

Kai Pernanen

Sammenhengen alkohol – vold

tens institutt for alkohol- og narkotikaforskning
National Institute for Alcohol and Drug Research

Sammenhengen alkohol – vold

Kai Pernanen

Statens institutt for alkohol- og narkotikaforskning

Oslo 1996

ISBN 82-7171-201-2

FORORD

Denne rapporten presenterer en oversikt over hva man vet om hvordan alkoholforbruk påvirker risikoen for vold og annen aggressiv atferd. Man vet egentlig ganske mye, men denne kunnskapen er spredt på ulike forskningsfelt. Dette har naturligvis sin grunn i at prosessene som knytter sammen alkohol og vold, som alkohol og menneskelig atferd overhodet, er tema i mange ulike disipliner. Forskningen omkring alkohol og vold er et godt eksempel på et felt hvor man trenger tverrvitenskapelig forskning.

Volden i samfunnet er et allmennmenneskelig problem, og forskningen omkring vold og aggressivitet er da også meget internasjonal. I denne rapporten er dette reflektert ved at forskningsresultater fra mange land er stilt sammen for å belyse ulike aspekter av problematikken.

Jeg har her prøvet å konsentrere fremstillingen om norske undersøkelser, med en del sammenligninger med undersøkelser fra de andre nordiske landene. Når det er mangel på norske og nordiske funn innenfor deskriptiv forskning, er forskningsfunn hentet inn utenfra. Eksperimentell forskning er på den annen side i det minste antatt å være mye mindre avhengig av tid og sted. Funn fra denne forskningen er derfor innhentet fra de land der denne forskningen har vært mest aktiv. Generaliserbarheten av funnene til norske og nordiske forhold er ukjent, men de kan i det minste vekke en viss diskusjon og kanskje stimulere til norsk forskning.

Denne oversikten er konsentrert om de virkninger som akutt alkoholrus har på vold og aggressivitet. Storkonsumenter av alkohol – særlig de som kan kalles alkoholikere – har forbruksmønstre som kan høyne risikoen for aggressiv atferd. Kroniske alkoholskader forekommer hyppig blant alkoholmisbrukere. Noen av disse er relatert til voldelige

handlinger. Misbrukernes sosiale forhold og livssituasjon er også ofte egnet til å skape episoder der vold forekommer. En nøyaktig behandling av denne delen av relasjonen mellom alkohol og vold fortjener imidlertid en mere inngående behandling enn det som er mulig her.

I denne rapporten er det tatt med et eget kapittel om volden i tilknytning til skjenkesteder. Sammen med hjemmevolden utgjør denne den viktigste typen vold og den sannsynligvis vanligste typen alkoholrelatert vold. Hjemmevoldens relasjon til alkoholforbruk trenger imidlertid en grundig drøfting i en egen rapport.

Til tross for at man vet en hel del om sammenhengen alkohol-vold, er mange sentrale spørsmål ennå ikke besvart. Andre spørsmål har fått altfor mange svar, og det er ennå ikke mulig å avgjøre hvilke svar som er riktige. Det er også vanskelig å kombinere funn som kommer fra ulike vitenskapsfelt til sammenhengende forklaringer som ikke virker motsigelsesfulle. Det gjenstår mye arbeid før årsaksprosesser fra ulike forskningsområder kan koples sammen til svar på spørsmålet hvorfor alkohol øker risikoen for aggressiv atferd. Ut fra samfunnets synspunkt er det imidlertid viktig å finne disse svarene, så fullstendig og så raskt som mulig.

Jeg takker mine kolleger på SIFA, særlig Arvid Amundsen, Sturla Nordlund, Ingeborg Rossow og Helge Waal, for de grundige kommentarer de har gitt til innholdet i rapporten.

INNHold

1. INNLEDNING	6
2. VOLDENS OMFANG.....	10
3. DEN ALKOHOLRELATERTE VOLDEN	15
3.1 Alminnelige oppfatninger om sammenhengen mellom alkohol og vold	15
3.2 Erfaringer med alkoholrelatert vold	17
3.3 Forskning om alkoholens nærvær i voldshandlinger	18
3.3.1 Alkoholens andel i voldsepisoder	21
3.3.2 Grovhetsgraden av alkoholrelatert vold	27
3.4 Alkoholforbruk som individuell risikofaktor for vold ...	29
3.5 Andre undersøkelser om sammenhengen alkohol-vold	31
3.5.1 Naturlige eksperimenter	31
3.5.2 Tidsserieanalyser	34
3.6 Problemer ved undersøkelser av sammenhengen alkohol-vold	37
3.7 Alkohol og annen aggressiv atferd	40
4. BETINGELSER I SAMMENHENGENE ALKOHOL- VOLD	44
4.1 Teorienes utgangspunkter	44
4.2 Antakelsen om en direkte sammenheng	45
4.3 Betingelser i sammenhengene	47
4.3.1 Individuelle forskjeller	48
4.3.2 Sosiokulturelle forskjeller	53
4.3.3 Situasjonsbetingede faktorer	56
4.3.4 Alkoholkonsumets karakter	57

5. TEORIER OM SAMMENHENGEN MELLOM	
ALKOHOL OG VOLD	62
5.1 Disinhibisjon	62
5.2 Forventningsteorier	65
5.3 Kognitive teorier	70
5.4 Alkohol og interaksjon	78
5.5 Alkohol som unnskyldning	87
5.6 Sosiokulturelle teorier	89
5.7 Rasjonell bruk av alkoholens virkninger	92
5.8 Alkohol som "sosial sammenfører"	93
5.9 Alkohol som årsak	94
 6. SKJENKESTEDER SOM MILJØER FOR	
ALKOHOLFORBRUK OG VOLD	96
6.1 Utbredelsen av vold på skjenkesteder	97
6.2 Særlige aggresjonsskapende forhold	
på skjenkesteder	99
6.2.1. Strukturelle faktorer	101
6.2.2. Populasjonen på skjenkesteder	103
6.2.3. Sosial kontekst	107
6.2.4. Skjenkesteders funksjoner	112
6.3 Alkohol og interaksjon på skjenkesteder	114
6.4 Hva mer bør vi vite?	116
 7. SAMMENFATTENDE DISKUSJON OG ET BLIKK	
FREMOVER	119
 LITTERATUR	126

1. INNLEDNING

Frihet fra overgrep i form av vold er en forutsetning for at et samfunn skal kunne fungere på en optimal måte. Det er ikke bare selve voldshandlingene som virker forstyrrende for samliv. Engstelsen og redselen, og den dermed sammenhengende praktiske og psykiske beredskap på voldssituasjoner, er en påkjenning for den enkelte og for det sosiale samværet.

Volden har det til felles med mange andre former for kriminell atferd at den utfordrer og svekker det normative grunnlaget for samliv. Dette gjelder alle former for vold, men kanskje særlig den fremturende og uprovoserte ("blinde") volden. Spørsmål om respekt for individet og andre menneskers rettigheter er imidlertid i fokus i hvert eneste tilfelle der vold utøves.

Ettersom volden virker forstyrrende på samfunnets spilleregler, er det ikke rart at den betraktes som et *moralsk* problem. De som bruker ikke-legitimert vold, har til alle tider blitt stemplet som moralsk mangelfulle. Årsakene til vold søkte man også lenge utelukkende hos det enkelte individ. Man har f.eks. prøvd å finne spesifikke kriminelle og voldssomme mennesketyper som kunne identifiseres på grunnlag av f.eks. kroppsform og utseende. Utviklingen har imidlertid gått fra et individorientert synspunkt mot et mer mangefasettert syn på vold, selv om individuelle forskjeller i voldstilbøyelighet fremdeles er gjenstand for intens forskning. Psykologisk og psykiatrisk forskning er sentrale fag innenfor forskningen om individuelle forskjeller i voldstilbøyelighet. Fremskrittene innen genetikk og annen mikrobiologi i de senere år har gitt ny stimulans til det individorienterte synspunktet.

Med sosialvitenskapenes raske vekst i løpet av de siste tiårene har det også blitt vanlig å søke forklaringer på volden ut ifra sosiale forhold. Man har funnet at sosiale faktorer påvirker risikoen for vold både gjennom innflytelse på den akutte situasjonen og via de mer langvarige effekter som sosiale faktorer har på menneskets samlede livserfaring, spesielt i oppvekstårene.

I løpet av de siste to tiårene har man også begynt å betrakte volden i samfunnet som et medisinsk problem ved å anlegge et *helseperspektiv* på voldsproblematikken. Man anser at volden i viktige henseende kan undersøkes og forebygges på samme måte som andre helseproblemer (se f.eks. Rosenberg et al., 1987; Rosenberg og Fenley, 1991). Den medisinske interessen er naturlig fordi medisinsk personell kommer i kontakt med mange av dem som skades og drepes i voldshandlinger. Sakkyndige innen folkehelseforskningen har beregnet at antall leveår som går tapt ved drap, mange steder i verden overstiger de som tapes ved mange vanlige sykdommer. Volden er nemlig et utpreget ungdoms-fenomen, derfor kan mange produktive år gå tapt. Volden skaper også fysisk og psykisk lidelse. Det er vanskelig å beregne kostnadene av slike forhold, men de forsøk som er gjort, har vist at de er betydelige (f.eks. Reiss og Roth, 1993).

Synet på volden i samfunnet er endret i de senere årene slik at visse former for vold som tidligere var tillatt eller som til og med ble bifalt, nå møtes med avvisning og endog sanksjoner. Dette gjelder særlig vold innenfor familien mot hustru og barn. Vold ses mer og mer som en enkel kategori av atferd og ikke som noe som modifiseres gjennom de særlige sosiale og normative sammenhenger voldshandlinger skjer i. Det nye fokus på *følgene* av vold bidrar også til denne omdefineringen eller "utkrystalliseringen" av volden til en kontekstfri foreteelse. Mens man

før fokuserte på motiv og mulig moralsk rett, ser man nå mer og mer volden som et helseproblem og beregner de kostnader som den har for samfunnet, uansett motiver og den sosiale eller moralske sammenheng volden forekommer i.

I flere samfunn har man lenge vært seg bevisst at en stor del av volden er relatert til alkoholforbruk. I mange land har man likevel ikke lagt særlig vekt på å forske på hvor stor andel av volden som alkoholen bidrar til. I de nordiske landene er imidlertid sammenhengen velkjent og gjenstand for betydelig bekymring og relativt omfattende forskning. I Norge har man lenge vært opptatt av sammenhengen mellom alkohol og vold, og det finnes også en relativt lang forskningstradisjon på dette området. Også internasjonalt blir man mer og mer klar over at alkoholen er en faktor bak en stor del av volden. Blant annet har Verdens Helseorganisasjonen klassifisert tiltak mot volden som en del av sine tiltak mot alkoholmisbruk, og det amerikanske helsedepartementet har startet et forskningsprogram omkring sammenhengen mellom alkohol og vold. Det australske helsedepartementet avsluttet i 1995 en serie på ti rapporter om alkohol og vold (National Symposium on Alcohol Misuse and Violence, 1995). Omfanget av dette programmet fremgår av antall rapportsider (over to tusen) eller den samlede vekten (syv kilo). Det arrangeres nå også internasjonale konferanser om alkoholrelatert aggresjon.

Forskning omkring problematikken alkohol-vold skjer innenfor flere ulike vitenskapsgrener. Spesielt drives det mer og mer forskning innen eksperimentell psykologi for å kartlegge årsakene til at alkohol forholdsvis ofte leder til en forhøyet risiko for vold. Sosialvitenskapelig og epidemiologisk forskning har også gitt bedre og bedre beskrivelser av særlig de sosiale mekanismene som kan forklare sammenhengen, ved

å bruke mer og mer sofistikerte analysemetoder og internasjonale sammenligninger.

I det følgende vil jeg se på det vitenskapelige grunnlaget for å hevde at det finnes en sammenheng mellom alkohol og vold i ulike samfunn, og ta opp ulike forklaringer av denne sammenhengen til diskusjon. Men først vil jeg beskrive utbredelsen av vold i Norge og de øvrige nordiske land og den andel alkoholen har i denne volden.

2. VOLDENS OMFANG

Mishandlingsforbrytelsene (i Norge: legemsbeskadigelse og legemsfor-nærmelse) er den vanligste formen for kriminell vold i Norge og resten av Norden. Ifølge offentlig statistikk ble det i løpet av 1993 i Norge begått 353 mishandlingsforbrytelser per 100 000 innbyggere mellom 15 og 67 år. Tilsvarende tall for Danmark, Finland og Sverige var 256, 528 og 875 per 100 000 innbyggere (Nordisk statistisk årsbok, 1995). Antallet mishandlinger innebærer at risikoen for at den enkelte nordmann i løpet av en dag ville rammes av mishandling som blir kjent av politiet, var omtrent én til hundre tusen. Uttrykt på en annen måte betyr dette at den enkelte innbygger i Norge over 15 år må "vente" i gjennomsnitt ca. 270 år før han eller hun blir utsatt for en voldshandling som blir kjent av politiet og tas med i den offentlige statistikken (vi forutsetter at risikoen ikke forandres i løpet av denne tiden). Vold som oppdages av politiet, er altså ikke noe hyppig forekommende fenomen.

Vold forekommer imidlertid betydelig hyppigere enn det går frem av offentlig statistikk. Forskjellen mellom det virkelige og det offisielle voldsnivået skyldes i hovedsak at politiet for en stor del må stole på allmennhetens vilje til å rapportere voldshandlinger. Denne viljen er f.eks. avhengig av om gjerningsmannen og offeret tilhører samme familie, om de deltar i samme aggressive eller kriminelle subkultur, om de hadde kranglet tidligere, hvor omfattende de fysiske skadene var, og lignende faktorer. For å få bedre anslag over omfanget av voldsforbrytelser (og annen kriminalitet) har man i noen tiår i mange land foretatt intervjustudier med landsgyldig representative utvalg som blir spurt om de har vært offer for ulike slags forbrytelser (f.eks. i løpet av de siste tolv månedene). Undersøkelsene viser at en stor del av volds-handlingene i mange samfunn ikke anmeldes.

I en stor internasjonal offerundersøkelse som ble utført i 1989 og i 1991 (del Frate et al., 1993), deltok 20 land fra ulike deler av verden (fem av disse var ikke-europeiske). Ifølge denne undersøkelsen hadde 3,0 % av den norske befolkningen blitt offer for legemsfornærmelse, legemsbeskadigelse eller trussel om slik vold i løpet av en tolv månedersperiode. (Om man antar at alle ofre kun var blitt gjenstand for vold én gang i løpet av året – hvilket helt sikkert er en feilaktig antakelse som underestimerer forekomsten av voldshandlinger – tilsvarer dette 3000 voldshandlinger per 100 000 innbyggere. Dette kan sammenliknes med de 353 voldshandlinger per 100 000 som var med i offentlig statistikk i 1993.) Gjennomsnittet for de 20 landene var eksakt det samme som for Norge: 3,0 %. For de 15 europeiske landene som deltok var gjennomsnittet noe lavere (2,6 %), mens USA, New Zealand og Australia hadde tall på 5,0 % eller over. Av de nordiske landene som deltok hadde Sverige et prevalenstall på 2,7 % og Finland 3,5 %. Disse tallene passer godt med funn fra andre voldsofferundersøkelser i Norden på dette tidspunktet (se f.eks. Vogel, 1990).

Gjennomsnittstall kan være misvisende dersom de rommer mye variasjoner. Selv om forholdsvis få voksne personer i det norske samfunnet rammes av vold i løpet av en ettårsperiode, er volden og trusler om vold en hyppig forekommende fare for enkelte individer. Otnes (1989) rapporterer fra den norske offerundersøkelsen i 1987 at over halvparten av de som ble rammet av vold, ble det mer enn én gang i løpet av ett år. Omtrent hvert tiende voldsoffer hadde blitt rammet av vold så mye som ti ganger i løpet av året (se også Olaussen, 1995a). Samme konsentrasjon til enkelte individer finner man i de andre nordiske landene (f.eks. Lenke, 1974) og i mange andre land (f.eks. Pernanen, 1991). I noen voldsmettede miljøer, bl.a. i visse familier, kan

fysisk vold være en nesten daglig foreteelse. Visse yrkesgrupper har også høyere risiko for å bli utsatt for vold, f.eks. politifolk og vektere, trafikkkontrollører, parkeringsvakter, dørvakter ved restauranter, ansatte i sosialomsorgen og ved akuttmottak, personale ved bensinstasjoner og kvelds åpne forretninger osv.

Selv i offerundersøkelsene blir en del vold utelatt. Underrapportering skjer først og fremst av den volden som finner sted innen familien. Man tar vanligvis heller ikke med former for fysisk vold som ikke defineres av politiet som en voldshandling det kan reises tillate for, det vil si mildere former for vold. Utvalget i slike spørreundersøkelser om vold omfatter heller ikke personer under en viss minimumsalder (ofte 15, 16 eller 18 år). Vold blant barn er i stedet gjenstand for egne undersøkelser, ofte innen skolemiljøet, hvor man gir spesiell oppmerksomhet til mobbing og gjengevold.

Volden er for en stor del et ungdomsfenomen – omtrent 50 % av de som ble siktet for forbrytelser mot liv, legeme og helbred i Norge i 1993, var under 25 år gamle og 83 % under 40 år. For ran og grovt ran var disse andelene 44 % og 89 %, mens 33 % av siktede for voldtekt var under 25, og 81 % under 40 år gamle (Statistisk sentralbyrå, 1995). For vold mot offentlig tjenestemann var andelene 41 % og 90 %. Unge menn og kvinner er også mer utsatt for vold og trusler om vold enn de som er eldre. Den norske voldsofferundersøkelsen fra 1991 viste at 9 % av menn i alderen 16-24 år hadde vært utsatt for vold eller trusler i løpet av ett års tid (Olaussen, 1995b). Dette var mer enn dobbelt så mange som den nest mest utsatte aldersgruppen. Samme overvekt av yngre ofre ble funnet blant kvinnene, der 4 % av den yngste gruppen hadde blitt utsatt for vold eller trusler i løpet av ett år. At volden blant ungdom kan være betydelig, kommer frem i Gautuns (1996) undersøkelse, der omtrent

23 % av 15-20-åringene hadde blitt utsatt for vold og/eller trussel om vold på noe mindre enn ett år, mens tilsvarende tall for 21-24-åringene var omtrent 15 %. I tillegg hadde 55 % av den yngre gruppen sett andre bli slått eller sparket i løpet av den samme perioden.

Menn er svært overrepresentert blant voldsutøverne: Menn utgjorde 94 % av de som ble siktet for forbrytelser mot liv, legeme og helse i Norge i 1993 (Statistisk sentralbyrå, 1995). Ingen kvinner ble siktet for voldtekt, og bare 8 % av de ranssiktete var kvinner. Blant de siktede for vold mot offentlig tjenestemann var det 14 % kvinner. I en analyse av voldshandlinger som var ferdig etterforsket ved Oslo politikammer i 1988, fant Nina Jon (1994) at 36 % av *ofrene* var kvinner. Ifølge offerundersøkelser er kjønnsfordelingen blant volds ofre også jevnere enn kjønnsfordelingen blant voldsutøvere. Kvinner er dessuten i mange land overrepresentert blant de som er blitt offer for vold gjentatte ganger i løpet av en relativt kort tidsperiode. Det voldelige miljøet er oftest deres eget hjem, og voldsutøveren er oftest ektemannen eller samboeren (f.eks. Mirrlees-Black, 1996; Pernanen, 1991).

- **Redselen for vold.** Som vi har sett ovenfor, har volden negative virkninger utover de skader og påkjenninger som påføres volds ofrene og deres pårørende. Til de øvrige virkningene hører fremfor alt den redsel som ofrene rammes av, og som også rammer de som aldri er blitt utsatt for grove voldshandlinger. Denne redselen opprettholdes og styrkes delvis av massemedienes rapporter om særlig grove voldshandlinger. Den formidles også av den fiktive volden på TV-skjermen og på kino.

I en oversikt over norske undersøkelser om allmennhetens redsel for vold rapporterer Leif Petter Olaussen (1995b) at ifølge offerundersøkelsen fra 1991 fryktet 18 % av norske kvinner, men bare 3 % av

menn å bli utsatt for trusler om vold eller faktisk vold når de var "ute alene her på stedet". Frykt for vold og trusler er mer utbredt blant eldre enn yngre, men en mindre andel av mennene over 80 år (12 %) enn blant de yngste kvinnene (18 %) sier de fryktet vold og trusler når de går ute alene. Som Olaussen påpeker, er den vold som kvinner frykter, av en annen karakter enn den vold som menn har grunn til å frykte. En stor del av volden mot kvinner har en mer intim og svært sårende karakter. I Gautuns undersøkelse blant 15-24-åringene i Oslo fortalte nesten hver annen person at de i løpet av året hadde vært "engstelig for å gå ut på kino, diskotek, besøke sentrum av Oslo eller reise med T-bane om kvelden fordi de er redde for å bli utsatt for vold som slag, spark, sterk mobbing, utpressing e.l." (side 58). I landkommunene svarte bare én av syv ungdommer at de hadde vært engstelig i tilsvarende situasjoner.

Andelen de som sier at de føler uro for å utsettes for vold, er noe større i Finland og Danmark, men særlig høy i Sverige. Ifølge en fellesnordisk undersøkelse uttrykte 29 % av kvinnene i Sverige slik uro (dette kan sammenlignes med 15% av de norske kvinnene). I Norge og Sverige er det høyest andel engstelige blant de eldste (de som er over 65 år), mens tendensen i Finland og Danmark er at de yngste (16-24-åringene) er de mest engstelige (Vogel, 1990).

3. DEN ALKOHOLRELATERTE VOLDEN

3.1. Alminnelige oppfatninger om sammenhengen mellom alkohol og vold

I all historisk tid har mennesker observert en kopling mellom alkohol og vold. Allerede i det gamle Babylon finner vi henvisninger til denne koplingen: Den alkoholpåvirkede lignes på ett stadium av rusen med en brølende løve (i de andre stadiene er han som en ape, et svin og som et lam). Fra middelalderen finnes det mange beskrivelser av alkoholrelatert vold (se f.eks. Sandnes, 1990). En engelsk forfatter på 1500-tallet, Thomas Nash, sondret mellom åtte ulike typer beruselse, blant dem "løve-fylla": "... han kaster gryter omkring i huset, kaller vertinnen hore, knuser glasset i vinduene med dolken, og er tilbøyelig til å krangle med alle han snakker med" (sitert av MacAndrew og Edgerton, 1969). I noen land finnes hverdagslige språklige uttrykk som kopler alkohol til aggressiv atferd, og som karakteriserer visse mennesker som spesielt tilbøyelige til å bli aggressive under alkoholrus.

I de fleste undersøkelser i ulike land finner man også at mange mener at det er en forbindelse mellom alkoholbruk og vold. Mine egne studier i to byer i Canada og Sverige viste at et stort flertall av innbyggerne mente at "alkoholen forårsaker en stor del av volden i vårt samfunn" (tabell 1). Man var også tilbøyelig til å tro at noen mennesker kan bli forvandlet og bli "virkelig voldsomme" når de har drukket en del alkohol. En mye mindre, men anseelig andel trodde at *hvem som helst* kunne bli voldelig etter å ha drukket "for mye" alkohol (tabell 1).

Tabell 1. Andel innbyggere i en svensk by (Västerås) og en kanadisk by (Thunder Bay) som mente at disse utsagnene var *delvis* eller *helt* sanne

Utsagn	Västerås, Sverige (N=733)	Thunder Bay, Canada (N=932)
Alkoholen forårsaker en stor del av volden i vårt samfunn	92 %	75 %
Noen mennesker som ikke er aggressive i det hele tatt når de er edru, kan bli voldsomme når de har drukket en del alkohol	96 %	92 %
For mye alkohol kan gjøre hvem som helst voldsom	62 %	53 %

Når innbyggerne i de to byene ble spurt om hva de mente var den viktigste årsaken til volden i samfunnet, viste det seg at man i den kanadiske byen satte alkoholen fremst av ni ulike årsaker. I den svenske byen var det bare narkotika som flere mente var en viktigere årsak til vold enn alkohol. Ifølge kriminalstatistikken for begge byene skjedde det imidlertid svært få voldsforbrytelser under påvirkning av narkotika eller som en del av oppgjør innen narkotikamiljøet.

Oppfatningen av at alkohol leder til aggressiv atferd, er svært utbredt blant barn i ulike aldre. I en undersøkelse blant norske 15-16-åringer fant Skretting (1996a) at 83 % mente at en grunn til ikke å drikke alkohol er at "det er stor risiko for at alkohol fører til kriminalitet og vold". Gautun (1996) fant også i sin undersøkelse blant norske 15-24-åringer at et flertall av ungdommene mente at rus er den viktigste årsaken til vold (i dette spørsmål var alle rusmidler inkludert). Et stort flertall mente også at økt rusbruk i de siste årene har ført til økt vold.

Samme oppfatning av alkoholens evne å skape voldelig atferd er funnet i flere undersøkelser i USA (f.eks. Christiansen, Goldmann og Inn, 1982). Slike undersøkelser har, sammen med funn fra visse eksperimentelle studier, av og til blitt fortolket som at alkoholens sammenheng med aggressiv atferd helt kan forklares av de innlærte forventninger til alkoholen, uten at alkoholen egentlig har noen spesifikk fysiologisk effekt som er relevant for oppkomsten av vold. Dette spørsmål behandles nedenfor.

3.2. Erfaringer med alkoholrelatert vold

I en del norske undersøkelser har man spurt utvalg fra ulike populasjoner om deres erfaringer med vold og andre former for aggressivitet i situasjoner hvor alkohol ble brukt. Nordlund (1990) fant i sin undersøkelse blant innbyggerne i Trondheim over 16 år at 4 % av mennene hadde kommet opp i håndgripeligheter eller slagsmål i forbindelse med sin egen bruk av alkohol i løpet av de siste tolv månedene, mens 0 % av kvinnene rapporterte at de hadde det. Frekvensen var størst blant de yngste mennene, 22 % av disse hadde denne erfaringen i løpet av de siste tolv månedene. Et spesielt utvalg av restaurantgjester som fylte ut et spørreskjema ved ankomsten til restauranten, ble også brukt i undersøkelsen i Trondheim. Ettersom disse gjestene var yngre og brukte alkohol hyppigere enn gjennomsnittsbefolkningen, kunne man vente seg at de hadde opplevd mere vold i forbindelse med sin egen alkoholbruk. Dette var også tilfelle: Av restaurantgjestene hadde 11 % erfart dette i løpet av de siste tolv månedene. Andelen blant menn var 16 % og blant kvinner 5 %.

Amundsen og medarbeidere (1995) fant at 14 % av den norske befolk-

ningen hadde blitt *antastet eller plaget* på offentlig sted i løpet av de siste tolv månedene av en eller flere berusede personer (se tabell 4 nedenfor). For Oslo var andelen 24 %. To prosent av den norske befolkningen var blitt påført fysisk skade av en eller flere berusede personer i den samme perioden. Skretting (1996b) rapporterer at 10 % av norsk ungdom i alderen 15-20 år hadde vært i slagsmål i forbindelse med egen alkoholbruk ved noen tidspunkter i sitt liv. Dette gjelder 15 % av guttene og 5 % av jentene. Hun fant også at 19 % av guttene og 27 % av jentene hadde opplevd uvennskap eller krangel i forbindelse med bruk av alkohol.

Nordiske sammenligninger er mulige, ettersom noen undersøkelser har vært nordiske prosjekter. Hauge og Irgens-Jensen (1987) rapporterer fra en slik undersøkelse som ble utført i 1979. I denne undersøkelsen svarte 3 % av det norske utvalget at de hadde kommet opp i håndgripeligheter eller slagsmål i løpet av de siste tolv månedene i forbindelse med sitt eget alkoholbruk. De tilsvarende tallene for Finland, Island og Sverige var 5, 7 og 2 %. Av nordmennene hadde 10 % kommet i krangel med noen i forbindelse med eget alkoholbruk. Blant finnene var dette tallet 15 %, mens det var 26 % på Island og 11 % i Sverige.

3.3. Forskning om alkoholens nærvær i voldshandlinger

Hva slags vitenskapelig støtte finnes det for de oppfatninger som kommer frem om alkoholens forbindelse med vold i historiske dokumenter, i vanlig språkbruk, i massemedia og i den mening som folk flest uttrykker når de spørres om alkoholens rolle i voldshandlinger? Svaret er at det finnes sterke bevis for at alkoholen i de fleste deler av verden øker risikoen for aggressiv atferd og vold. På den annen side finnes det

mye som tyder på at koplingen mellom alkohol og vold ikke på langt nær er så enkel som det kanskje ser ut ved en overfladisk betraktning. Mye tyder på at det finnes flere sanne forklaringer som alle forklarer *deler* av de sammenhenger som er blitt observert mellom alkohol og vold.

Flere ulike metoder og datamateriale kan benyttes for å studere sammenhengen mellom alkohol og den volden som skjer ute i samfunnet. Politianmeldelser for voldsforbrytelser er det vanligst brukte materialet i nordiske undersøkelser. I politidokumenter finner man vanligvis omtalt om offeret og/eller gjerningsmannen kan anses for å ha vært påvirket av alkohol ved tidspunktet for forbrytelsen, eller tilstrekkelig informasjon om alkoholbruken til at man kan trekke slike konklusjoner. I land hvor man er mindre opptatt av alkoholens rolle i voldssammenheng, noterer man imidlertid ikke i like høy grad om offeret eller gjerningsmannen var påvirket av alkohol (Pernanen, 1991).

De nordiske landene er forholdsvis små og har en internasjonalt sett lav mord- og drapsfrekvens. Dette leder til at man i Norden i hovedsak har studert episoder av mishandling, mens forskere i større land og land med høyere drapsfrekvens oftere har studert drapshendelser. Bl. a. er en stor del av den amerikanske forskningen omkring alkohol og vold opptatt av studiet av andelen alkoholpåvirkede deltakere i drap.

Å stole på offisielle dokumenter om oppdaget vold har imidlertid visse ulemper. I politiets rapporter om voldsepisoder er identiteten til en del gjerningsmenn ukjent og deres alkoholbruk derfor ikke notert. Dette fører til at man i undersøkelser som baserer seg på slik dokumentasjon, ofte får mer pålitelig kunnskap om *voldsofferets* alkoholbruk enn voldsutøverens alkoholbruk. I mange land er også den informasjonen

om alkoholbruk som politiet har notert, så mangelfull at andre datakilder må brukes. Valget faller ikke sjelden på de dokumenter som domstolene bruker i voldssaker. Disse er gjennomgående grundigere enn politiets dokumenter (som jo ofte inngår i domstolsmaterialet). I domstolsprotokollen finnes i tillegg også alltid informasjon om den antatte voldsutøveren ettersom det jo ellers ikke kunne bli en rettssak. I det hele tatt kan man si at jo alvorligere volden er, desto bedre informasjon finnes om alkoholens rolle i volden – det er jo først og fremst den alvorligere delen av volden som behandles av domstolene. Men på den annen side gir dokumenter fra domstoler et temmelig skjevt utvalg av den vold som forekommer i samfunnet. Kriminologer foretrekker derfor vanligvis politiets dokumentasjon.

I tillegg til muligheten til å forske i opptegnelser fra rettsapparatet, er gode data tilgjengelige i obduksjonsrapporter over drapsofre. Tilsvarende data for voldshandlinger hvor offeret blir fysisk skadet, men overlever, fremkommer ved undersøkelser ved akuttmottak og sykehus. På disse stedene kan man be personalet observere eller spørre om alkoholpåvirkning hos de skadede og sammenligne dette med bl.a. skadenes natur og alvorlighetsgrad. Man kan også spørre pasienten mer detaljert om selve voldshandlingen og den rolle som alkoholen ifølge ham eller henne muligens hadde i denne episoden. I mange undersøkelser fra akuttmottak fra ulike land har man spurt om alkoholens rolle i vold (f.eks. Reigstad et al., 1977; Cherpitel, 1989, 1995), og dette har gitt verdifull kunnskap. Disse studiene er dog vanskelige å gjennomføre om man vil intervju offeret. Ofrene kommer inn til alle døgnets tider, og det er i blant av etiske grunner ikke forsvarlig å intervju den skadede på stedet. Er pasientene dessuten svært berusede, kan det være vanskelig å få fornuftige svar.

Politimateriale, domstolsprotokoller, obduksjoner og informasjon fra akutmottak og andre kilder innenfor helsevesenet fanger i ulik grad opp den alvorligste delen av volden i samfunnet. Disse typer materiale gir imidlertid ikke et representativt bilde av volden. Vil man ha det, kan man prøve å intervju representative utvalg av befolkningen om deres erfaringer med vold. Slik vi har sett, er dette blitt gjort ved offerundersøkelser, men inntil nylig spurte man i disse studiene ikke om alkoholbruk i sammenheng med vold. Den nasjonale amerikanske offerundersøkelsen gjorde det for første gang i 1991 (Bertolucci et al., 1995), og i Storbritannia har the British Crime Survey begynt å samle inn opplysninger om alkohol ved voldshandlinger (Mirrlees-Black, 1996). Nedenfor vil vi også presentere noen resultater fra en undersøkelse blant et representativt utvalg av befolkningen om forekomsten av alkohol i “vanlige” voldshandlinger (se tabell 3).

3.3.1. Alkoholens andel i voldsepisoder

I dette avsnittet skal jeg kort gå igjennom noen undersøkelser som er blitt gjort om andel alkoholpåvirkede involvert i voldsforbrytelser ut fra forskjellige typer kildemateriale. I så godt som alle land der undersøkelser er blitt gjort, er det kommet frem at en stor del av den oppdagede volden har inntruffet etter alkoholbruk. Dette gjelder både gjerningsmannen og offeret. Det må understrekes at “offeret” ikke alltid er uskyldig i volden – i noen tilfeller kan en ren tilfeldighet avgjøre hvem som blir stemplet som gjerningsmann, og hvem som blir utnevnt til offer. I politiets materiale benyttes ikke ord som “offer”, eller “gjerningsmann”, men i litteraturen stemples den anmeldende part som offer og den andre som gjerningsmann.

Frem til 1981 noterte det norske politiet om de siktede var påvirket av alkohol eller andre rusmidler i gjerningsøyeblikket. For en stor del av de siktede ble imidlertid denne informasjonen ikke registrert på grunn av praktiske vanskeligheter med å finne ut om utøveren var påvirket av rusmidler. Tabell 2 viser derfor resultatet av to forskjellige beregninger av andelen alkoholpåvirkede gjerningsmenn for det siste året da informasjonen var med i statistikken. Det første tallet er et minstetall som man får om man antar at alle siktede uten anmerkning om rusmiddelpåvirkning var edru (med det første tallet i siste kolonne som basistall for beregningene). Dette gir sannsynligvis et noe for lavt anslag for andelen alkoholpåvirkede gjerningsmenn. Det andre tallet i den første kolonnen er det tall man får om man antar at forbrytelser uten anmerkning om rusmiddelpåvirkning ikke er forskjellig fra resten av forbrytelsene med hensyn til andelen påvirkede gjerningsmenn (med det siste tallet i siste kolonne som basistall for beregningene). Dette tallet gir sannsynlig et altfor høyt anslag for andelen rusmiddelpåvirkede gjerningsmenn. Sannsynligvis ligger det korrekte tallet et eller annet sted mellom disse to ytterpunkter. Vi ser av tabellen at mellom 55 og 79% av de siktede for forbrytelser mot liv, legeme og helbred hadde drukket alkohol i forbindelse med voldshandlingen, mens 2 % av dem hadde brukt andre rusmidler. Andelen alkoholberusede gjerningsmenn var større for vold mot offentlig tjenestemann (71–87%), mens mellom omtrent halvparten og to tredeler av de siktede i voldtekter og ran hadde brukt alkohol før forbrytelsen. Skadeverk, innbrudd, tyveri, og bedrageri og økonomisk utroskap er tatt med i tabellen for sammenligningens skyld. I det minste en tredel av de som var siktet for skadeverk, hadde drukket alkohol. Innbrudd viser en alkoholandel som er uventet høy, mens andelen er temmelig lav for tyveri og bedrageri og utroskap.

Tabell 2. Rusmidler hos siktede for voldsforbrytelser i 1981.

Forbrytelsens art	Alkohol	Andre rusmidler	Antall*
Mot liv, legeme og helbred	55 %-79 %	2 %	1754/1225
Vold mot offentlig tjenestemann	71 %-87 %	4 %-5 %	222/180
Ran	46 %-65 %	5 %-7 %	174/124
Voldtekt	49 %-59 %	3 %	39/32
Skadeverk	34 %-57 %	1 %-2 %	1921/1146
Innbrudd	27 %-60 %	2 %-4 %	1282/579
Tyveri	18 %-42 %	2 %-4 %	24641/10965
Bedrageri og utroskap	9 %-26 %	1 %-3 %	1954/647

*) Det første tallet er det totale antallet siktede for forbrytelser i den enkelte kategori. Det andre tallet er antall siktede for forbrytelser der det var oppgitt om den siktede var påvirket av alkohol eller andre rusmidler.

Kilde: Tabellen er basert på opplysninger i Kriminalstatistikk 1981 (Statistisk sentralbyrå, 1982).

Fekjær (1985) viser i en sammenfattende tabell at norske studier har funnet andeler mellom 58 % og 66 % for alkoholpåvirkning hos voldsutøvere. Andelen voldsofre som hadde drukket før de ble utsatt for vold, ligger mellom 59 % og 89 %. Kvinnelige voldsofre i norske undersøkelser viser i Fekjærs sammenstilling en laveste andel på 38 % alkoholpåvirkede.

Kåre Bødal og Inger Marie Fridhov (1995) studerte 250 personer dømt for drap eller drapforsøk i perioden 1980-1989. Kun 17 av dem var kvinner. Omtrent 75 % av de dømte hadde konsumert alkohol før voldshandlingen, mens dette var tilfelle med halvparten av ofrene. Bødal og Fridhov refererer også flere tidligere norske undersøkelser som viser at en anseelig andel av drapssiktede og drapsofre hadde vært beruset.

Nordhus og Vogt (1981) fant i en studie av voldsskadede i Bergensområdet som var kommet til ulike behandlingssteder i årene 1974-75, at 77,5 % av voldsofrene var beruset og at "et flertall av gjerningsmennene var beruset". I forbindelse med streiken på Vinmonopolet i 1978 ble det gjort undersøkelser ved både sykehus og akuttmottak. En seksukersperiode i løpet av høsten 1979 ble brukt som kontrollperiode for å se hvilken effekt streiken hadde bl.a. på alkoholpåvirkning av voldsskadede som ble innlagt på Ullevål sykehus i Oslo. I denne kontrollperioden var 79% av pasientene med voldsskader påvirket av alkohol da de ble innlagt, mot 58% under streiken (Reigstad et al., 1983). Dahl et al. (1979) fant i en femårsstudie i Stavanger at omtrent to tredeler av de mannlige og halvparten av de kvinnelige voldsofrene var påvirket av alkohol når de kom til behandling. Ved en undersøkelse på Oslo kommunale legevakt i 1978 fant man at omtrent en tredel av voldspasientene hadde en bemerkning om beruselse i journalen (Nesvold og Reigstad, 1983). Sannsynligvis ville denne andel ha vært større ved en direkte måling av alkoholverdien i blodet.

Forskning i Sverige og Finland har funnet tall i samme størrelsesorden ved både mishandling og drap. I Sverige kommer man i mange undersøkelser opp i andeler rundt 80% for voldsutøvere og 50% for ofre, og i Finland peker mange undersøkelser på andeler rundt 70-75% for gjerningsmenn og 60-70% for ofre. Danske tall er noe lavere, men dette kan delvis skyldes at man i Danmark i mindre utstrekning ser på alkoholen som en problematisk foreteelse i samfunnet, og at man derfor ikke er like opptatt av å registrere alkoholbruk i slike sammenhenger. Man har derimot funnet svært høye prosenttall ved voldsforbrytelsene på Grønland, mellom 80 og 85 prosent (f.eks. Hansen, 1985).

Det finnes tilsvarende tall fra andre europeiske land og fra ulike

tidspunkter. I en fransk undersøkelse fant man f.eks. at 76% av voldsofre som kom til akuttmottak, hadde drukket (Verhaege og Schodet, 1959). En tidligere østerriksk undersøkelse fra akuttmottak fant en andel på 46 % alkoholpåvirkede ofre (Schumacher, 1924). Mange av de mest representative nordamerikanske undersøkelsene om drap og mishandlinger peker på at 50-60 % av voldsutøverne og omtrent like stor andel av voldsofrene hadde drukket alkohol. Meget få undersøkelser har blitt gjort utenom de industrialiserte landene, men en studie fra Kenya viste at 58 % av ofrene og en eksakt like stor andel av gjerningsmennene hadde konsumert alkohol før voldssituasjonen (Wasikhongo, 1976).

Disse tallene viser tydelig at drap og forbrytelser mot helse og helbred i Norge og i mange andre land ofte er knyttet til alkoholforbruk. Det finnes ikke like mange studier av alkoholens nærvær ved ran og voldtekter. Resultatene viser en større variasjon i denne andelen enn for de ovenfor nevnte voldsforbrytelsene. I nordamerikanske undersøkelser har man funnet at alt fra 7 % til 72 % av ranerne var påvirket av alkohol og nesten like varierende tall for ofrene (Roizen, 1993). Roizens sammenligning viser alkoholandeler blant seksualforbrytere på mellom 13 % og 60 %, mens sifrene for ofrene varierer mellom 6 % og 40 %. Delvis må forskjellene skyldes lokale variasjoner med hensyn til alkohol- og voldskulturer og ulike muligheter til ran og voldtekter. I Norge indikerer noen undersøkelser at gjerningsmenn ved både ran og voldtekter i stor utstrekning hadde drukket alkohol før forbrytelsen (Fekjær, 1985; se også tabell 2 ovenfor).

I noen undersøkelser har man funnet at alkohol kan ha en sterk kopling med andre former for kriminalitet enn voldsforbrytelser. Ildspåsettelse er ganske særlig sammenkoplet med alkoholforbruk før forbrytelsen

(f.eks. Fekjær, 1985; Roizen, 1981). Andelen alkoholpåvirkede ildspåsettere er ofte like høy som andelen for mishandling og drap. Roizen (1981) rapporterer fra en spørreundersøkelse blant fangene i føderale fengsler i USA at disse oppga høye tall for alkoholbruk også for biltyveri og innbrudd. Omtrent 46 % av fangene sa at de hadde drukket før de begikk den forbrytelsen de sonet for. For vanlig tyveri, dokumentfalsk og sjekkbedragerier var denne andelen omtrent 38 %. En andel på 40 % av dem som sonet for ran, meldte at de hadde drukket alkohol før forbrytelsen, mens andelen for voldtekter og andre seksualforbrytelser var 57%. Drapsmenn hadde brukt alkohol i 54% av tilfellene, mens 61% av mishandlerne og 67% av ildspåsetterne hadde drukket. Vi så også i tabell 2 at skadeverk og innbrudd i Norge hadde temmelig høye andeler siktede som var beruset av alkohol.

Det er allerede nevnt at man gjennom intervjustudier i den allmenne befolkningen prøver å skaffe seg en oppfatning av den reelle utbredelsen av kriminell vold i ulike befolkningsgrupper. Inntil nylig har dette skjedd uten at man spurt om alkoholpåvirkning hos de som er innblandet. Som vi har sett, finnes det også norske intervjuundersøkelser blant den allmenne befolkningen om erfaring med vold hvor de selv eller motparten hadde drukket alkohol. Det ser imidlertid ikke ut til å finnes noen norske undersøkelser i allmennbefolkningen hvor man har prøvd å klarlegge alkoholens rolle i den enkelte voldssituasjon i større detalj. I mine egne undersøkelser i en by i Canada (Thunder Bay) og en i Sverige (Västerås) ble det spurt om alkoholens rolle i den siste voldssituasjonen man var blitt utsatt for. Tabell 3 viser andelen av respondentene som hadde drukket alkohol før voldssituasjonen. Det må påpekes at mange av disse voldssituasjonene ikke var særlig alvorlige, og at ørefiker, brytergrep og skubbing er definert som vold. I Thunder Bay i Canada fikk politiet kjennskap til 15 % av de aktuelle hendelsene,

mens dette var tilfellet i 11 % av hendelsene i Västerås. Resultatene viste at alkoholen var til stede i en stor andel av de voldssituasjoner som er vanligere og mildere enn dem som politiet vanligvis får kjennskap til. Det er sannsynlig at det samme er tilfelle i norske byer.

Tabell 3. Andelen respondenter og deres motstandere som hadde drukket alkohol før respondentens siste voldssituasjon i en svensk by (Västerås) og en kanadisk by (Thunder Bay)

Alkoholbruk	Västerås, Sverige (N=291)	Thunder Bay, Canada (N=452)
Respondenten hadde drukket	33 %	30 %
Motstanderen hadde drukket	56 %	51 %
Begge hadde drukket	27 %	26 %

3.3.2. Grovhetsgraden av alkoholrelatert vold

Et beslektet spørsmål er om den alkoholrelaterte volden er grovere og fører til alvorligere fysiske skader enn edru vold. De fleste undersøkelsene omkring dette spørsmålet peker mot at alkoholen øker grovhetsgraden. I en klassisk studie fra Philadelphia fant Wolfgang (1958) at voldsmenn i alkoholrelaterte drap hadde skutt flere skudd i offeret og hadde stukket offeret med flere knivstikk enn edru voldsmenn. Men det finnes også eksempel på funn som taler mot en slik generalisering. I mine egne data over relativt mild vold fra Västerås og Thunder Bay fant vi f.eks. at voldsutøverens alkoholpåvirkning ikke hadde noen betydning for voldshandlingenes art og risikoen for å bli skadet. Derimot økte risikoen for skade betydelig i Västerås når begge hadde drukket, men dette gjaldt ikke for den kanadiske byen (Pernanen, 1987, 1991). Vi vet

egentlig ikke noe om hva som kan forklare slike forskjeller mellom geografiske og kulturelle områder, men i tillegg til typiske drikke-mønstre og drikkesteder spiller kulturelt definerte former for konflikt-løsning og normer for aggressiv og alkoholrelatert atferd helt sikkert en kausal rolle.

Når det gjelder grovhetsgraden av alkoholrelatert vold mot kvinner i familieforhold, har man gjort varierende funn. Zacker og Bard (1977) fant i en studie i en middelstor amerikansk by ingen forskjell i grovhets-grad mellom voldsepisoder der mannen var edru, og der han var beruset. Brodersen et al. (1985) fant i en dansk studie av vold mot kvinner i familieforhold at alvoret i voldshandlingene og skadene på offeret var *mindre* i vold der voldsutøveren hadde drukket. Vi kan legge til at Hydén (1992) i en undersøkelse i Stockholm fant at jo mer alkoholpåvir- ket volds mannen var, desto større var risikoen for at kvinnen skulle bli fysisk skadet.

Til dels er skadenes alvor avhengig av om andre personer er til stede i voldssituasjonen og kan gripe inn og stoppe volden før den fører til alvorlige skader. På den annen side finnes det miljøer hvor vitner stopper alle forsøk på å stanse volden og egger aktørene til ytterligere voldshandlinger. Alkoholforbruk skjer oftest i grupper, og i de fleste alkoholrelaterte konfliktsituasjoner er det flere enn to til stede. Det kan finnes store kulturelle og lokale forskjeller med hensyn til hvor mye aggressivitet man tåler i gruppesituasjoner. Det finnes også store forskjeller i hva som tolereres på skjenkesteder. Dette skal vi gå nærmere inn på nedenfor i avsnittet "Skjenkesteder som miljøer for alkoholforbruk og vold".

På skjenkesteder finnes det ofte andre gjester som er forholdsvis edru og

ikke like innstilt på vold som andre. Sammen med de ansatte kan de gripe inn om en konflikt leder til høylytt krangel eller alvorlig aggressivitet. Det er mer vanlig i private drikkesituasjoner at det ikke finnes noen edru person til stede som kan gripe inn. I politimateriale finner man atskillige rapporter om fester der deltakerne var så alkoholpåvirket at de ikke la merke til alvorlige skader fra vold. I løpet av vår svenske undersøkelse i Västerås ble en deltaker på en privat fest knivstukket så ille at han forblødde på badet, uten at de andre som var til stede la merke til det. Det som gjøres for å redde livet til den skadede, er i blant så klosset at det bare forverrer situasjonen og fører til at dyrebar tid går tapt. Ved ett tilfelle var to alkoholmisbrukere havnet i knivslagsmål om hvilket TV-program de skulle se. Den ene fikk halspulsåren skåret over, og den andre prøvde å sy den sammen med vanlig synål og tråd. Offeret døde i ambulansen på vei til sykehuset. Man må også ta i betraktning den anestetiske effekten som alkoholen har – alkohol ble før i tiden brukt ved kirurgiske inngrep. Man merker kanskje ikke at man f.eks. er blitt påført et knivstikk.

3.4. Alkoholforbruk som individuell risikofaktor for vold

En annen metode for å studere alkoholens virkning på naturlig forekommende vold er blitt ganske vanlig i løpet av de siste årene. Den baserer seg på resultater fra spørreundersøkelser i ulike populasjoner. Man har spurt om individets typiske alkoholforbruksfrekvens og relatert denne til om han eller hun har vært deltaker i noen voldshandling (siden han eller hun fylte tolv år, i løpet av de siste tolv månedene, osv.). I spørreundersøkelsen i den omtalte kanadiske byen fant jeg at alder under 30 år var den viktigste risikohevende faktoren for å ha vært utsatt for både virkelig vold og trusler om vold i løpet av det siste året. Menn hadde

høyere risiko for å bli utsatt for trusler om vold, mens kjønn ikke hadde noen betydning for risikoen for å ha blitt utsatt for vold i løpet av året. Risikoen for både trusler og virkelig vold var lavere for de som var gift (samboerskap eksisterte ikke i nevneverdig grad i den kanadiske byen). Relativt hyppig alkoholforbruk (i det minste tre ganger per uke) forhøyet risikoen for at man hadde blitt utsatt for vold, men hadde ingen effekt på utsatthet for trussel om vold (Pernanen, 1991).

Rossow (1996) rapporterer fra en spørreundersøkelse blant 2711 norske kvinner og menn over 15 år at i løpet av en ettårsperiode hadde 3,0 % vært i slåsskamp når de var beruset. Denne andelen var høyere blant menn (4,4 %) enn blant kvinner, og særlig høy blant de som var under 25 år gamle (10,8 %). Logistiske regresjonsanalyser viste at de som ikke var gift eller samboende, hadde en forhøyet risiko, og jo oftere en person drakk alkohol, besøkte skjenkesteder og var beruset, desto større var sannsynligheten for at han eller hun også hadde vært med i alkoholrelatert vold. Risikoen for å ha vært involvert i en slåsskamp når man hadde drukket alkohol, økte med 15 % per liter alkohol man drakk i løpet av et år. Risikoen avtok med stigende utdanning og sosio-økonomisk status. Andelen som var blitt skadet av en beruset person i løpet av ett år, var 2,4 %. Variasjonene i denne andelen var avhengig av de samme faktorene som gjaldt for risikoen for å ha deltatt i vold når man selv var beruset. En kanadisk undersøkelse peker også på en sammenheng mellom på den ene side hyppigheten av den enkeltes alkoholbruk og typiske mengder alkohol konsumert per gang og på den annen side risikoen for å bli utsatt for voldshandlinger (Room et al., 1995).

3.5. Andre undersøkelser om sammenhengen alkohol-vold

Det finnes andre metoder for å undersøke sammenhengen mellom alkohol og vold i samfunnet. Ved de to viktigste brukes ikke informasjon om alkoholforekomst i de enkelte voldssituasjoner. I stedet benyttes variasjoner i det *alminnelige nivået* av alkoholbruk. Disse variasjoner sammenlignes med endringer som har skjedd i det alminnelige nivået av voldshandlinger. (Hittil har man utelukkende sammenlignet med nivået av *oppdagede* voldsforbrytelser og voldsskader.)

3.5.1. Naturlige eksperimenter

Dette er den enkleste av disse to metodene. Man undersøker hvordan plutselige forandringer i tilgangen på alkohol påvirker voldsforbrytelses- og voldsskadenivået. Metoden har visse formelle likheter med eksperimentell forskning, men brukes på det virkelige samfunnslivet, ikke i en eksperimentell situasjon – derav betegnelsen "*naturlig eksperiment*". Et alkoholpolitisk inngrep skaper ofte et naturlig eksperiment: når alkoholrasjonering innføres eller oppheves, når en alkoholsort kommer i salg i dagligvarebutikker, når et nytt alkoholutsalg åpnes der det ikke har vært utsalg før eller når aldersgrensen for kjøp endres. Slike eksperimentelle situasjoner inntreffer også når alkoholtilgangen endres av andre årsaker, f.eks. av en streik.

Særlig dramatiske resultater kan naturligvis forventes fra de "eksperimenter" der tilgangen på alkohol blir kuttet til et meget lavt nivå. Dette skjer i blant når en streik påvirker en del av eller hele kjeden i salgssystemet. Dette er spesielt vanlig i land hvor arbeidsstyrken er godt organisert, som i de nordiske landene. De fleste slike studier påviser at

i det minste mishandlingsforbrytelsene varierer med tilgangen på alkohol (f.eks. Takala, 1973). De viser også nedgang i antall personer som oppsøker akuttmottak på grunn av voldsskader (f.eks. Karaharju og Stjernvall, 1974).

Det finnes norske studier fra de perioder da streik rammet salget fra Vinmonopolets utsalg. Da Vinmonopolets produksjons- og transportarbeidere streiket i 1978, ble utsalgene etter hvert utsolgt for varer og måtte stenge. Hauges (1983) undersøkelse av streikens virkninger viste imidlertid ikke fall i nivået av voldsforbrytelser i løpet av streikeperioden. Samme negative resultat fant Nesvold og Reigstad (1983) da de studerte de skader som kom til Legevaktens poliklinikk i Oslo. Reigstad, Reikeraas og Lunde (1983) fant heller ikke noen nedgang i *antallet* voldsskader som kom til Ullevål sykehus i løpet av denne streiken, men derimot fant de at *andelen alkoholpåvirkede personer* med voldsskader falt i løpet av streikeperioden. Horverak (1983a) melder også at husbråk som ble kjent av politiet i de største byene i Norge, minsket i løpet av streikeperioden. Allment ser det likevel ut som om streiken i 1978 ikke reduserte voldsnivået vesentlig. Dette må ses i forhold til det faktum at "nedgangen i konsumet av alkohol under streiken neppe har vært større enn et sted mellom 5 og 10 prosent" (Horverak, 1983b; side 49).

I Norge gjorde man også undersøkelser av virkningene av lørdagsstengningen av Vinmonopolets butikker i noen byer i 1984 (Nordlund, 1984). Det totale alkoholforbruket (inklusive øl) økte noe i disse byene i denne forsøksperioden sammenlignet med den samme perioden året før, men forbruket økte noe mer i kontrollbyer hvor alkoholbutikkene var åpne på lørdager. Utfra det forhold at det totale alkoholforbruket ikke minket, kan vi forvente at totalnivået voldsmeldinger til politiet ikke ville minke

særlig på grunn av lørdagsstengningen. Det viste seg at det faktisk skjedde en ganske kraftig *økning* i voldsmeldinger under lørdagsstengningen i "eksperimentbyene", mens det ble registrert en liten minskning i "kontrollbyene" i den samme perioden. Med hensyn til meldinger om husbråk ble det imidlertid observert en klar minskning i byene med lørdagsstengte butikker, mens det var en meget mindre minskning i de andre byene. Den effekt som med noen grad av sikkerhet kunne tilskrives lørdagsstengningen, var en relativt stor økning i meldinger om vold på fredager og natten til lørdag. Til sammenligning avtok i den samme tidsperioden antall voldsmeldinger i de byer hvor Vinmonopolets butikker var åpne på lørdager. En slik forskyvning i tid fant man også i et svensk forsøk med lørdagsstengning av alkoholmonopolets butikker (Socialdepartementet, 1982).

Uansett tiltakets eller inngrepets karakter er begrensningen i tilgangen på alkohol aldri total. Det er relativt lett å fremstille alkohol selv, og det finnes de som gjerne gjør det for andre mot en viss betaling. Smuglersprit erstatter også den lovlige alkoholen ved langvarige kutt i tilgangen på alkohol. Ved streiker er det oftest alkoholbutikkene som lukkes, mens skjenkestedene fremdeles er åpne. I tillegg distribueres ulike alkohol-drikker på forskjellige måter. Derfor rammes de ofte i ulik grad av forstyrrelser eller varige endringer i tilgangen. I Norge har streiker og andre tiltak innenfor Vinmonopolet bare angått vin og brennevin. Dessuten varsles streiker flere dager eller uker i forveien slik at både vanlige forbrukere og potensielle voldsmenn har tid til å hamstre. De naturlige eksperimentene er imidlertid et viktig supplement til de andre metodene som brukes til å studere alkoholforbrukets effekter på voldshandlinger og andre uønskede sosiale fenomener.

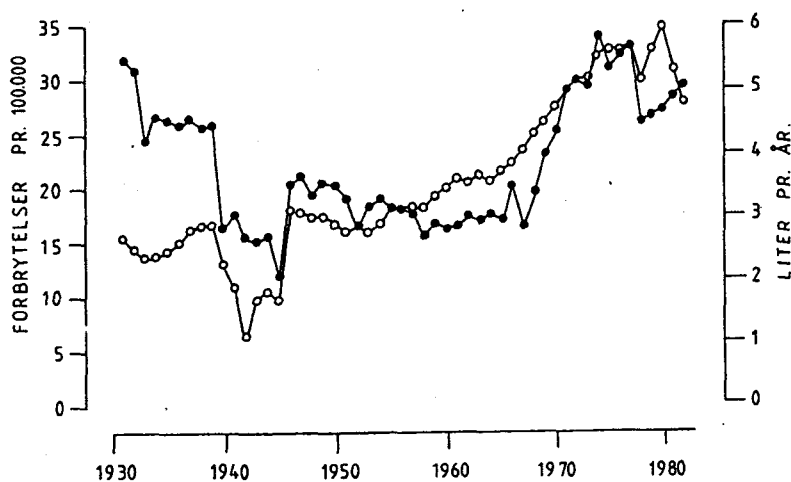
De vanlige alkoholpolitiske tiltakene påvirker enten kun en del av

befolkningen (som ved endring av aldersgrensene) eller en del av tilbudet (som ved endringer i salgstidene). Noen endringer i tilbud skjer i løpet av et kort tidsrom (som ved streiker). De mest drastiske "eksperimentene" skjer når volumet alkohol i samfunnet synker helt ned mot null. Dette er hensikten med totalforbud mot alkohol, som jo er blitt brukt som alkoholpolitisk virkemiddel i noen land (bl.a. Norge, USA, Finland og Island). Ved totalforbud skal ingen ha tilgang til alkohol, og dette skal gjelde over lang tid. I praksis er det imidlertid umulig å få ned tilgangen og forbruket til null pga. illegal produksjon og smugling. I USAs naboland Canada la flere fremstående familier grunnlaget for sin formue gjennom organisert smugling til USA, og under forbudstiden i Finland forsynte smuglere tørste finner med sprit fra Estland og Polen. Organisert kriminalitet fører til organisert vold, og særlig i USA vokste kriminelle organisasjoner opp under forbudstiden. Forbudstiden bidro derfor til å holde den amerikanske voldskriminaliteten på et høyt nivå i mange tiår fremover. Forbudstiden i Norge var også preget av smugling og hjemmebrenning i stor skala, men noen organisert vinningskriminalitet som baserte sin eksistens på vold, kom ikke i stand i Norge. I det hele tatt virker det ikke som om forbudstiden i Norge påvirket voldskriminaliteten i særlig høy grad (Johansen, 1994).

3.5.2. Tidsserieanalyser

En viktig metode i studier av sammenhengen mellom alkohol og vold, i tillegg til epidemiologiske studier av alkohol ved voldssituasjoner, analyser av individuell risiko og de naturlige eksperimentene, kan ses som en mer alminnelig form for analyser av naturlige eksperimenter. I stedet for å studere enkelte perioder med en forholdsvis dramatisk oppgang eller nedgang i alkoholkonsumet i en populasjon, observerer

man over en lengre tidsperiode hvordan forandringer i alkoholkonsumet (enten de er av en jevn eller plutselig art for de enkelte årene) varierer med nivået på voldskriminalitet. Figur 1 viser hvordan frekvensen voldsforbrytelser har variert med alkoholkonsumet i perioden 1931-82 i Norge (Skog og Bjørk, 1988). Man ser at kurvene "passer inn" med hverandre. Skog og Bjørk har påvist at forandringer i alkoholkonsumet følges av tilsvarende forandringer i antallet voldsforbrytelser, også når man korrejerer for virkninger av flere andre faktorer som kan gi feilaktige inntrykk av sammenhenger mellom alkoholforbruk og hyppigheten av voldsforbrytelser (Skog og Bjørk, 1988).

Figur 1. Alkoholomsetning i liter ren alkohol pr. innbygger 15 år og eldre (åpne sirkler), og antall straffbare personer for voldskriminelle handlinger pr. 100 000 straffemyndige (lukkede sirkler).

Internasjonale sammenligninger viser at sammenhengen mellom totalkonsum og hyppigheten av voldskriminalitet kan variere fra land til land. Lenke (1989) har med tidsserieanalyser av data fra fem europeiske land (Sverige, Norge, Finland, Danmark og Frankrike) funnet at alkoholforbruksnivået i Norge og Sverige henger sterkere sammen med voldsforbrytelsesnivået enn det gjør i Frankrike. For Finland er denne sammenhengen enda sterkere. Lenke beregnet også at en økning i det franske alkoholforbruket på 1 liter per innbygger (15 år og over) økte det franske voldsforbrytelsesnivået med mellom 0,4 og 2,0 %, mens Skogs og Bjørks (1988) analyser av norske data viste at en økning av det gjennomsnittlige alkoholforbruket i Norge førte til en stigning av voldsnivået med 16 %.

Tidsserieanalyser er også blitt brukt til å undersøke hvordan ulike forbrukssteder og forbruk av ulike typer alkohol påvirker nivået av voldsforbrytelser. Lenke (1989) fant i sin undersøkelse at nivået av alkoholbruk på skjenkesteder i Sverige var mye sterkere relatert til nivået av mishandling enn alkoholbruk på andre steder, mens lokalet for alkoholbruk ikke påvirket nivået for drap. Norström (1996) utførte en lignende undersøkelse med svenske data og fant det samme mønstret for forbrukslokale og typen voldsforbrytelser. Begge forfatterne tolker resultatene slik at en større andel drap skjer blant misbrukere på private "fyllefester" enn blant vanlige konsumenter når de besøker skjenkesteder, mens mishandlinger er relativt sett vanligere på skjenkesteder. Denne tolkningen støttes av Norströms funn, at bare den del av forbruksnivået av brennevin som skjedde i private lokaler, var relatert til drap. På skjenkesteder finnes det også mere sosial kontroll og dette forhindrer at fysisk vold blir så alvorlig at det ender med drap. Tidsserieanalyser er også blitt brukt til å studere hvordan endringer i totalforbruket av alkohol virker inn på vold mot visse undergrupper av

offer som er skilt ut i statistikken. Norström (1993) fant at endringer i alkoholbruksnivået ikke hadde noen effekt på voldsforbrytelser mot barn i hjemmet. På den annen side fantes det en relasjon mellom totalforbruk av alkohol og hjemmevold mot kvinner. Denne var imidlertid svakere enn sammenhengen med den totale mengden voldsforbrytelser.

3.6. Problemer ved undersøkelser av sammenhengen alkohol– vold

Vi kan meget kort oppsummere: Undersøkelser med ulike metoder i en rekke forskjellige land viser at alkohol er sterkt koplet til drap og mishandling. Når det gjelder andre slags voldsforbrytelser (først og fremst voldtekt og ran), varierer alkoholandelene sterkt, men er i det hele tatt lavere enn de tall man har funnet for drap og mishandling. Ved ran og voldtekt er alkoholen tilsynelatende en mer “viktimgen” faktor enn i de andre typene voldssituasjoner, dvs. at alkoholpåvirkede personer har høyere risiko for å bli utsatt for ran og seksualforbrytelser.

Det finnes en del feilkilder i datamaterialet ved studier av andelen voldshandlinger etter alkoholbruk. Vi har sett at informasjon om politianmeldte voldssituasjoner bare dekker en del av volden som skjer i samfunnet. Sannsynligvis er de hendelser som politiet får kjennskap til, ikke representative for den vold som forekommer. Alkoholpåvirkede personer er relativt ofte alkoholiserende og mer kjente av politiet fra tidligere. Derfor er det oftere mulig å identifisere gjerningsmannen og fastslå alkoholens rolle når vedkommende har drukket. Sannsynligvis etterlater også berusede gjerningsmenn flere spor, slik at det er lettere å identifisere, arrestere og dømme dem enn edru gjerningsmenn. Derfor kan man kanskje forvente at alkoholmisbrukere dukker opp hyppigere enn andre i det materialet som ligger til grunn for mye av forskningen

om sammenhengen alkohol-vold. Forhørsprotokoller og domstolsmateriale kan også gjenspeile at gjerningsmannen har overdrevet sitt alkoholforbruk og brukt det som unnskyldning for handlingen for å få mildere straff eller generelt for ikke å tape ansikt overfor politiet eller andre.

På den annen side er innsats mot vold som skjer innenfor misbrukermiljøer ikke høyt prioritert. Man kan derfor ha en tendens til å se mellom fingrene på volden som skjer i disse miljøene. Dette vil igjen føre til en undervurdering av alkoholens rolle i voldshandlinger. Domstolsdata er sannsynligvis belastet med enda flere selektive prosesser som gjør det vanskelig å generalisere resultater til å gjelde alkoholens andel i all vold i samfunnet.

Det er også feilkilder ved de naturlige eksperimentene. Noen er nevnt allerede. Nedgangen i tilgangen på alkohol blir aldri total. Det kan også være vanskelig å finne ut hvor mye tilgangen egentlig er redusert. I tidsserieanalyser må man på den annen side ta i betraktning at endringer over tid i en rekke andre faktorer kan skjule alkoholens sammenheng med frekvensen voldsforbrytelser. Andre endringer over tid kan gi opphav til falske sammenheng mellom alkoholforbruk og vold. Det finnes imidlertid en del statistiske metoder som kan brukes for å minimalisere risikoen for at feilkildene skal påvirke resultatene (se f.eks. Skog og Bjørk, 1988).

I de nordiske land er det ikke utført studier blant innsatte i fengsler for å kartlegge alkoholens rolle i enkelte forbrytelser, men slike undersøkelser kjenner vi fra USA. Når det gjelder fengselsklientell, finnes det noen spesifikke faktorer som gjør at studiene sannsynligvis ikke gir resultater som direkte gjenspeiler volden i samfunnet. Kun de aller alvorligste

voldshandlingene er representert i fengselsutvalget, og det kan tenkes at innsatte med alkoholproblemer oftere er residivister og derfor har fått lengre dommer. Hvis dette er riktig, er de voldshandlinger som de innsatte har begått mer alkoholinvolvert enn voldshandlinger flest. Men det finnes faktorer som virker i motsatt retning. Det er f.eks. praksis i flere land at alkoholproblemer hos den tiltalte kan lede til at han eller hun ikke blir fengslet, men blir sendt til behandling eller får en lavere straff kombinert med behandling. Slike tiltak kan føre til at man ikke avdekker den faktiske sammenheng mellom alkoholforbruk og vold, og at man undervurderer alkoholens rolle ved forbrytelser.

Volden som politiet får kjennskap til, er av en slik art at den er alvorligere enn mye av den øvrige volden i samfunnet. Voldshandlinger som behandles i domstolene er i gjennomsnitt enda mer alvorlige. Dette gjelder enda mere den volden som man undersøker via fengselsklientell. Man kan derfor spørre om de sammenhenger mellom alkoholforbruk og vold som man har funnet i slikt materiale, er representative for voldsbruk generelt, som jo vanligvis er av mindre alvorlig art. Men denne innvendingen rokker ikke ved det forhold at alkoholen spiller en stor rolle i den *alvorligste* volden i mange land, blant dem Norge. Dette er naturligvis en tilstrekkelig begrunnelse for grundig forskning og praktiske tiltak. Men det er ikke nødvendigvis riktig å generalisere fra de funn som er gjort om den oppdagede volden, til den totale mengde vold i samfunnet. Den begrensede informasjon som finnes om alkoholbruk ved mildere former for vold, peker likevel på at også denne andelen er anseelig.

Det er også vanskelig å få korrekte opplysninger om alkoholens nærvær og mulige kausale rolle fra undersøkelser om vold og spesielt mildere typer vold i befolkningen som helhet. Med en slik målsetning er vi nødt

til å samle inn informasjon gjennom spørreundersøkelser – en metode som er avhengig av folks vilje til å fortelle om temmelig ømfintlige saksforhold og erfaringer. Vi må også stole på respondentenes evne å huske hendelser som iblant ligger ganske langt tilbake i tid.

3.7. Alkohol og annen aggressiv atferd

Sammenlignet med mange andre aktiviteter og hendelser er ikke vold et hyppig fenomen i vårt samfunn. Dette viser både kriminalstatistikken og de spesielle undersøkelser som er blitt gjort. Annen aggressiv atferd er mye vanligere – verbal aggressivitet (trusler om vold, krangler av ulike slag), aggressive gester o.l.

Tabell 4. Prosentandel av befolkningen over 15 år i hele Norge og Oslo som hadde hatt erfaringer med ulike former for forstyrrende atferd og besvær fra berusede personer i løpet av de siste tolv månedene

Plager fra berusede personer i løpet av tolv måneder	Hele Norge	Oslo
Antastet eller plaget på offentlig sted	14 %	24 %
Antastet eller plaget i privat sammenkomst	6 %	8 %
Blitt påført fysisk skade	2 %	3 %
Eiendeler ødelagt	4 %	6 %
Utskjelt eller utsatt for andre fornærmelser	16 %	21 %
Vært redd for berusede personer som han/hun har truffet på gaten	14 %	21 %
Holdt våken om natten av støy	19 %	28 %

Sammenstilt fra resultater presentert i Arvid Amundsen, Sturla Nordlund og Per Halvor Vale: *Alkohol og narkotika i Oslo*. Oslo: Statens institutt for alkohol- og narkotikaforskning, 1995.

Dersom vold ikke er vanlig, betyr det naturligvis også at alkoholrelatert vold ikke er vanlig. Dette skyldes delvis at mange potensielle volds-situasjoner nøytraliseres på en eller annen måte. Det finnes mange alkoholrelaterte konfliktsituasjoner som aldri "trappes opp" til vold, kanskje spesielt i de tilfeller der bare den ene av partene har drukket. Således fant f.eks. Amundsen et al. (1995) at 14 % av den norske befolkningen over 15 år i løpet av de siste tolv måneder hadde blitt "antastet eller plaget" av berusede personer på gaten eller annet offentlig sted, og fire prosent hadde blitt det flere enn to ganger. På ikke-offentlige steder hadde 5 % opplevd dette. De tilsvarende tallene for Oslo var 24 % og 7 %. Dette kan sammenlignes med at 2 % i hele Norge og 3 % i Oslo ifølge undersøkelsen var blitt påført fysisk skade av en beruset person. I tabell 4 er disse resultatene sammenstilt med andre funn som vi kommer tilbake til nedenfor i drøftingen av interaksjonens betydning for forekomsten av alkoholrelatert vold.

De yngste, de mellom 15 og 20 år, opplevde hyppigst plager fra alkohol-berusede personer. Andelen plagede sank med stigende alder. Det var ikke særlig store forskjeller mellom menn og kvinner. I tillegg til at en større andel av Oslo-boerne hadde vært plaget, hadde de plagede i Oslo også vært *oftere* utsatt.

De plagene vi har nevnt ovenfor, er ofte tilstrekkelig grunn til at det oppstår en konflikt der i det minste én beruset person er deltaker. Om konflikten leder til åpen aggresjon og/eller vold, beror på en mengde andre faktorer – ikke minst plageofferets atferd. En vanlig reaksjon mot alkoholpåvirkede personer som man ikke kjenner, og som man treffer på åpen gate, er rett og slett å fjerne seg. Hvis plagene skjer i et hjem eller et annet lukket miljø, er det naturligvis vanskeligere å komme seg bort fra den berusede plageånden. Hendelsen kan derfor oftere få

alvorlige konsekvenser. Iblant kan den som er utsatt for plager fra en beruset person, selv reagere med å gripe til vold. Innenfor voldsforskningen er man på det rene med at visse ofre egentlig var de som begynte den eskaleringsprosess som førte til vold. Man snakker da om at offeret “fremskyndet” volden (victim precipitation). Det finnes ikke noe tall på om ofre som har brukt alkohol oftere provoserer frem en voldssituasjon enn edru ofre.

I eksperimentelle undersøkelser av alkoholens virkninger på aggressiv atferd kan man av etiske grunner selvfølgelig ikke la forsøkspersonene gripe til fysisk vold. Det nærmeste man kommer til virkelig vold, er å la forsøkspersonene reagere med å gi en annen person elektriske støt av ulik styrke. (I mange slike eksperimenter får i virkeligheten ikke den andre noe støt, selv om forsøkspersonen tror det.) Man kan også vise videofilmer av konfliktsituasjoner og spørre forsøkspersoner når de er edru og når de har drukket alkohol, hvordan de ville reagere ved disse tilfellene. Andre indirekte målemetoder for aggressivitet på er å studere hvor mye penger en forsøksperson er villig til å trekke fra en motspiller (jo høyere sum, desto sterkere aggressivitet), eller hvor kritiske kommentarer han eller hun gir om en annen person. De indirekte metodene har forskjellige grader av troverdighet (face validity) som målestokk for aggressivitet og voldstendenser. Til en viss grad har man prøvd å måle troverdigheten ved å se om metodene kan brukes til å peke ut personer man *vet* er aggressive.

Det er kanskje på sin plass å kortfattet diskutere forskjellen mellom vold og aggresjon. Begge begrep brukes om *handlinger*. Hittil har jeg konsentrert drøftingen om fysisk vold fordi den overveiende mengde politi- og domstolsdata som det er vist til, gjelder fysisk vold, og de skader som studeres ved sykehus og akuttmottakelser er per definisjon

nettopp voldsskader. Med vold menes her tilsiktede handlinger som er ment å påføre et annet individ *fysisk* smerte og/eller *fysiske* skader, eller som er gjort i bevissthet om at de *kan* ha slike virkninger. Begrepet *aggresjon* kommer å bli brukt mer i neste avsnitt når vi presenterer funn fra psykologiske eksperimenter. Det er et bredere begrep og omfatter i tillegg til fysisk vold også handlinger der hensikten er å påføre *psykisk* skade og/eller fortred. Noen eksperimenter benytter milde former av fysisk vold som målestokk for aggresjon, først og fremst elektriske støt, mens andre benytter psykiske former av aggresjon. Det er et sentralt spørsmål om man uten videre kan generalisere fra funn i eksperimentelle aggresjonsstudier til fysisk vold som skjer i virkeligheten. Jeg kommer her å følge skikk og bruk, og antar derfor at dette kan gjøres. Én grunn til å tro at resultatene kan generaliseres, er at voldsepisoder ofte begynner med relativt mild aggressiv atferd som så eskalerer til fysisk vold. Fysisk vold og mildere aggresjon har derfor felles kausale prosesser.

På dette som på andre forskningsområder trenger man flere ulike metoder som til sammen kan gi bedre grunnlag for konklusjoner. Nedenfor diskuteres eksperimentelle studier hvor man har undersøkt om man kan fremkalle aggressiv atferd med alkohol, og hvilke betingelser dette skjer under. Avsnittet behandler ulike slags teorier og hypoteser som er fremsatt for å forklare sammenhengen mellom alkohol og vold.

4. BETINGELSER I SAMMENHENGENE ALKOHOL – VOLD

4.1. Teorienes utgangspunkter

Alminnelige teorier om vold og annen avvikende atferd er konstruert for å forklare relativt *faste tendenser* til avvikende atferd, uavhengig av om disse tendensene har sin grunn i sosiale, biologiske eller psykologiske faktorer. Dette innebærer prinsipielle problemer med å inkludere alkoholens *situasjonsbetingede* virkninger i teoriene. Alkoholen blir derved en ekstern faktor som faller utenfor forklaringsrammen. Det finnes flere situasjonsorienterte teorier for avvikende atferd (se f.eks. Lofland, 1969), men også disse teoriene har neglisjert alkoholeffekter til tross for at en stor del av den kriminelle atferd er relatert til alkoholbruk. Spesielt fenomenologiske teorier om situasjonsbaserte faktorer i bestemmelsen av avvikende atferd henviser til mentale tilstander som har viktige trekk til felles med det man vet om de psykiske virkninger av alkohol. Det synes som om alkoholvirkningene “simulerer” eller imiterer opplevelsesmessige forhold ved edru avvikende atferd.

Alkoholens virkninger er i overveiende grad situasjonsbetingede. Samtidig har det vært en tendens i den vanlige voldsforskningen til å søke forklaringer på avvikende atferd som er uavhengig av det som skjer i gjerningssituasjonen. Selv om alkoholen er blitt noenlunde integrert i voldsforskningens *beskrivelser* av voldssituasjoner, er ikke dermed *forklaringen av alkoholens rolle* integrert i de generelle teoriene om oppkomst av vold. Men ved at alkoholforskningen har vokst frem som en egen forskningsgren, har studiet av aggresjonsforklarende faktorer delvis skiftet fokus og inkluderer nå også alkoholen. Man har innstilt seg på å finne ut hva det er ved alkohol som kjemisk substans og/eller som

psykologisk og sosialt fenomen som leder til økt risiko for vold. Forskningen for å finne forklaringen på alkoholens sammenheng med vold med utgangspunkt i alkoholen er dermed blitt dypere og mer systematisk.

I vitenskapelig litteratur ser man likevel stadig svært overfladiske “forklaringer”, der man stivsinnet holder fast ved at det er tilstrekkelig bare å *nevne* at alkoholen har vært til stede for å gi en uttømmende forklaring på en voldsepisode. Det virker som om uttrykk som “fylleslagsmål” eller “fyllevold” i seg selv antas å ha en sterkt forklarende dimensjon, og som om den kausale sammenhengen anses tilstrekkelig forklart når man viser til alkohol eller beruselse.

4.2. Antakelsen om en direkte sammenheng

Det virker naturlig – i det minste som et første skritt – å anta at det finnes en *direkte* relasjon mellom alkohol i kroppen og aggressiv atferd. Denne antakelsen ledet også lenge den teoretiske tenkningen på området. Vanligvis har man postulert at alkoholen starter en fysiologisk prosess i den som drikker, og at denne prosessen leder til at han blir aggressiv. Slike ideer er ofte temmelig vage. En vanlig uttrykk for troen på at en prosess i nervesystemet forårsaker aggressiv atferd, er å henvise til alkoholens “hemningsløsende” eller “disinhiberende” tendens. Ifølge denne “teorien” får alkoholen individene til å lette på et indre biologisk eller psykisk trykk ved å reagere på en aggressiv måte. Innen psykiatrisk og neuropsykologisk forskning har man også spekulert på om alkoholen først angriper de høyere hjernesentra, som så mister kontrollen over de “lavere” sentra slik at mer primitive impulser slipper løs og leder til (bl.a.) aggressiv atferd.

Fra dette svært forenklete bilde av forbindelsen er det trukket klare konklusjoner mht. berusede voldsmenns ansvar for sine handlinger. Alkoholen har fått skylden for volden, voldsmannen selv har på en måte blitt betraktet som et forholdsvis uskyldig offer. En høyere domstol i Canada har nylig fastslått at alkoholrus kan være en tilstrekkelig grunn for å frifinne en person som er blitt siktet for voldtekt eller drap (f.eks. Shain og Higgins, 1996). Dommerne støttet seg på uttalelser fra sakkyndige som legger til grunn at alkoholen har en direkte aggresjonsskapende virkning, og som gir grunnlag for den konklusjon at den alkoholpåvirkede ikke kan holdes ansvarlig. Denne konklusjonen har selv sagt vært livlig diskutert blant forskere og jurister og i massemedia. (Ifølge norsk jus er voldsutøveren ansvarlig for sine handlinger til den grad rusen er selvforskyldt.)

Hverdagsresonnementer og vitenskapelige spekulasjoner til tross – det finnes ikke mye som tyder på at man kan slutte seg til en spesifikk biologisk eller psykologisk prosess bak all den aggressivitet som kommer til uttrykk når mennesker har drukket alkohol. En meget sjelden forekommende tilstand som kalles “patologisk rus” eller “paradoksal intoksikasjon” er muligens det eneste eksempel på en noenlunde direkte aggresjonsskapende virkning av alkohol. Det finnes et begrenset antall rapporter i litteraturen om ugjerninger som er begått av voldsmenn som har drukket svært ubetydelige mengder alkohol, og som etter udåden overhodet ikke kan huske hva som har hendt. Ekspertene er uenige om slike tilstander faktisk eksisterer, men f.eks. i Sverige er de akseptert som frifinnelsesgrunnlag. Det er blitt foreslått at personer med visse epileptiske forstyrrelser i hjernen kan ha en tilbøyelighet til en slik ekstrem, fysiologisk bestemt reaksjon. Likevel er dette et meget sjeldent fenomen, og det kan kun forklare en svært liten del av den alkoholrelaterte volden.

En for en stor del moralsk motivert reaksjon mot det synspunkt at alkoholpåvirkning er en tilstrekkelig årsak til vold, har i løpet av de siste tiårene gitt impulser til både empirisk forskning og teorikonstruksjon. Det finnes nå ekstreme forklaringer på vold under alkoholrus hvor det antas at alkoholen overhodet ikke spiller noen kausal rolle, men at den bare er en brukbar unnskyldning til å begå vold. Disse forklaringsmåtene er særlig blitt brukt når det gjelder alkoholrelatert vold mot kvinner i parforhold (se f.eks. Dobash og Dobash, 1979; Gelles, 1974).

4.3. Betingelser i sammenhengene

Det finnes ikke mye som tyder på at alkoholen har direkte fysiologiske koplinger med fysisk vold eller andre former for aggressiv atferd. De observasjoner som hver og en kan gjøre i vanlige drikkesituasjoner, viser også at alvorlig aggresjon forekommer sjelden. Hverdagslige observasjoner indikerer også at det finnes individer (særlig menn) som oftere enn andre blir aggressive etter alkoholkonsum. I dagligspråket finnes det ord og uttrykk som henspiller på dette. Finnene snakker om folk med "dårlig brennevinshode" (huono viinapää), svenskene om "dåligt ölsinne". I Nord-Amerika skiller man mellom "ubehagelige" fyl liker (mean drunks) og "lykkelige" fyl liker (happy drunks). Vi så også i tabell 1 ovenfor at over 90 prosent av innbyggerne i både den kanadiske og den svenske byen mente at noen mennesker som ikke er aggressive når de er edru, kan bli "virkelig voldsomme" når de har drukket alkohol. Det forhold at noen har en forhøyet risiko for aggressive utbrudd etter å ha drukket alkohol, kan uttrykkes slik at det finnes *individuelle betingelser* i sammenhengen mellom alkohol og vold. Disse forskjellene har trolig sin grunn i den enkeltes biologiske eller psykiske konstitusjon. Andre betingelser i sammenhengen alkohol-vold er

sosiokulturelle. Disse faktorene kjennetegner en gruppe eller et helt samfunn. Det finnes også tydelige forskjeller i risikoen for aggressiv atferd mellom ulike *situasjoner* der i det minste én person er påvirket av alkohol. Sist, men ikke minst: Til tross for at vi snakker om “alkohol” som om dette ordet henviste til én enkelt årsaksfaktor, skjuler det seg en hel rekke faktorer bak denne etiketten. Noen av dem kan påvirke risikoen for aggressiv atferd etter alkoholkonsum, mens andre kanskje ikke har noen virkning i det hele tatt. Disse faktorene kan vi sammenfatte under etiketten *alkoholrelaterte* betingelser.

4.3.1. Individuelle forskjeller

Risikoen for at en alkoholforbrukssituasjon skal lede til aggressivitet og vold, er avhengig av egenskaper ved *brukeren*. Den kanskje mest åpenbare forskjellen mellom alkoholbrukere er knyttet til kjønn: Risikoen for vold synes å være svært mye høyere blant menn enn blant kvinner. Vi har sett ovenfor at menn begår mer enn 90 % av de oppdagede voldsforbrytelsene. Hvis vi antar at mennene har drukket alkohol før omtrent 80 % av voldsforbrytelsene, finner vi altså at 72 % av totalantallet begås av alkoholpåvirkede menn og 18 % av edru menn. Hvis vi videre antar at alkoholandelen ved kvinners voldshandlinger er like stor som ved menns, følger det at 8 % av voldsforbrytelsene begås av kvinner som har drukket alkohol og de siste 2 % av edru kvinner. Kvinner drikker riktignok sjeldnere enn menn, men forskjellen mellom kjønnene med hensyn til hyppigheten av alkoholbruk kan neppe være så stor at den forklarer hele forskjellen av nivået på voldsforbrytelser etter alkoholbruk. (Det er mer usikkert om man kan dra samme konklusjon med hensyn til frekvensen i situasjoner.)

Vi kan imidlertid ikke dra den konklusjon at menns høyere risiko for alkoholrelatert vold skyldes biologiske faktorer relatert til kjønn. Det kan også være kulturelle faktorer som gjør det mindre sannsynlig at kvinner bruker fysisk aggressivitet etter å ha drukket alkohol. Det er også mulig at kvinner bruker alkohol på en annen måte enn menn eller i andre slags situasjoner enn menn, og at de derfor har lavere voldsrisiko når de drikker.

Det er blitt utført både eksperimentelle og andre undersøkelser for å finne ut hvordan menn og kvinner atskiller seg med hensyn til risikoen for aggressivitet i sammenheng med alkoholkonsum. McClelland og medarbeidere (1972) fant i undersøkelser av party-situasjoner at menn ble opptatt av tanker omkring "personlig makt" når de var påvirket av alkohol. Wilsnack (1974) utførte en tilsvarende undersøkelse blant kvinner og fant at de i stedet ble opptatt av noe som kunne karakteriseres som egen "femininitet". Eksperimentelle undersøkelser har i overveiende grad studert menns tendenser til aggressiv atferd etter at de har drukket alkohol. I de få undersøkelsene med kvinnelige forsøkspersoner er det funnet at kvinner reagerer aggressivt etter alkoholinntak i mindre utstrekning enn menn, men resultatene varierer temmelig mye (se f.eks. Dougherty et al., 1996; Giancola og Zeichner, 1995).

Eksperimentene viser imidlertid klart at det finnes noen aspekter ved alkoholbruk som klart forhøyer risikoen for aggressiv atferd blant menn, men det hersker uenighet om hvilke aspekter det er. Man har spekulert på om visse kjønnsbundne biologiske forskjeller kan virke sammen med flere typer sosiokulturelle faktorer, som også samvirker med alkoholens farmakologiske virkninger. Det er velkjent at hormonene påvirker våre handlinger, og det mannlige hormonet testosteron er blitt koplet sammen med aggressiv atferd (f.eks. Reiss og Ross, 1993). Det er mulig at

alkoholens innvirkning på hormonrelaterte (endokrine) prosesser i kroppen delvis kan forklare en forhøyet tendens til aggressive reaksjoner blant menn etter drikking. Det er blitt påvist at produksjonen av testosteron hos forsøksdyr øker etter inntak av lave mengder alkohol. På den annen side senker høyere mengder alkohol testosteronkonsentrasjonen i blodet (Van Thiel et al., 1988). Det er derfor ikke klarlagt om endokrine prosesser kan medvirke til alkoholrelatert vold blant menn. På den annen side har man funnet at alkoholens virkning på kvinnekroppen varierer med fasen i menstruasjonssyklusen (Sutker et al., 1987).

Det er vanskelig å generalisere fra eksperimentelle og andre kunstige situasjoner til naturlige drikkesituasjoner. I kontrollerte situasjoner gir man alle forsøkspersonene samme betingelser. I naturlige situasjoner med alkoholbruk kan menns og kvinners betingelser være nokså ulike. Den gjennomsnittlige drikkesituasjonen kan by på hendelser som øker risikoen for aggressive følelser mer blant kvinner enn blant menn. I intervjustudien i den kanadiske byen fant vi faktisk at en større andel kvinner enn menn rapporterte at de hadde *blitt sinte* ved sin siste drikkesituasjon (Pernanen, 1996a). Tabell 5 viser resultatene for tre ulike drikkesituasjoner: respondentens siste alkoholforbruk i hhv. et hjem og på et skjenkested, og ved maksimalforbruk de siste 30 dagene.

Tabell 5. Andelen menn og kvinner i en kanadisk by som hadde blitt sinte” ved ulike drikkesituasjoner

Drikkesituasjon	Menn (N=401-456)	Kvinner (N=318-358)	Totalt (N=735-814)
ist i et hjem	1,5 %	2,6 %	2,0 %
ist på et skjenkested	1,9 %	2,5 %	2,2 %
ed maksimalt forbruk i løpet av de siste 30 dager*	2,0 %	4,5 %	3,0 %

9,1 % av de intervjuede alkoholforbrukerne hadde ikke drukket alkohol i løpet av de siste 30 dagene og ble spurt om det maksimale forbrukstilfellet i løpet av de siste tolv månedene.

Selv om kvinnene i denne studien oftere ble sinte (sinnet var i stor utstrekning rettet mot menn og deres atferd i den aktuelle situasjonen), reagerte mennene mye oftere *med fysisk vold* når de ble sinte etter alkoholkonsum. Resultatene i tabell 6 tar utgangspunkt i en annen slags situasjon som vi spurte om i den kanadiske undersøkelsen: det siste tilfellet da intervjupersonen hadde blitt “*virkelig sint*”. (Data om denne situasjonen ble brukt derfor spørsmålet om sinne ved siste drikkesituasjon ikke ga tilstrekkelig stort datagrunnlag for analyser.) Tabell 6 viser at 40 % av mennene som hadde drukket da de ble virkelig sinte, brukte fysisk vold, mens kun 10% av de menn som ikke hadde drukket, reagerte med vold. Blant kvinnene var det nesten ingen forskjell mht. alkoholbruk i andelen som reagerte med fysisk vold.

Tabell 6. Andelen menn og kvinner i en kanadisk by som reagerte med fysisk vold da de sist var "virkelig sinte", mht. alkoholbruk i situasjonen (Pernanen 1996a)

Alkoholbruk	Virkelig sinte menn	Virkelig sinte kvinner	Totalt
Hadde drukket	40 % (N=54)	11 % (N=28)	31 % (N=82)
Hadde ikke drukket	10 % (N=299)	9 % (N=292)	10 % (N=591)

$\chi^2=6.93$, df=1, $p<0,01$

Det er svært store individuelle forskjeller blant menn (og trolig også blant kvinner) i tendensen å bli aggressiv etter alkoholbruk. Dette har bl.a. vist seg i eksperimentelle situasjoner (f.eks. Lindman et al., 1983; Dougherty et al., 1996). Undersøkelser av aggressive alkoholikere viser at visse menn er særlig disponerte for voldshandlinger under alkoholpåvirkning (f.eks. Løberg, 1983). Det er også påvist at lavt serotonin-nivå i blodet henger sammen med en utpreget tendens til aggressivitet etter alkoholkonsum (f.eks. Linnoila et al., 1983).

De funn som peker mot mulige biologiske faktorer som årsaker til alkoholrelatert vold, er nevnt her for å understreke at biologiske prosesser kan spille en viktig rolle i bestemmelsen av hvilken individ som reagerer voldelig særlig ofte etter alkoholbruk. Jeg må imidlertid overlate redegjørelsen for kunnskapsstatus på dette området til forfattere med betydelig bedre kjennskap til den interaksjon mellom alkohol og biologiske faktorer som karakteriserer særlig voldstilbøylige individer.

Man bør merke seg at det sannsynligvis finnes kognitive trekk også i

utviklingen av en stor del av den biologisk bestemte atferd. Vold som er helt uprovosert og uten noen rasjonell bakgrunn til og med i voldsutøverens egne øyne, skjer sannsynligvis sjelden også blant volds-tilbøyelige menn. Vi har intervjuet slike menn i arresten etter at de har begått grove voldshandlinger under alkoholrus. De har nesten alltid henvist til visse kjennetegn hos ofret som førte til at de reagerte med vold: "han hadde uniform, og jeg hater uniformer", "han smilte så rart når han så på meg", "han kjørte forbi meg på en smal vei og jeg ble rasende" osv. Her trenger vi kunnskap om hva det er i situasjonen og hos offeret som "utløser" slik vold – biologiske faktorer kan ikke alene forklare voldshandlinger. De kognitive grunner som volds-tilbøyelige menn henviser til som årsaker til vold, er ikke tilstrekkelig grunn for at andre menn skal gripe til vold, men de har en viss rasjonalitet. Det som skiller er ikke så mye grunnene eller prinsippene for aggresjon, som hvordan de anvendes. Dette betyr at det i det minste delvis dreier seg om kognitive forskjeller i sinnets og aggresjonenes rasjonalitet (om den "normale" anvendelsen, se f.eks. Averill, 1982). Det er kanskje relevant i denne sammenhengen at til og med katter som blir stimulert direkte i aggresjonssenteret i hjernen, ikke går løs på objekt som ikke har adekvate kjennetegn (Scott, 1975).

4.3.2. Sosiokulturelle forskjeller

I en lang rekke antropologiske undersøkelser har man funnet store forskjeller mht. alkoholrelatert aggressiv atferd mellom ikke-industrielle samfunn. Disse studiene er blitt diskutert av bl.a. Washburne (1961), MacAndrew og Edgerton (1969) og Marshall (1983). I noen samfunn er aggressive episoder i forbindelse med alkoholforbruk meget vanlige. For eksempel finner vi denne beskrivelsen fra en meksikansk landsby:

“I Amilpas, en landsby i Oaxaca-dalen, vandrer en beruset mann nedover gaten. Han sjangler fra den ene siden til den annen og brøler fornærmelser til alle som han møter. Små barn løper innendørs. Folk som kommer i motsatt retning, forsøker å unngå å møte ham. Det vanlige gatelivet stopper opp når han nærmer seg, og begynner igjen når han har passert. Det synes som om folk betrakter fulle mennesker som én av mange farer i livet i landsbyen, ved siden av hunder med hundegalskap og okser som er kommet løs. Det finnes et lignende moment av fare for å komme fysisk til skade: Dersom fyllikken er bevæpnet, kan han skade andre. De fleste krangler og drap i denne landsbyen skjer faktisk når man har drukket.” (Dennis, 1979, side 54; min oversettelse)

I andre samfunn er vold en nærmest ukjent foreteelse selv om man der drikker store mengder alkohol per tilfelle. Heath (1958) beskrev hvordan Camba-folket i Bolivia kunne drikke en meget sterk destillert drikk flere døgn i strekk i slike mengder at de nå og da forlot selskapet for å kaste opp eller sove. Etter en tid var de imidlertid tilbake i kretsen av syngende og drikkende stammemedlemmer, uten krangel eller slagsmål. Når man tar i betraktning at de alkoholholdige drikkene er temmelig like i samfunn med meget forskjellig risiko for alkoholrelatert vold, er det lite sannsynlig at forskjeller i typen drikk kan forklare forskjellen i atferd.

Det finnes store forskjeller med hensyn til risiko for aggressiv atferd per enhet alkohol som konsumeres, ikke bare mellom små førindustrielle stammer, men også mellom industrielt avanserte samfunn. Som nevnt ovenfor fant Lenke (1989) i en tidsserieanalyse at nivået av mishandling var meget sterkere knyttet til alkoholforbruk i Norge enn det var i Frankrike. For Sverige var den statistiske sammenhengen omtrent like

sterk som for Norge, mens Finland viste en enda sterkere relasjon mellom alkoholforbruk og mishandlingsnivået.

Det finnes naturligvis forskjeller mellom landene når det gjelder alkoholsort og konsum per forbrukstilfelle. De typiske drikkesituasjonene er også delvis ulike. Alle slike faktorer påvirker sannsynligvis også risikoen for at alkoholforbruk skal lede til aggressive handlinger i situasjonen. Aktiviteter i selve drikkesituasjonen varierer mellom ulike samfunn. I enkelte samfunn forekommer det konkurransepregede spill og andre aktiviteter som kan brukes til å etablere høyere status i gruppen. Aktivitetene kan øke risikoen for statuskonflikter, aggressivitet og vold. I andre samfunn er drikkesituasjonene rolige tilstelninger uten spill og dans, men med seremoniell tildeling av den alkoholholdige drikken til alle deltakerne. Slikt alkoholforbruk har ofte en religiøs eller annen symbolsk mening. Man kan anta at forskjellige situasjonsfaktorer i ulike samfunn kan føre til forskjeller i alkoholrelatert atferd.

En annen mulighet er at genetiske forskjeller mellom folkeslag delvis kan forklare atferdsforskjellene. Det er kjent at bl.a. de nordamerikanske indianerne og omtrent halvparten av kineserne har en annen biologisk reaksjon på alkohol enn kaukasere ("hvite"), men dette har så vidt jeg vet ikke blitt brukt for å forklare forskjeller i atferd under alkoholrus. Flere folkegrupper som har svært ulik atferd etter alkoholforbruk, er også nært beslektede genetisk sett.

Det er ikke trolig at forskjellene mellom samfunn utelukkende kan forklares med genetiske eller situasjonsbetingede faktorer eller ved type alkoholbruk. Sosiokulturelle faktorer påvirker sterkt hva slags alkohol som konsumeres, og hvilke mer eller mindre rutinemessige aktiviteter som finner sted ved alkoholbruk. Men sosiale og kulturelle faktorer

innvirker også mer direkte på alkoholrelatert atferd, og det finnes flere forslag i litteraturen med hensyn til hvordan denne innvirkningen skjer. De diskuteres nedenfor i avsnittet “sosiokulturelle teorier”.

4.3.3. Situasjonsbetingede faktorer

Eksperimentell forskning er særlig egnet til å studere virkningen av spesielle faktorer i den umiddelbare situasjonen. Man har kunnet påvirke berusede individers atferd sterkt ved å presentere for dem ulike stimuli. I mange aggresjonseksperimenter konfronteres forsøkspersonene med en frustrerende, truende, provoserende eller fornærmende situasjon (se f.eks. Lang et al., 1975; Taylor og Leonard, 1983; Gustafson, 1986). I det hele tatt har man funnet at de som har drukket alkohol, oppfører seg mer aggressivt i slike situasjoner enn de edru forsøkspersonene, mens det ikke finnes noen forskjell i aggressiv atferd i situasjoner der de ikke konfronteres med slike stimuli.

Eksperimentell forskning har også bekreftet at menneskers følelser eller humør etter alkoholkonsum er avhengig av om de drikker alene eller har selskap. Pliner og Cappell (1974) fant f.eks. at de som drakk med en gruppe, var i bedre humør enn de som drakk alene. Blant annet på denne måten er det påvist at alkoholen ikke alene er tilstrekkelig til å frembringe spesifikke følelsestilstander som siden leder til spesifikk atferd. Følelser og atferd bestemmes i tillegg av hva som hender i situasjonen. Det hadde neppe vært noen grunn til å påvise slike forhold hvis det ikke var så allment akseptert at alkohol i kroppen er en tilstrekkelig grunn for vold og annen aggressivitet. Andre typer studier viser til mulige aggresjonshevende faktorer som varierer fra én alkoholbrukssituasjon til en annen. Nedenfor skal vi behandle noen slike faktorer som kan

medvirke til å frembringe vold og aggressivitet på skjenkesteder.

Det er imidlertid ikke nok å introdusere bestemte faktorer i den alkoholpåvirkedes omgivelser. Vi må også ta hensyn til hvordan hun eller han ser og oppfatter situasjonen og det som skjer i denne. Dermed er vi inne på alkoholens mulige innvirkning på kognisjon – en innvirkning som kan ha svært store konsekvenser for atferd under rus. Dette skal diskuteres nedenfor blant de ulike teoriene som er lansert for å forklare sammenhengene mellom alkohol og vold.

4.3.4. Alkoholkonsumets karakter

Man taler allment om “*alkohol* og vold” som om alkoholen er én enkelt ting som ikke trenger nærmere bestemmelse. Begrepet alkohol inneholder imidlertid en hel rekke fenomener som kan ha forskjellige forhold til vold.

Det kanskje vanligste og mest grundig studerte fenomenet som faller inn under begrepet alkohol, er *mengde konsumert alkohol* eller noe som er sterkt relatert til dette: nivået av alkohol i blodet. Det har vist seg i flere eksperimentelle undersøkelser at en høyere alkoholverdi i blodet fører til en høyere tendens til aggressive reaksjoner (se Hull og Bond (1986) og Bushman og Cooper (1990) for metaanalyser av denne forskningen).

Man har i noen undersøkelser funnet at mennesker reagerer på en annen måte når de er i den stigende *fasen av alkoholrus* enn når de er i den synkende fase, selv om de har samme mengde alkohol i blodet. Det er gjort funn som tyder på en større tendens til å bli irritabel i den synkende fasen (Kalant, 1970). Dette synes å være et viktig aspekt ved hvordan

alkoholen innvirker på menneskelig atferd, men dette er ikke tilstrekkelig utforsket. I den første og hittil eneste eksperimentelle undersøkelsen som direkte målte aggresjonstendenser i de ulike fasene, fant man imidlertid at forsøkspersonene var mere aggressive i den stigende enn i den synkende fasen av rusen (Giancola et al., 1996). Til dels kan dette funnet kanskje forklares med at man mestrer effektene av alkoholrus bedre når det har gått en stund ("akutt toleranse"; Mitchell, 1985).

Det er spekulert på om ulike *alkoholsorter* gir ulik risiko for aggressiv atferd. Ulike råvarer og produksjonsmetoder kan gi ulike mengder fremmedsubstanser i destillerte drikker. Det finnes en tro på at fremmedsubstansene påvirker risikoen for vold i ulik grad. Blant de drikker som er blitt nevnt som spesielt "urene", er den amerikanske sydstatswhiskyen (bourbon), som fremstilles av mais. Blant svenske politifolk har det sirkulert rykter om at brennevin som fremstilles av korn, fremkaller mer voldsforbrytelser enn det som destilleres fra poteter. I Frankrike taler man om "dårlig vin" i den forstand at den inneholder urenheter, som også kan påvirke drikkerens atferd i aggressiv retning. Jeg kjenner bare én vitenskapelig undersøkelse som kan ha relevans for dette spørsmålet. Katkin et al. (1970) sammenlignet i et eksperiment atferden hos personer som hadde drukket vodka (som er relativt rent for fremmedsubstanser) med personer som hadde drukket sydstatswhiskyen bourbon. Forskerne fant at tilbøyeligheten til å ta risiko var høyere blant de som hadde drukket bourbon, enn blant de som hadde drukket vodka.

De tre største gruppene alkoholholdige drikker, øl, vin og brennevin, har ikke bare ulik alkoholstyrke, de er også ulike med hensyn til andre faktorer – noen av kjemisk, andre av kulturell og psykologisk art. Øl, vin og brennevin fremstilles med forskjellige råvarer og prosesser. Det

ligger også forskjellige råvarer og prosesser bak brennevinstypene (vodka, rom, gin, whisky, konjakk osv.) som gir ulik konsistens, til tross for at alkoholinnholdet kan være likt. I tillegg tilføres en mengde kjemiske stoffer under fremstillingen. I noen land inneholder f.eks. øl flere titalls tilsatte substanser. Det er temmelig usikkert om slike faktorer har betydning for de farmakologiske virkninger av og typiske følelser og handlinger etter alkoholkonsum. Hvis noen av disse substansene er aktive i bestemmelsen av alkoholrelaterte følelser og atferd, kan man vente forskjeller mellom mange ulike typer alkoholdrikker.

Man har gjort eksperimentell forskning med de tre hovedkategoriene alkoholdrikker for å finne ut om de har ulike effekter på atferd. Både metodene og resultatene varierer imidlertid mye, og det er vanskelig å trekke konklusjoner. Øl og vin har høyere mengder fremmedsubstanser, og brennevin absorberes raskere i kroppen. Disse forhold kan ha en viss effekt på alkoholrelatert atferd (Smart, 1996).

Det er klart at øl, vin og sprit, og trolig også ulike spritslag, har ulike *symbolske* verdier. Disse er sannsynligvis ikke de samme innenfor ulike samfunn (til tross for at den verdensomspennende alkoholreklamen forsøker å gi visse drikker en spesiell "image"). Delvis bestemmes symbolverdiene av *hvem* som er den typiske konsumenten av denne drikken. I mange land er vin en kvinnedrikk. Vin blir også satt i forbindelse med høyere sosial status enn øl og de vanligste spritdrikkene. Men det finnes også lavstatusvin, bl.a. den som er så billig at den i hovedsak konsumeres av misbrukere. De typiske *bruks-situasjonene* – de sosiale kontekstene drikken brukes i – bestemmer også dens symbolske (eller "semiotiske") mening. Gløgg er f.eks. en juledrikk i Norden, defineres delvis av denne høytiden og bidrar på sin side til å

definere julen for mange. Mjød drikkes i Finland 1. mai og er derfor en drikk som sammenkoples med studentliv og vårglede. I mer hverdagslig sammenheng: I noen kulturer er en "dry martini" en symbolsk måte å definere overgangen fra arbeidsdag til fritid. Etter noen kulturelle definisjoner er øl arbeidernes og/eller studentenes drikk. Øl kan drikkes foran TV-en i relativt store mengder uten at det like lett som forbruk av andre drikker i andre sammenhenger definerer drikkeren som misbruker. Studenter bruker øl i konkurranser om hvem som kan drikke mest på kort tid. Det er vanskelig å forestille seg lignende konkurranser med vin eller brennevin – heller ikke med brennevin som er oppblandet til samme styrke som vin eller øl. Ølet har en helt annen semiotisk betydning.

Forskjellene i atferd kan derfor skyldes faktorer som er relatert til forskjellige drikker på forskjellig vis. Vi vet egentlig ikke hvor "reell" sammenhengen mellom en viss alkoholholdig drikk og voldelig atferd er, dvs. hvor lett den kan påvirkes eller endres. Vi må være forsiktig med å trekke slutninger fra epidemiologiske data som viser til spesielt høy risiko for aggressiv atferd i sammenheng med enkelte typer drikker. I vår undersøkelse i den kanadiske byen fant vi f.eks. at øldriking var særlig vanlig i de tilfeller der våre respondenter var blitt utsatt for vold og trussel om vold. Men dette kunne forklares med at øl var de unge mennenes drikk, og at ølet ble konsumert i store mengder i høyrisikomiljøer, dvs. på skjenkesteder der unge menn var overrepresentert. Risikoen for aggressiv atferd påvirkes altså ikke bare av hvor mye man drikker, og hvor beruset man blir. I tillegg til de faktorer som er nevnt ovenfor, finnes det også store forskjeller mellom alkoholkonsumenter i måten de drikker på. Spesielt i misbrukergrupper kan det drikkes til stadighet over en lengre periode, ofte i flere dager eller uker. Langvarig alkoholkonsum er utover høye alkoholverdier også hyppig kombinert

med *blodsukker*mangel, som spesielt oppstår når man ikke får i seg tilstrekkelig næring (Vartia et al., 1960). Mangelen fører til irritabilitet og gir derfor en forhøyet risiko for aggressive konfrontasjoner.

Måten å drikke på blant misbrukere fører ofte også til *mangel på søvn*. Det er kjent at alkoholens virkninger på sentralnervesystemet forårsaker mangel på spesielt den såkalte REM-søvnen, den dype søvnen hvor en stor del av drømmeaktiviteten finner sted. (Det har endog blitt foreslått at mangel på REM-søvn forårsaker delirium tremens, som ifølge denne teorien ville være en tilstand der drømmeaktiviteten slår igjennom i våken tilstand.) I eksperimenter der man har målt effektene av mangel på REM-søvn (uten å introdusere alkohol som en faktor), har man funnet at mangelen leder til økt irritabilitet.

Det må heller ikke glemmes at alkoholen også har effekter som *minsker* risikoen for aggressiv atferd, avhengig av hvem som drikker, hvor man drikker, og i hvilke sammenhenger og situasjoner man drikker. I de fleste sammenhenger er alkohol forbundet med handlinger som avspeiler positiv affekt snarere enn aggressivitet. Men overdrevne og vilkårlige positive følelser kan også lede til konflikter og aggresjon. Dette skal vi gå nærmere inn på nedenfor.

5. **TEORIER OM SAMMENHENGEN MELLOM ALKOHOL OG VOLD**

Etter hvert som det er blitt gradvis mer akseptert at det finnes betingelser som må være oppfylt før det oppstår alkoholrelatert vold, er det – særlig de siste tyve år – blitt foreslått teorier som inkorporerer slike betingelser. I nyere forskning foretrekkes mer komplekse forklaringer enn antakelsen om direkte sammenheng mellom alkohol og vold. I tillegg til alkoholen trekker man inn faktorer i drikkesituasjonen, biologiske variasjoner, sosiale forhold og menneskers holdninger til alkohol. Forklaringer knyttet til effekter av alkohol på kognitive evner som persepsjon, tenkning og hukommelse har kanskje hatt den raskeste utviklingen i løpet av de siste årene.

5.1. Disinhibisjon

Henvisninger til hemningsdempning, “disinhibisjon”, er egentlig den eneste typen forklaring som peker på en noenlunde direkte og uforanderlig relasjon mellom alkoholinntak og vold. Henvisningene er ofte vage og skjer som regel uten at noen type årsaksprosess blir nærmere spesifisert. Ofte brukes termen i setninger som kan tolkes både som beskrivende og forklarende. “Alkohol leder til hemningsdempning ” (på engelsk: “alcohol leads to disinhibition” eller “alcohol is a disinhibitor”) kan nemlig tolkes som en *beskrivelse* av den atferd som alkoholkonsum fører til, i den forstand at setningen sier at den som har drukket alkohol, har en tendens til å oppføre seg på en “disinhibert måte”. Setningen blir ikke en forklaring før en forklaringsmodell eller teori finnes som det kan henvises til som en modell for disinhibisjon.

Vi nevnte ovenfor at en vanlig måte å forklare alkoholrelatert atferd ved en disinhibisjonsprosess er å anta at dette er en fysiologisk prosess i hjernen, forårsaket av alkoholens farmakologiske egenskaper. Det finnes også en psykodynamisk fortolkning av denne prosessen, men den er ofte sammenkoplet med antakelsen om en spesifikk fysiologisk prosess i hjernen. Ifølge den psykodynamiske tolkningen er det først og fremst *dype* psykiske tilstander og undertrykte, mer sårbare mentale forhold som på en måte frigjøres ved alkoholrus. En slik psykodynamisk disinhibisjonsprosess har fått en viss støtte fra forskningsfunn som peker på at f.eks. menn som er relativt hemmede i sitt forhold til sex, påvirkes mer i "frigjørende" retning enn andre menn (f.eks. Wilson og Niaura, 1984). Det må bemerkes at det man har funnet, bare er en empirisk samvariasjon, og at slike funn kan forklares med andre teorier om alkoholens virkninger, uten henvisning til en spesiell disinhibisjonsprosess.

Den eneste utformede modell for disinhibisjon er faktisk den som sier at alkoholen fører til at de høyere hjernesentra blir satt ut av funksjon, slik at de "lavere" sentra, som antas å gi mer primitive impulser, får fritt spillerom. Som vi har sett, finner man ikke noen støtte for denne modellen i det man vet om alkoholens virkning på nervesystemet (f.eks. Woods og Mansfield, 1983).

Hvis henvisningen til disinhibisjon ikke har en forklarende hensikt, men bare sikter til at alkoholen har en tendens til å føre til atferd som kan *beskrives* som uhemmet, utagerende, avvikende e.l., er dette bare en empirisk generalisering som ikke nødvendigvis trenger en henvisning til en forklaringsmodell. Men dessverre er det ofte vanskelig å finne ut om man sikter mot en forklaring eller bare mot en beskrivende empirisk generalisering når man benytter termer som "disinhibisjon" og

“hemningsdempning”. Man må derfor være på vakt når man leser henvisninger til alkoholens disinhiberende eller hemningsløsende evne. Man må spørre om hensikten med henvisningen er å *forklare* alkoholrelatert atferd. Hvis dette er tilfelle, bør det være mulig å finne ut av teksten hvilken kausal modell for disinhibisjon man sikter til.

Det finnes en type disinhibisjonsprosess som *ikke* er blitt brukt å forklare alkoholrelatert atferd. I denne betydningen er disinhibisjon en prosess der utføringen av en handling stadig øker sannsynligheten for at man skal utføre samme handling igjen. Termen er blitt brukt i denne mening av Goldstein (1976) for å forklare gjentatte voldshandlinger. Et eksempel kan vi finne hos den amerikanske moren som fortalte at hun hadde mishandlet sitt lille barn: “Jeg slo ham og slo ham og jo mer jeg slo ham, desto mer ville jeg slå ham.” Disinhibisjon i denne meningen ville være særlig relevant for å forklare grovhetsgraden i en voldshandling. Det er ikke kjent om alkohol på denne måten gjør det lettere å gjenta én og samme voldshandling, men visse kognitive forstyrrelser som forårsakes av alkoholinntak, kan muligens føre til en slik prosess. Blant annet er det observert i eksperimentelle studier at enkelte stimuli gir mer oppmerksomhet av den som har drukket enn av den som er edru – man blir mere opptatt av det som forgår i øyeblikket (Pernanen, 1976; Taylor og Leonard, 1983), inklusive ens egne handlinger. Det kan derfor være vanskeligere å påvirke en beruset person til å slutte å være aggressiv og bruke kreftene på noe annet.

Det er også andre problemer med å bruke begrepet “disinhibisjon”. Innen atferdspsykologisk forskning benytter man en *formell* definisjon av dette begrepet. Etter denne definisjonen er *alle tendenser til handling* inhiberte før de blir disinhiberte av en “stimulus” i omgivelsene. Handlingen å løfte på telefonrøret blir disinhibert av at telefonen ringer,

og jeg løfter da av røret. En handling inhiberer også andre handlinger i den forstand at jeg ikke kan utføre denne andre handlingen mens jeg utfører den første. Å løfte på telefonrøret inhiberer handlingen å gå ut på kjøkkenet for å hente en flaske brus og et stort antall andre handlinger. Ifølge denne formelle definisjonen er hele vårt liv en serie inhiberinger og disinhiberinger som bestemmes av tidligere innlæring og det som for øyeblikket hender i våre omgivelser. Det er ukjent hvor stor innflytelse denne formelle definisjonen har hatt på den forvirring som råder om hva som egentlig menes med alkoholrelatert disinhibisjon, men det er mulig at begrepet lettere er blitt akseptert pga. den vide anvendelse og formelle betydning det har hatt i atferdspsykologien. Likevel er det tydelig at vi trenger presise analyser av dette sentrale begrepet (Pernanen, 1996b).

5.2. Forventningsteorier

Før vi diskuterer teorier som prøver å forklare alkoholrelatert atferd med alkoholens effekter på oppmerksomhet, persepsjon, hukommelse, tenkning og andre kognitive evner, skal vi ta opp en mer spesifikk teori som har en enkel kognitiv komponent. Den har blitt meget populær i løpet av de siste to tiårene som forklaring av atferd som synes å være mere vanlig etter alkoholkonsum enn i edru tilstand. I motsetning til de kognitive forklaringer som behandles nedenfor, trekker den ikke inn eventuelle effekter av alkohol på drikkerens kognitive evner. Den sier ganske enkelt at vi handler på en aggressiv måte etter at vi har drukket alkohol fordi vi forventer at alkoholforbruk skal føre til aggressiv atferd. I grunnen er forventningsteoriene bygget opp på en behavioristisk (atferdspsykologisk) forklaringsramme: Stimuli i individets omgivelser (observerte enkle saksforhold, ting eller hendelser) leder direkte til en respons (handling, reaksjon) hos individet. Innen denne forklarings-

rammen er de mellomliggende kognitive prosessene ikke av særlig interesse.

I forventningsteoriens forklaringer av alkoholrelatert atferd og spesielt alkoholrelatert aggresjon er alkoholen en giver av ulike slags stimuli som bestemmer alkoholkonsumentens handlinger. Disse stimuli er forbundet med forventninger som drikkeren har til alkoholens virkninger. I mange eksperimenter har man benyttet visuelle stimuli (f.eks. synet av en flaske vodka og synet av eksperiment-lederen når han eller hun blander en drink) og lyd som settes i forbindelse med alkoholkonsum, smak og lukt av alkohol mm. Disse stimuli aktiverer ifølge teorien de forventninger som drikkeren har forbundet med alkohol, og fører til atferd som svarer til disse forventningene.

Gjennom eksperimentelle manipulasjoner har man kunnet overbevise forsøkspersoner om at de drikker alkohol, selv om de bare drikker noe som lukter alkohol. Smaken er skjult med andre ingredienser. I disse eksperimentene har man funnet at det ofte er tilstrekkelig at forsøkspersonene får enkle signaler som minner om alkohol og alkoholinntak, for at de skal oppføre seg på en viss måte. Det er også mulig å få forsøkspersoner til å tro at de ikke drikker alkohol når det egentlig er det de gjør. Flere eksperimenter har påvist at det at forsøkspersoner tror at de har drukket alkohol, er tilstrekkelig til at de skal utføre mer aggressive handlinger enn når de ikke tror at de har drukket alkohol – helt uavhengig av hva de har drukket (f.eks. Lang et al., 1975). (Man har kommet frem til liknende resultater i flere undersøkelser også når det gjelder psykologisk og fysiologisk seksuell opphisselse – se f.eks. Wilson og Niaura, 1984.)

En viktig begrensning i disse eksperimentene er at de ikke kan utføres

med blodalkoholverdier som overstiger 0,35 eller 0,40 promille, ettersom eksperimentdeltakerne ved denne grensen begynner å skjønne at deres opplevelser ikke stemmer overens med hva de tror de har drukket (Knight et al., 1986; Collins og Searles, 1988). I noen undersøkelser har man funnet at alkoholberusede drapsofre i gjennomsnitt hadde omtrent 2 promille i blodet (se f.eks. Goodman et al., 1986; Virkkunen, 1974). Man kan derfor spørre om resultatene fra forventningseksperimenter virkelig kan brukes til å forklare den alvorlige volden ute i samfunnet. Det finnes ikke pålitelige undersøkelser av størrelsen av gjerningsmenns alkoholinntak, men det er av flere grunner sannsynlig at de alkoholemengder som gjerningsmennene hadde konsumert, i hvert fall ikke var mye mindre enn de man har funnet for voldsofre – sannsynligvis er de noe større.

Mange eksperimentelle undersøkelser, spesielt de som har brukt høyere berusingsgrad enn forventningseksperimentene, har funnet større farmakologiske effekter enn forventningseffekter av alkohol på aggressiv atferd (f.eks. Chermack og Taylor, 1995). Såkalte meta-analyser, som tar resultatene fra mange publiserte undersøkelser som utgangspunkt for kvantitative analyser, har vist at forventningseffektene alene ikke er tilstrekkelige for å forklare aggressiv atferd i de eksperimentelle situasjonene. Den alkohol man har drukket (enten man tror at man har drukket alkohol eller ikke), høyner risikoen for aggressivitet, og denne effekten stiger med den mengde alkohol man har drukket (Bushman og Cooper, 1990; Hull og Bond, 1986). Den forsiktige konklusjon som man kan trekke på dette stadiet av forskningen, er at forventninger – og dette ordet bør kanskje brukes i en videre forstand enn man gjør innenfor forventningsteoriene – om alkoholvirkningene kan ha stor betydning i begynnelsen av en drikkesituasjon, men at alkoholens farmakologiske virkninger blir stadig viktigere etter dette.

Nedenfor skal vi diskutere den innvirkning på risikoen for aggressive konfrontasjoner som interaksjonen med et alkoholpåvirket individ og mellom to eller flere alkoholpåvirkede individer kan ha. Det kan ofte være viktig hvilken innledning det er til en slik interaksjonssekvens mellom to eller flere personer, og i denne innledningen kan forventningene til alkoholen og dens virkninger være nokså viktige.

Forventningsteoriene er på mange måter disinhibisjonsteoriene motsetninger, ettersom de ser bort fra at alkoholen har farmakologiske effekter som er relevante for drikkerens handlinger. De som på den annen side aksepterer at alkoholen har en disinhiberende effekt som forklarer alkoholrelatert atferd, har ikke mye rom for virkninger som bare grunner seg på hva konsumenten forventer seg fra alkoholen. Dessverre har disse teoriene ofte blitt behandlet slik at de utelukker hverandre totalt og til sammen dekker hele feltet av mulige forklaringer. Med denne formen for dikotomisk logikk ivaretas ikke muligheten for at det finnes andre mulige typer teorier enn disse to. Innen denne logiske rammen kan man heller ikke tenke seg at varianter av disinhibisjonsteorier og forventningsteorier til sammen kan forklare deler av den alkoholrelaterte volden. Sannsynligvis kan en form for disinhibisjonsprosess til og med kombineres med en forventningsprosess ved samme alkoholrelaterte aggressive hendelse.

Forventningsteoriene er blitt akseptert av mange forskere. Det er likevel uklart hvor mange som mener at forventningene til alkoholvirkninger er tilstrekkelige til å forklare all den aggressivitet som skjer under påvirkning av alkohol. Det er også uklart hvor stor andel av disse forskerne det er som mener at forventningene kan forklare de fleste alkoholrelaterte affektive handlinger. Det synes likevel klart at forventninger som på en eller annen måte er knyttet til alkoholen, er viktige i

bestemmelsen av våre handlinger i begynnelsen av en drikkeepisode. Det er egentlig ikke noe spesielt eller mystisk ved dette – vi styres av forventninger i alle våre handlinger, og dette skjer oftest uten at vi er oss det bevisst. Det som kanskje er overraskende, er at forventningene i en viss utstrekning og på visse betingelser kan være viktigere enn alkoholenes farmakologiske virkninger, i det minste ved lave blodalkoholverdier. Det er en betydelig begrensning at man ikke kan bruke høyere blodalkoholverdier enn 0,35 eller 0,40 promille i de vanligste forventningseksperimentene. Som nevnt ovenfor utvikler imidlertid sosiale situasjoner seg på en “organisk” måte, slik at det som skjer initialt, har en viss innvirkning på det som skjer videre. Begynnelsen kan på en måte bestemme “tonen” for denne episoden. Også ved forholdsvis høye alkoholverdier, når de farmakologiske effektene tar over mer og mer, kan det finnes forventningseffekter som er knyttet til alkohol, selv om disse ikke kan bli studert med de tilgjengelige metodene.

Forventningsteoriens begrepsapparat har vokst frem fra et behavioristisk grunnlag. På typisk behavioristisk vis betraktes handlingsprosessen utpreget mekanistisk: Et stimulus oppfattes av individets sanser, og en forventning aktiveres som bestemmer en reaksjon. “Forventning” er imidlertid en bekvem merkelapp for prosesser som kan være nokså komplekse, men som ikke passer inn i den i grunnen ikke-kognitive (eller antikognitive) behavioristiske begrepsverden. Alkoholen har ikke bare forventninger knyttet til seg, den har også en sosial semiotikk. Når man f.eks. byr på en drink, fungerer ikke alkoholen, glasset, flasken, smaken osv. bare som enkeltstående stimuli, men den sosiale handlingen “å by på en drink” gir situasjonen en ny karakter. I de fleste sosiale sammenhenger definerer denne handlingen en mer avslappende og mindre formell samværsform hvor visse typer atferd er tillatt som ikke

er tillatt før alkoholen blir servert. (På en måte stemmer dette overens med “time out”-teorien som diskuteres nedenfor.) Dette semiotiske aspektet ved alkohol kan også være til stede i forventnings-eksperimentene.

5.3. Kognitive teorier

Mange kognitive kjennetegn hos personer som er beruset av alkohol er kjente for de som har iaktatt berusede personer i “det virkelige liv”. En stor del av den betydningen man legger i ordene “beruset” og “full”, er nettopp at en person ikke har samme kontroll over sine kognitive evner som når han eller hun er edru. Det er også påvist i en rekke eksperimenter at alkoholen påvirker kognitive evner som persepsjon, oppmerksomhet, tenkning og hukommelse. En svakhet i forventningsteoriene og disinhibisjonsideene er at de ikke gir mulighet til å inkludere disse påvirkningene innen teoriens rammer.

I tillegg til enkle kognitive forhold, f.eks. forventninger, behandler man innenfor den kognitive psykologien flere andre kognitive enheter. En fellesbetegnelse for mange av disse er “kognitive skjemaer”. En enkel beskrivelse av disse er at de er “kart” som hjelper oss å orientere oss i verden. Betegnelsen “kart” må forstås i en vid betydning: I tillegg til romlige skjemaer dekker begrepet ulike ferdigheter vi lært, f.eks. hvordan vi skal lagre en fil på harddisken, hvordan vi skal fortolke andre individers atferd, hvilke normer som gjelder i spesifikke situasjoner, osv. Det er lite kjent hvordan alkohol påvirker slike kognitive enheter og de prosesser som er knyttet til dem. Man vet mer om alkoholens evne til å påvirke mer grunnleggende kognitive funksjoner, som oppmerksomhet og persepsjon. Også disse funksjonene kan være av stor

betydning for alkoholrelatert atferd i sosiale situasjoner.

Sanseoppfatning, hukommelse og tankeprosesser innvirker på tolkningen av en sosial situasjon og det som hender i situasjonen. Man kan forvente seg at forstyrrelser med hensyn til disse evnene vil ha virkninger med hensyn til den gjensidige påvirkningen mellom mennesker i sosial omgang. Alle kognitive forstyrrelser kan påvirke det som skjer i en sosial situasjon mellom to eller flere individer. Jeg har valgt å diskutere den forskning som studerer de mer primære kognitive evnene i dette avsnittet, mens den kognisjonsforskning som har mer direkte tilknytning til sosial påvirkning mellom mennesker, vil bli behandlet i avsnittet "Alkohol og interaksjon".

Mange eksperimentelle undersøkelser av alkoholens innvirkning på persepsjon, oppmerksomhet og reaksjonsevne tar utgangspunkt i spørsmål som er relevante for bilkjøring, men eksperimentene er også relevante for å forklare den atferd som berusede viser når de ikke kjører bil. Det er kjent at oppmerksomheten svekkes ved alkoholkonsum, og at en beruset person ikke skjønner eller i det minste ikke reagerer på mange av de skilt og hendelser som han møter i trafikken. I noen eksperimenter har man forsøkt å isolere de kognitive mekanismene som er svekket ved alkoholpåvirket bilkjøring. Man har da funnet at evnen til å være oppmerksom på mer enn ett fenomen eller én hendelse i omgivelsene svekkes ved alkoholinntak (f.eks. Moskowitz, 1984). På liknende måte har man også funnet at den alkoholpåvirkede personen ikke like lett kan følge med øynene de forandringer som skjer innenfor hans eller hennes synsfelt (f.eks. Katoh, 1988). Det er også funnet at alkoholpåvirkning særlig reduserer evnen til mentalt å mestre hendelser som skjer uventet, mens hendelser som er lette å forutse, kan mestres kognitivt nesten like lett som i edru tilstand (Glencross et al., 1995).

Beslektet med disse funnene er resultater som viser at alkohol forstyrrer evnen til å være oppmerksom på forholdsvis kompliserte romlige fenomener og evnen til å flytte oppmerksomheten fra ett sted til et annet (Post et al., 1996). Med høyere mengder alkohol blir også enkle persepsjonsoppgaver vanskeligere å utføre nøyaktig (Mitchell, 1985).

Man har prøvd å isolere andre kognitive prosesser og evner for å se om alkoholen påvirker dem. Man har bl.a. funnet at visse faser i hukommelsesprosessen og andre kognitive prosesser påvirkes av blodalkoholverdier over en terskelverdi. Lave mengder alkohol kan imidlertid forbedre andre kognitive funksjoner, f.eks. konsentrasjons-evnen. Men generelt forverrer imidlertid relativt vanlige mengder alkohol individets kognitive kapasitet. Flere av disse forverringene er relevante for menneskelig interaksjon og særlig for hvordan konflikter oppstår og løses. Kognitive forstyrrelser forårsaket av alkoholinntak kan f.eks. føre til at man legger uvanlig stor vekt på trivielle hendelser og omstendigheter – en konsentrasjon om det uvesentlige som i ekstreme tilfeller kan komme til uttrykk som urimelig sjalusi eller rent paranoide forestillinger. Men også mindre dramatiske forstyrrelser i tolkningen av andre personers atferd, motivasjon og karakter kan føre til konflikter i vanlige sosiale situasjoner.

To av alkoholens viktigste kognitive virkninger kan karakteriseres som “situasjonalitet” og “enkelhet” (Pernanen, 1993b; 1996a). Med stigende beruselse forverres mer og mer evnen til å skjønne og ta hensyn til flere enn én ting om gangen. (Dette har stor betydning for bilkjøring.) Det som skjer i den umiddelbare situasjonen er mer påtrengende og tar over oppmerksomheten. Det berusede individet blir dermed mer avhengig av det som skjer i den umiddelbare situasjonen for å finne mening i omgivelsene og orientere seg i verden. Dette grunnleggende faktum

kommer til uttrykk på forskjellige måter. Når det ikke er noe som distraherer den berusede, kan han eller hun være meget konsentrert om sine egne tanker, fornemmelser og emosjoner (f.eks. Carey, 1995). I andre situasjoner "glemmer han seg selv" og kan rives med på en måte som er mer vanskelig å oppnå for den som er edru. En av de vanligste formålene (funksjonene) med å drikke er jo å *feire* en seier, en fødselsdag, et lønnspålegg osv. Selve ideen med å feire er å konsentrere tanker, handlinger og interaksjon omkring et tema som skal være tilstede i den aktuelle situasjonen. Alkohol er et effektivt hjelpemiddel for å oppnå denne mentale tilstanden.

På grunn av reduksjonen i drikkerens kognitive kapasitet kan man trekke den slutningen at den mening han eller hun finner i situasjonen, også må være forholdsvis enkel for at han eller hun skal kunne benytte den for å orientere seg (Pernanen, 1996a). Riktignok kan store filosofiske og eksistensielle problemer drøftes under alkoholrus, men argumentene som fremsettes og systemene som konstrueres er enkle i sin struktur og ikke i det hele tatt så dype som de synes under den akutte rusen (for en beskrivelse av den "litteratur" som skapes under alkoholpåvirkning, se f.eks. Newlove, 1988). Noen undersøkelser viser at alkoholpåvirkede menn og kvinner finner ulike meninger i sosiale situasjoner. Dette kan i en viss utstrekning forklare atferdsforskjellene mellom kjønnene i drikkesituasjoner. Jeg har tidligere henvist til en serie party-situasjoner som McClelland et al. (1972) arrangerte. Han fant at mennene var opptatt av tanker omkring personlig makt i disse situasjonene. En annen undersøkelse viste at kvinnene var opptatt av tanker som viste at de hadde blitt mer "klar over sin kvinnelighet" (Wilsnack, 1974). Det er ikke kjent i hvilken utstrekning dette skyldes en tendens til enkelhet i tankeinnholdet. Disse temaene peker likevel mot generelle forskjeller i kjønnsrollene og er derfor stereotype og "overinnlærte". Dette er

sannsynligvis sentrale kjennetegn ved tankeskjemaer som er temmelig lette å bruke selv om man er i en tilstand med redusert mental kapasitet.

Makt- eller kontrolltemaet kommer igjen i beskrivelser av rus og spesielt den rus som alkoholmisbrukere forsøker å oppnå (se f.eks. Markowitz, 1984). (Det er ikke kjent om mannlige og kvinnelige alkoholmisbrukere har forskjellige "dominerende temaer" i sine rusopplevelser.) Det er gjort eksperimentelle undersøkelser av dette, men de peker ikke entydig mot at alkoholinntak fører til opplevelse av makt. Sannsynligvis er det situasjonsavhengig. Det er altså mulig at alkoholens rent fysiologiske effekter på kognisjon, i det minste i en type situasjoner, vil føre til tankestruktureringer hos menn som øker risikoen for konflikter og aggresjon. Makttemaet som årsak til voldelig atferd blant menn er kjent fra mange undersøkelser om vold som er rettet mot kvinner, særlig mot kvinner i parforhold.

Det kan sies at alkoholen også på andre måter "imiterer" forhold som øker risikoen for aggressivitet og fysisk vold hos edrue. Individer som ledes mer av det som skjer i den umiddelbare situasjon, vil sannsynligvis ikke dempe eller skjule sine aggressive tendenser. Dette kan sies på en annen måte som har tilknytning til det som er kjent om edru vold: Individer som har *dårlig impuls kontroll*, er mer tilbøyelige til å utøve vold i konfliktsituasjoner. De handler "uten å tenke etter". Alkohol innvirker på mennesker slik at de mister sin evne til å se utover den akutte situasjonen, og derfor fokuserer mer på det som foregår "her og nå". Det som hender nettopp der og da, *betyr* mer for den alkoholpåvirkede enn for den edrue, som (i de fleste tilfeller) har i behold evnen til å se ut over situasjonen og sette det som skjer inn i en større sammenheng.

Det er også gjort en rekke eksperimenter med personer i stress- eller opphisselsestilstander. Disse tilstandene er karakterisert av beredskap til å handle. Derfor er oppmerksomheten hos et individ som er stresset eller opphisset (aroused), konsentrert om spesifikke faktorer i den umiddelbare situasjonen som synes å være spesielt relevante for å endre de forhold som tydeligvis har ført til stress eller opphisselse. En slik tilstand er f.eks. karakteristisk for den som føler seg truet. En truet person er beredt til enten å slåss eller flykte. Alkoholinntak fører til kognitive tilstander som likner de som forårsakes av stress og opphisselse. Alkoholen kan også på denne måten "imitere" forhold som forhøyer risikoen for aggresjoner hos edru mennesker. Det er mulig at en kombinasjon av alkoholpåvirkning og stress ytterligere forverrer denne ensidigheten og innsnevringen av oppmerksomhet og tankevirksomhet til enkeltelementer i situasjonen.

Det er mulig at det finnes enda en måte som gjør at alkohol fremkaller psykiske tilstander og prosesser som også i edru tilstand har større sannsynlighet for å lede til vold. Det er kjent at det finnes visse sosiale grupper som mer enn andre styres av situasjonsbetingede faktorer. Det er ofte individer som tilhører de mindre privilegerte i samfunnet, dvs. de som ikke har stabile status-, identitets- og meningskriterier som er relativt uavhengig av det som hender i en situasjon. I stedet må de prøve å finne status og identitet i den aktuelle situasjon. I noen land dreier det seg om mer eller mindre undertrykte minoriteter. I mange land mangler unge mennesker tilgang til faste, ikke situasjonsavhengige, kriterier for status og identitet som de kan benytte i sosiale situasjoner. Det gjelder også de fattige i samfunnet. De unge, fattige og diskriminerte har en tendens til å strukturere sin virkelighet på en måte som er forskjellig fra den som eldre eller forholdsvis privilegerte grupper mennesker benytter. Dette må de gjøre for å tilpasse seg sin livssituasjon og for å kunne

agere i denne virkeligheten. Lokaler og omgangsformer som muliggjør statushevede situasjonsbetingede definisjoner foretrekkes av disse gruppene. Det har f.eks. blitt påvist at svarte innbyggere i USA ofte bruker skjenkesteder som identitetsskapende fora, og at statuskonkurranser på skjenkesteder i blant har alvorlige følger (Anderson, 1978; Roizen, 1981). Alkoholen kan være et hjelpemiddel for slike grupper til i det minste i øyeblikket å oppnå en statusdefinisjon som de selv kan godta.

Det finnes mye som tilsier at relativ sosial status er en enkel tankestrukturering (Pernanen, 1996a). Et tegn på dette er at statusrelaterte kognitive strukturer forekommer hyppig hos deltakere i mange forskjellige sosiale situasjoner. De er måter å definere situasjoner og ens egen rolle i situasjonene som er innlært og brukt både under oppveksten og senere i livet. Gjentatt opplæring og hyppig forekomst gjør at statusrelaterte definisjoner er en relativt enkel måte å bedømme eller oppfatte en situasjon på. Denne enkelheten gjør at denne måten å definere sosiale situasjoner kan brukes og beholdes selv i relativt sterk rus. Det finnes riktignok så mange henvisninger til opptatthet med status under alkoholrus at vi ikke kan se bort fra at alkoholen har virkninger som gjør den berusede mer opptatt av temaet. Flere av disse referansene knytter sammen alkohol, status og vold, jfr. tittelen på en bok av Jørn Sandnes (1990): "Kniven, ølet og æren". Det er også en utbredt oppfatning at situasjonsbetingede forsøk på å oppnå høyere status – ved f.eks. å skryte – er vanlige i sammenhenger der alkohol blir brukt. Vi kommer tilbake til dette temaet i avsnittet om vold på skjenkesteder.

En annen mulig kopling mellom alkoholens kognitive virkninger og aggressivitet er at *antagonistiske* tankestrukturer er forholdsvis enkle, og at de derfor er lettere å bruke ved sterk alkoholpåvirkning enn andre

måter å finne mening i en situasjon. Det finnes ikke noen direkte forskningsfunn om dette, men man kan kanskje trekke noen konklusjoner eller danne noen hypoteser på grunnlag av andre psykiske tilstander med begrensede kognitive evner. Eksperimenter har vist at territorial tenkning forekommer hyppigere blant barn og ungdom med intelligenshandikap enn blant individer med normal intelligens. Det er også blitt foreslått at vi som mennesker har visse medfødte "ordensprinsipper" som hjelper oss å redusere kompleksiteten i omgivelsene (f.eks. Malmberg, 1983), og at territoriale kognitive skjemaer hører til ordensprinsippene. Territorial tenkning er også i det minste delvis en "min/din"-tenkning – og dermed i seg selv antagonistisk – og territorialkonflikter er velkjente fra skjenkesteder.

Med utgangspunkt i alkoholens kognitive virkninger finnes det flere ulike veier til aggresjon. Konsentrasjonen om "her og nå" fører til at det som skjer i den umiddelbare situasjonen, får uforholdsmessig stor vekt og kan føre til handlinger som i edru tilstand virker helt uberettiget. Alkoholverdier i blodet av den størrelse som man har funnet blant mange drapsofre (og drapssiktede, men her er informasjonen tynnere og mindre systematisk), kan lede til en forvirringstilstand som kan føre til en slags defensiv aggresjon. Det finnes også mange eksempler på drapsmenn som ikke husker noe av det som skjedde i voldsepisoden. Dette kan delvis skyldes uvilje mot å ta ansvar for sine handlinger, delvis manglende hukommelse, men delvis også at den svært alkoholpåvirkede drapsmannen ikke kunne registrere det som skjedde fordi han var i en forvirret tilstand.

Det finnes også en annen side av de kognitive virkningene av alkoholrus. Samme kognitive utgangspunkter som i visse situasjoner *hever* risikoen for aggressiv atferd, kan i andre *senke* risikoen pga. situasjons-

bundetheten og konsentrasjonen om enkeltfaktorer. Disse kjennetegnene ved alkoholrus kan iblant brukes for å avverge konflikter, aggresjon og vold. Det finnes ikke tilstrekkelig med data om dette saksforholdet, men det virker sannsynlig og er akseptert av mange forskere (f.eks. Carey, 1995) at et alkoholpåvirket individ er lettere å distrahere fra det som har ført ham til, eller kunne føre ham til, aggressiv atferd. Man kan i det minste forvente at konsentrasjonen om detaljer i situasjonen vil være mer total – mer “intet eller alt” – og at en distrahering vil derfor også være mer total. Hustruer og barn i familier med en alkoholmisbrukende og voldsom familiefar kjenner og bruker kognitive avledningsmanøvrer for å unngå vold.

Det skal også bemerkes at alkoholen ofte brukes for å frembringe positive følelser og handlinger. Dette kan man oppnå med de samme kognitive alkoholeffektene som i andre situasjoner fører til aggressive konfrontasjoner. En deterministisk teori om alkoholens rolle i aggressivitet er derfor neppe mulig. Man må ta hensyn til en rekke tilfeldigheter som er til stede i den enkelte situasjon.

5.4. Alkohol og interaksjon

Hvis denne diskusjonen om alkoholens effekter på kognitive evner og interaksjon synes malplassert i sammenheng med alvorlige voldshandlinger, er det kanskje på sin plass å anføre hva to fremtredende kriminologer sier om viktigheten av å ta hensyn til slike faktorer:

"Når man noterer at en betydelig andel av drap skjer som en følge av trivielle krangler mellom personer som er nær beslektet, kan man se at endog de minste detaljene i hvordan mennesker forventer at den

andre skal oppføre seg kan være viktig for å forstå voldsforbrytelser." (Ferracuti og Newman, 1974; side 193).

Forfatterne nevner ikke noe om alkohol, men ettersom deres observasjon er basert på amerikanske drap, kan man forvente at mer enn halvparten av de voldshendelser som de studerte, hadde én eller flere alkoholberusede deltakere.

Det synes å være klart at virkningene av alkohol på kognitive funksjoner påvirker interaksjonen mellom mennesker, og at denne påvirkningen tiltar ved høyere beruselse. Neppe noen som har hatt anledning til å (forsøke å) interagere eller kommunisere med et tydelig alkoholpåvirket individ kan ha unnlatt å notere at dette er en prosess som kan være svært ulik en interaksjon med samme person når han eller hun er edru. Den alkoholpåvirkede kan ikke skjønne like mye av det som skjer i interaksjonen med andre, og oppfatter derfor ikke meningen med ord, blikk, gester og andre bevegelser like lett som den som er edru. Særlig er *kombinasjoner* av slike tegn ofte avgjørende for den mening som et individ gir (eller oppfatter som) den igangværende interaksjonen. Den såkalte semiotikken eller symbolikken i menneskelig interaksjon og de tolkninger som skjer innenfor interaksjonen, er komplekse fenomener (se f.eks. Birdwhistell, 1970). Alkoholen påvirker menneskers evne til å fortolke og kommunisere meninger. Mange kognitive oppgaver som er lette å utføre i edru tilstand, er vanskelige å greie når man er beruset.

Det synes også helt klart at de spesielle trekkene ved interaksjon med alkoholpåvirkede neppe kan forklares med *forventninger* om alkoholens virkninger. Derfor er enda en begrensning åpenbar i de teoriene som bruker forventninger til alkoholens virkninger som forklaringer på alkoholrelatert atferd: De er utilstrekkelige som forklaringer om man

tilskriver interaksjon noen som helst betydning i forklaringen av alkoholpåvirkedes atferd. På den annen side er forventningsteoriene naturligvis ikke uinteressante for forklaringen av alkoholrelatert interaksjon. Også hvis *andre individer* (berusede eller edru) i omgivelsene har sterke forventninger om alkoholens effekter og f.eks. tror at den påvirkede vil bli aggressiv og kanskje i tillegg vil bruke rusen som en unnskyldning for sin handlemåte, blir naturligvis sjansene høynet for at det skal oppstå en interaksjon som skiller seg betydelig fra interaksjon mellom edru individer. Kanskje kan man blant annet forvente seg en mere defensiv, unnvikende og usikker holdning fra dem som omgås med en alkoholberuset person.

Interaksjonens betydning for utviklingen av alkoholrelatert aggressivitet er tydelig når den alkoholpåvirkede ikke selv oppfører seg aggressivt i en sosial situasjon, men situasjonen likevel fører til en aggressiv episode. De *psykomotoriske effektene* av alkoholkonsum er jo i seg selv følelsesmessig nøytrale. Men ustadige bevegelser, upresis fokusering, sløvet tale og andre motoriske tegn på beruselse påvirker omgivelsenes holdninger og handlinger. Den berusede nektes f.eks. adgang til skjenkesteder og offentlige kommunikasjonsmidler – i noen tilfeller nektes han å komme inn i sitt eget hjem. Vakter og politimenn har fullmakt fra samfunnet til å gripe inn og fjerne en tydelig alkoholpåvirket person fra offentlig sted. Slike situasjoner og inngrep skaper konflikter, frustrasjoner, aggresjoner og vold. Noen slike hendelser finner vi i statistikken under rubrikken “vold mot offentlig tjenestemann”.

Kanskje enda tydeligere kommer alkoholens rolle som konfliktskaper i menneskelig interaksjon frem når til og med positive følelser og positivt mente handlinger hos det alkoholpåvirkede individet fører til

konflikter. Jenter vil ofte ikke danse med en gutt som "lukter brennevin", og hustruen vil ikke dele seng med ektemannen av samme årsak. Og dette er helt uavhengig av hvor anerkjennende og kjærlig han føler seg. Sammen med alkoholens kognitive virkninger fører positive følelser hos den alkoholpåvirkede personen ofte til ulike former for "upassende" handlinger i "upassende" situasjoner mot "upassende" objekt. I mine data finnes det eksempel på slik atferd fra en alkoholpåvirket hustrus side, når hun danser "altfor mange" danser med samme mann mens ektemannen sitter og gremmer seg. Et annet eksempel er en situasjon der en ung mann sitter på et skjenkested sammen med sine foreldre. Plutselig dukker en beruset kvinne opp ved bordet. Det virker som om hun kjenner den unge mannen godt, og gir ham en meget kjælen klem og et kyss. Hun er også meget vennlig mot foreldrene og flere menn i baren. Når hun har forlatt bordet oppstår en konflikt omkring spørsmålet om hvordan sønnen er blitt kjent med en "slik dame" (Pernanen, 1991). Disse to eksemplene gjelder kvinner, men enda flere eksempler finnes på aggressive episoder forårsaket av en mann som har drukket "for mye" og er upassende sentimental, romantisk, stimulert eller glad. Evnen til å skjelve mellom ulike situasjoner og skjønne hvilke handlinger som er passe i spesifikke situasjoner, er forstyrret etter alkoholinntak.

Alkoholen er altså av flere grunner en konfliktskaper. Selv virkninger av alkoholinntak som ikke i det hele tatt er forbundet med aggressivitet hos den alkoholpåvirkede, kan gi årsak til aggressivitet gjennom holdninger, forventninger og reaksjoner hos andre. Slike disposisjoner i omgivelsene er ofte begrunnet i sosiale normer om passende og ikke passende atferd. I blant er de uttrykk for en vilje til å beskytte omgivelsene mot den berusede, i andre tilfeller er formålet å beskytte den berusede selv. Slike konfliktskapende situasjoner oppstår f.eks. når en

beruset gjest på en fest blir fratatt bilnøkklene slik at han ikke kan kjøre hjem, og når en mor beordrer sin datter til å komme hjem umiddelbart når hun får høre at det er blitt servert alkohol på festen hvor datteren befinner seg.

Vi så ovenfor at mange mennesker i løpet av et år på en eller annen måte blir plaget av personer som har drukket alkohol (tabell 4). Det kan være viktig at andre har effektive strategier for å unngå konflikter med berusede mennesker – uansett om det gjelder ukjente personer eller familiemedlemmer. Disse strategiene kan være av forskjellige slag. Risikoen for konflikter vil naturligvis bli minimert om andre ganske enkelt holder seg unna den alkoholpåvirkede så langt det er mulig. En full person som man møter på gaten, kan man unnvike ved å gå over til den andre siden eller ved å late som om man ikke ser ham og skynde seg forbi. (Slike strategier fant vi ovenfor i den meksikanske indianerbyen i Amilpas.) I konfliktsituasjoner med en beruset person innenfor familier dreier det seg ofte om å gå ut når man vet at far har drukket og kan ventes hjem. I mange tilfeller kontaktes politiet, slik at man selv ikke trenger å konfrontere den alkoholpåvirkede. Det kan også dreie seg om mer subtile metoder: Hustruen kan forsøke å gjøre alt for å tilfredsstille en alkoholmisbrukers nykker slik at han vil være “i godt humør”. Det er ukjent hvor mange alkoholrelaterte konflikter og voldsepisoder som blir unngått ved at personer i omgivelsene tillemper nøytraliseringsstrategier (eller “unngåelsesstrategier”) i forhold til en alkoholpåvirket person.

Det finnes noen få eksperimentelle undersøkelser av sammenhengen mellom alkohol og aggressivitet der man har prøvd å studere direkte hvordan alkoholen påvirker interaksjonen mellom mennesker. Her skal jeg kort referere en studie av alkoholrelatert interaksjon som har sitt utgangspunkt i alkoholens effekter på ulike kognitive prosesser. Sayette

og hans medarbeidere (1993) testet alkoholens virkninger på sosialt viktige kognitive evner blant mannlige studenter mellom 20 og 31 år. De ble vist videofilmer av åtte arrangerte konfliktsituasjoner. I disse satt en mannlig student i et felles TV-rom på et studenthjem, da en annen mannlig student kom inn og skiftet TV-kanal til tross for at den andre studenten satt og så på et program. Edru og alkoholpåvirkede forsøkspersoner ble bedt om å bedømme hvordan den første studenten følte seg når inntrengeren oppførte seg nøytralt, opphisset eller provoserende da han kom inn. Forsøkspersonene skulle også bl.a. beskrive hvordan de selv ville oppføre seg under ulike betingelser om en annen person forstyrret dem på denne måten når de satt og så på TV. Forskerne fant ikke noen generaliserbare forskjeller mellom de som hadde drukket alkohol og de som ikke hadde gjort det i evnen til å *legge merke til* det som skjedde i denne situasjonen. Heller ikke fant de noen forskjeller mellom edru og alkoholpåvirkede forsøkspersoner i deres *tolkninger* av denne konfliktsituasjonen og de handlinger som individene i denne episoden utførte. (Forskerne noterer imidlertid at persepsjon og tolkninger sannsynligvis ville ha blitt forstyrret hvis den presenterte situasjonen hadde vært mer uklar, hvis forsøkspersonene hadde måttet reagere raskere – som de må gjøre i en virkelig sosial situasjon -, og hvis forsøkspersonene hadde drukket større mengder alkohol.) Men de fant at menn som hadde drukket forholdsvis mye alkohol, viste mindre følsomhet og valgte mer aggressive *reaksjoner*. De som hadde drukket mest alkohol, mente også at handlinger som de andre mente var veloverveide, ikke ville føre til en positiv løsning på konflikten. Forskerne tolket dette slik at de alkoholpåvirkede mennene ikke kunne skille tilstrekkelig klart mellom kompetente og ikke-kompetente handlinger i konfliktsituasjonen. Dermed ble det mer sannsynlig at de valgte en handling som førte til at konflikten ble eskalert. Man fant også at hvis konfliktscenen *ikke* viste at inntrengeren ønsket å samarbeide om

en løsning når "offeret" gjorde det første forsøket på å løse konflikten, reagerte de alkoholpåvirkede mer aggressivt enn de edru mennene på den (nye) skuffelsen.

Ovenfor har vi tatt opp alkoholens virkninger på oppmerksomhet, persepsjon og tolkninger av det som skjer i omgivelsene. Det bør påpekes at situasjonen som skulle observeres og vurderes i dette eksperimentet, ikke var særlig komplisert. Forsøkspersonenes oppgave oppfylte heller ikke kriteriene til delt oppmerksomhet (*divided attention*), som er særlig forstyrret etter alkoholkonsum. I tillegg var blodalkoholverdiene under 1,0 promille. Dette anses for å være en minimumsgrense for at rene persepsjonsforstyrrelser skal oppstå ved slike enkle observasjonsoppgaver (Mitchell, 1985). Sayette og hans medarbeidere trekker frem alle disse faktorene.

Man har også studert hvordan alkoholen påvirker kognitive evner som er spesifikke for *persepsjon* og *tolkning* av særlig viktige fenomener i sosiale situasjoner. Borrill et al. (1987) fant at alkohol påvirker evnen til å oppfatte og/eller tolke følelser hos andre mennesker på grunnlag av deres ansiktsuttrykk. Det er også viktig å notere at det også er vanskelig for den som samhandler med noen som har drukket forholdsvis store mengder alkohol, å skjønne den berusedes mentale tilstand, tenkning og motiv. Alkoholen har psykomotoriske virkninger ikke bare på kroppsbevegelser som måten å gå på og gestikulere, men også på talen (som blir sløvet), ansiktsbevegelser (som blir stivere og vanskeligere å fortolke), øynene (som tenderer til å bli mindre fokuserte) osv. Det er blitt sagt at den som er beruset, har et "hundansikt" som ikke viser spesielle følelser eller intensjoner. De berusedes ord, handlinger, uttrykk og gester "passer ikke sammen", og det er vanskelig å tolke deres følelser, motivasjon og intensjoner.

Alkoholrelaterte sosiale prosesser er ikke bare viktige blant mennesker. Man har funnet at berusede rotter kommer i konflikt med andre rotter. Dette skjer ikke hovedsakelig fordi alkoholen frigjør aggressive impulser hos de rotter som er påvirket av alkohol. De aggressive tendensene ses først og fremst hos de rotter som ikke kan unngå å interagere med den berusede rotten dersom de befinner seg i samme bur (Miczek og Barry, 1977). Det synes som om det alkoholpåvirkede dyrets måte å oppføre seg på oppfattes som fremmed og forstyrrende av de edru dyrene. Atferd som ikke passer med etablerte dominansrelasjoner, er spesielt egnet til å utløse aggressive handlinger hos de edru dyrene.

Sosiale situasjoner er kognitivt komplekse situasjoner. Når et individ deltar i interaksjoner med andre, må han eller hun registrere og fortolke mange ulike små og store hendelser og få disse til å passe inn i en kognitiv ramme som gjør det mulig for ham eller henne å agere rasjonelt og formålstjenlig i situasjonen. Denne kompleksiteten er, av naturlige årsaker, ikke bygget inn i typiske eksperimenter som prøver å måle alkoholens innvirkning på enkle aggressive handlinger, f.eks. ved at forsøkspersonen gir en motpart elektriske støt med en styrke som tilsvarer styrken i aggressiviteten. I tillegg er det lett for forsøkspersonene å forstå de stimuli som presenteres som provokasjon, frustrasjon, obstruksjon osv. I eksperimentell forskning er det likevel behov for metoder som lar det alkoholpåvirkede individet selv strukturere *flertydige eller uklare situasjoner* lik dem som han eller hun står overfor i mange sosiale situasjoner.

De første forsøkene på å forklare alkoholrelatert aggressivitet med alkoholens effekter på kognisjon konsentrerte seg om dens effekter på persepsjon og oppmerksomhet (Pernanen, 1976; Taylor og Leonard, 1983). Som vi så ovenfor, er det senere gjort undersøkelser hvor man

prøver å studere flere forskjellige kognitive funksjoner som er aktive i sosiale situasjoner. Det er også viktig å studere hvordan alkoholinntak påvirker de kognitive fasene som kommer etter persepsjon og oppmerksomhet i sosial kognisjon, først og fremst alle de faser som inngår i "tenkning", og mer spesifikt, valget mellom ulike typer kognitive skjemaer i sosiale konfliktsituasjoner (Pernanen, 1993b, 1996a). Det er forsket en del på hvordan alkoholinntak påvirker ulike faser av hukommelsesprosessen, men denne forskningen har ennå ikke hatt særlig innflytelse på forsøkene på å forklare alkoholrelatert atferd. Det kan også tenkes at undersøkelser av kognitive funksjoner kommer til å bidra til ikke bare å forklare alkoholrelatert aggressiv atferd og annen atferd, men også til å besvare andre sentrale spørsmål innenfor alkoholforskningen: hvorfor man drikker alkohol, hvorfor menn drikker mer enn kvinner, hvorfor en viss type individer har større sannsynlighet for å drikke store mengder, og hvorfor man drikker mer i visse situasjoner enn i andre.

Selv om man prøver å kun bruke forventningsteorier for å forklare alkoholrelatert atferd i "det virkelige liv", må man ikke neglisjere den påvirkning som den sosiale interaksjonen i alkoholbrukssituasjoner gir opphav til. Det er i naturlige sosiale situasjoner at den alkoholrelaterte volden skjer, ikke i kunstige eksperimentelle situasjoner der de fleste av de faktorer som er aktive i forekomsten av alkoholrelatert aggressivitet, har blitt utelukket. Selv om vi aksepterer en enkel forventningsteoretisk mekanisme mellom sansing av alkohol, aktivering av en forventning og gjennomføring av en spesifikk handling, kan vi ikke neglisjere *omgivelsenes reaksjoner* på den atferden som forventningene "utløste". Fra en atferds- og forventningspsykologisk synsvinkel er hendelser som skjer i omgivelsene, opphav til en mengde stimuli som individet må reagere på. Andre menneskers atferd er en viktig del av disse hendelsene.

5.5. Alkohol som unnskyldning

Noen forklaringer benekter at alkoholen som substans i det hele tatt har biologiske eller psykologiske virkninger som fører til en økt tendens til vold. En forklaring som er blitt populær i løpet av de siste to tiårene, forekommer spesielt hyppig når det gjelder å forklare vold innen familien. Ifølge denne forklaringen er ikke voldsmenn ofre for alkoholens farmakologiske virkninger; de benytter seg derimot av de oppfatninger som finnes i samfunnet av at alkohol fører til vold. Denne forklaringen ble først brukt konsekvent i litteraturen for å forklare alkoholens nærvær i antastelser av barn (child molesting). McCaghy (1968) fant i sin studie at amerikanske menn som hadde forgrepet seg på barn, viste en tendens til å tilskrive atferden det forhold at de hadde drukket alkohol. Dette skjedde også i de tilfeller hvor alkoholen neppe kunne ha hatt noen betydning for volden. Senere har det først og fremst vært feministiske forskere som har foretrukket denne forklaringen av alkoholpåvirkede menns aggressivitet mot kvinner. De ser det slik at den virkelige årsaken til alkoholrelatert vold mellom menn og kvinner i parforhold ikke er alkoholen, men maktforhold innen familien, som gjenspeiler maktforhold i samfunnet (f eks. Lundgren, 1992; Yllö og Bograd, 1988). Fysiske og psykiske maktforhold er sikkert en viktig faktor i mange tilfeller av familievold, slik de er det i annen vold. Men de er neppe tilstrekkelige som forklaringer på all alkoholrelatert vold, heller ikke på all familie- eller partnervold, enten den er alkoholrelatert eller edru.

Vi så ovenfor at både nordmenn og mange andre folk sannsynligvis ser det slik at alkoholrus øker risikoen for aggressiv atferd og fysisk vold. Men hvorledes er det med våre *holdninger* til alkoholens rolle i voldshandlinger? Er alkoholrelatert vold mer akseptert i vårt samfunn

enn edru vold? Hvordan modifieres vårt syn på en voldshandling når vi vet at alkoholen var en del av hendelsen? Hvordan tror folk flest at man stiller seg til berusede voldsmenn innen rettsapparatet? Slike holdninger og meninger har betydning for om alkoholen kan brukes som unnskyldning for vold, og de kan også ha en viss betydning for nivået av den alkoholrelaterte volden. I alle fall anser noen forskere at i det minste en del av sammenhengen mellom alkohol og vold kan forklares ved hvor ansvarlig man selv og andre mennesker anser at man er for sine handlinger under alkoholrus.

Det synes å være en temmelig vanlig antakelse i mange land at vold og annen aggressivitet etter alkoholkonsum ikke er like alvorlig som vold som skjer når voldsmannen er edru, i det minste at den ikke burde få like alvorlige konsekvenser for voldsmannen. Som vi har sett ovenfor, synes det imidlertid oftest å være omvendt, at alkoholrelatert vold har alvorligere fysiske virkninger enn edru vold. Det er også en vanlig oppfatning at vold under alkoholpåvirkning ikke er like ille ment som edru vold, og at den anger som voldsmannen viser etter at han er blitt edru igjen, er et tegn på dette. Han var "ikke helt seg selv" når han begikk voldshandlingen, men det var spriten som gjorde det. Også dette er det ulike meninger om innen forskningen.

I en undersøkelse fra 1979 der alle nordiske land unntatt Danmark deltok fant man at folk i alle landene var overveiende negative til påstanden "Dersom en person begår et lovbrudd, bør det betraktes som en formildende omstendighet at man er beruset" (Hauge og Irgens-Jensen, 1987). Det er imidlertid en utbredt oppfatning at justisapparatet stiller seg mindre negativt til vold under alkoholpåvirkning enn til edru vold. Men det er likevel bare når rusen ikke er selvforskyldt at norske rettsinstanser kan finne at alkoholpåvirkning er en formildende

omstendighet i en voldssak.

5.6. Sosiokulturelle teorier

Man kan kanskje hevde at sosiokulturelle faktorer ligger bak all alkoholrelatert vold som skjer i et samfunn, men da i den trivielle mening at sosiokulturelle fenomener som tro, meninger, normer og holdninger påvirker hva som drikkes, hvor mye som drikkes, når det drikkes, og i hvilken sammenheng det drikkes. Unnskyldningsteorien er imidlertid en mer rendyrket sosiokulturell teori, fordi den baserer seg på hvilke oppfatninger av alkoholvirkninger som finnes i et samfunn, og i hvilken utstrekning man mener at et beruset menneske er ansvarlig for sine handlinger. Det finnes flere teorier om alkoholrelatert atferd som henviser til spesifikke sosiale og kulturelle faktorer. Mange sosiokulturelle teorier nedtoner åpent eller implisitt alkoholens farmakologiske virkninger, det benektes til og med at alkoholen har virkninger som er relevante for å forklare alkoholrelatert vold.

MacAndrew og Edgerton (1969) har i en innflytelsesrik bok foreslått at alkoholen i seg selv ikke har noen særlig innvirkning på atferd. De peker på de store forskjeller som finnes mellom ulike samfunn i alkoholrelatert atferd, og at den historisk sett har variert sterkt innenfor ett og samme samfunn. De hevder at det ikke er alkoholen i seg selv som skaper utartende eller unormal atferd, atferden bestemmes av de normer for drikkesituasjoner som gjelder i samfunnet. De mener at disse situasjonene i mange samfunn karakteriseres av at de vanlige normene som styrer individenes handlinger, blir midlertidig lagt til side. Det oppstår en form for normløshet som MacAndrew og Edgerton kaller "time out" (de korte periodene innen ulike idrettsgrener når spillet

midlertidig blir innstilt).

Forventningsteoriene understreker de sosiale definisjonenes rolle i forklaringen av vold som begås av alkoholpåvirkede individer. Men vi er igjen begrenset av det behavioristiske begrepsapparatet. Alkoholen og alle signalene og symbolene som hører til drikkesituasjoner, bidrar også i vårt samfunn til å *definere en hel sosial situasjon*: hva man kan vente seg i situasjonen, hva slags atferd som er tillatt, osv. Alkoholen kan også symbolisere overgangen fra en type av interaksjon eller samvær til en annen, ofte en overgang til et mer uformelt samvær enn det foregående edru samværet. Det er altså ikke bare forventninger knyttet til alkoholen *virksomheter* (og kanskje ikke hovedsakelig til dem), som bestemmer handlinger i drikkesituasjoner, men også de sosiale definisjoner av situasjonen som alkoholen er knyttet til. Vi trenger et videre begrepsapparat enn forventningsteoriene kan tilby for å oppdage dem. Vi trenger en begrepsramme som kan brukes til å studere alkoholbrukens semiotikk i enkelte samfunn.

Det finnes et enda bredere semiotisk plan som kan være relevant i bestemmelsen av alkoholrelatert atferd, deriblant aggressivitet og fysisk vold. Enten vi tenker på alkohol som en drikk i et glass eller flaske, som drikkeritualer ved høytider, eller som selve drikkehandlingen: Alkoholen har en mer skjult symbolsk betydning utover våre direkte forventninger til den – om vi tror at alkoholen fører til aggresjoner og vold, eller ser den som et hjelpemiddel til å definere en sosial situasjon. Alkoholen kan i en gruppe eller et samfunn symbolisere mange “sosiale fakta”: Alkoholen eller drikkeakten kan f.eks. symbolisere fellesskap eller solidaritet. Den kan i visse sammenhenger ha en semiotisk betydning som kan øke risikoen for vold. Dette kommer til uttrykk f.eks. i grupper av ungdommer der alkoholen symboliserer et slags opprør mot de

voksnes verden og verdier, en kullkasting av de normer som de voksnes verden tvinger på de unge i samfunnet. I visse grupper kan drikking også være en måte å "vise sin mandighet" på, spesielt hvis alkoholforbruket er forbundet med risikofylte aktiviteter (Burns, 1980). Dette er ytterligere en bruksmåte der alkoholen kan øke risikoen for aggressivitet og vold. Denne påvirkningen er i det minste delvis uavhengig av alkoholens fysiologiske virkninger.

Det gjenstår mye innen sosiokulturell analyse av alkoholrelatert atferd. Særlig interessant ville det være å prøve å skille sosiokulturelt bestemte definisjoner av drikkesituasjoner fra de mer begrensede forventninger knyttet til virkningene av alkohol. For tiden synes det som om den dominerende forklaringsform for alkoholrelatert atferd tar utgangspunkt i slike forventninger. I denne sammenhengen kunne man utvide de vanlige forventningseksperimentene på visse måter. Man kunne f.eks. sammenligne atferd, følelser og holdninger hos individer som bare befinner seg i en situasjon der alkoholholdige drikker blir servert (og *forventer* at også de skal bli servert alkohol), med individer som faktisk drikker alkohol (eller noe som de tror er alkohol) i den samme situasjonen. På en slik måte kunne man belyse i hvilken utstrekning det er forventninger og definisjoner knyttet til situasjonen eller forventninger knyttet utelukkende til alkoholinntaket som bestemmer forsøkspersonens handlinger, humør og følelser i typiske drikkesituasjoner (og forventningseksperimentene).

5.7. Rasjonell bruk av alkoholens virkninger

Mennesket er et temmelig rasjonelt dyr. Det edru og til en viss grad det berusede individet kan planlegge det slik at han eller hun benytter virkningene av alkohol for å kunne oppføre seg på en viss måte. Mange amorøse eventyr og andre risikofylte eskapader er begått etter slik planlagt drikking. Alkohol har også gjennom flere hundreår blitt brukt i krig for å få soldater til å bli aggressive og grusomme. Dette har hendelsene på Balkan og i Rwanda enda en gang vist. De fleste av de teorier som prøver å forklare alkoholrelatert aggressivitet, er naturligvis forenlig med en slik rasjonell drikking.

Mange middager og fester planlegges nøye for å muliggjøre at ulike slags alkoholdrikker optimalt påvirker det man foretar seg under (og etter) tilstelningen. Dette gjelder både de drikkesituasjoner som har feiring og maksimal moro som mål, og de som har som mål å frembringe konkrete instrumentelle handlinger, f.eks. forretningsmiddager. Både instrumentelle og emosjonelle formål kan være tilstedte i den samme episoden. Burns (1980) beskriver hvordan en gruppe unge menn fra en arbeiderbydel i Boston besøker de virkelige "tøffe" delene av byen etter å ha drukket store mengder øl. Denne handlingen ser Burns som et uttrykk for deres vilje til å definere seg som "menn". Dette skjer i en del av livet når de ennå ikke har andre muligheter til slike definisjoner og ingen stabile statuskriterier i form av f.eks. hus, penger og familie. Skal de oppføre seg "tøft" når de treffer på prostituerte på gaten, når de går inn på en lesbisk bar, og når de kommer i håndgemeng med fremmede i en bar der kriminelle ferdes, må de først drikke betydelige mengder alkohol.

Ofte skiller man ikke denne formen for forklaring i tilstrekkelig grad fra

alkoholens rolle som unnskyldning for forskjellige sosialt ikke ønskelige handlinger. Det er sannsynlig at når noen planlegger å drikke slik at han kan utføre uredelige eller vulgære handlinger, vil han ikke innrømme at dette var tilfelle. Likevel hadde alkoholen denne effekten, og han lyver ikke når han skylder på alkoholen for det som han har gjort. Han kan likevel ikke på den samme måten frita seg fra ansvaret for sine handlinger som han kunne gjort om ikke alt hadde vært planlagt fra begynnelsen. Med hensyn til de (antatte) kausale prosessene kan alkoholbruk for å oppnå å handle på en viss måte skjernes fra forbruk for å unnskylde seg med at man hadde drukket, men neppe med hensyn til det moralske ansvaret. Begge prosessene er sannsynligvis aktive i mange voldshandlinger innen familien og i andre sammenhenger.

5.8. Alkohol som "sosial sammenfører"

Alkoholforbruk skjer vanligvis i selskap med andre. Det er mindre vanlig å drikke alene og spesielt å drikke store mengder alkohol alene. En viss del av misbrukernes konsum skjer alene, men også de drikker helst sammen med andre. Alkoholen fører både kjente og ukjente mennesker sammen i samme lokale og i samme sosiale kontekst. Den er på en måte en "sosial sammenfører". Fordi alkoholen bringer mennesker sammen i nær romlig kontakt (spesielt på skjenkesteder), medvirker den også til at situasjoner oppstår der risikoen for konflikter er større enn i de fleste helt edru situasjoner. Det er sannsynlig at alkoholen på denne måten fører til en økt risiko for konflikt, aggressivitet og vold. Dette er naturligvis et aspekt ved forklaringene på hvorfor alkoholbruk er forbundet med en forhøyet risiko for vold, som det kan være vanskelig, men ikke umulig å undersøke på en vitenskapelig akseptabel måte.

Rent statistisk sett er sannsynligheten for at interaksjoner med positiv affekt skal oppstå også forhøyet når man drikker i en gruppe. Om denne tendensen er like sterk, og om den følger samme "sannsynlighetskurve" som risikoen for konflikter mht. hvor tett mennesker er plassert i forhold til hverandre, er et empirisk spørsmål som det ikke er lett å belyse. Forskning om virkningene av overfylte lokaler (crowding) viser at risikoen for konflikter øker med økende antall individer på et sted. I tillegg har vi sett ovenfor at til og med positive handlinger kan lede til konflikter hvis noen synes de er upassende. Man kan derfor anta at med stigende antall mennesker på samme areal øker risikoen for negative følelser og handlinger mer enn sannsynligheten for positive følelser og handlinger.

5.9. Alkohol som årsak

Forklaringer av alkoholrelatert vold som viser til alkoholens sosiale "sammenføringsevne", befinner seg på grensen av hva man kan føye inn under overskriften "alkohol som årsak". Men før man trekker slike grenser, er det viktig å tenke på at en forklaring alltid skjer mot en viss bakgrunn eller i en viss sammenheng. Det lages f.eks. resonnementer omkring alkoholens samfunnsøkonomiske konsekvenser i forhold til en hypotetisk situasjon der alkohol ikke finnes. Da må man også trekke inn følgene av alkoholens "sammenførende rolle". I andre sammenhenger kan denne forklaringen være en bortforklaring av alkoholens kausale rolle.

Noen av de andre forklaringer som ble diskutert ovenfor som teorier om alkoholrelatert vold, kan også betraktes som bortforklaringer av sammenhengene mellom alkohol og vold. Dette er avhengig av hva man

har som utgangspunkt, og hva man vil betegne som en "virkelig" årsak. Hvis man i utgangspunktet mener at det kun er de *farmakologiske* virkningene som *virkelig* kan skyldes alkoholen, finner man naturligvis at den spiller en mye mindre rolle enn om man tar hensyn til psykologiske og sosiale forhold knyttet til alkoholbruk.

6. SKJENKESTEDER SOM MILJØER FOR ALKOHOLFORBRUK OG VOLD

Alkoholens rolle som "sosial sammenfører" ble diskutert ovenfor. Mange vanlige gruppesituasjoner for alkoholforbruk finner sted på skjenkesteder, og en temmelig stor del av det norske alkoholkonsumet skjer da også på skjenkesteder. I følge den offisielle salgsstatistikken for 1994 ble 28 % av alt øl i Norge drukket på skjenkesteder. Tilsvarende tall for vin og brennevin var 15 % og 11 % (NOU 1995:24). Amundsen et al. (1995) påpeker imidlertid at statistikken på dette området er svært lite pålitelig. På basis av sin egen spørreundersøkelse fant de at omtrent 30 % av det totale alkoholforbruket i Norge skjedde på skjenkesteder. I Oslo var tilsvarende tall 38 %. Men slike spørreundersøkelser er, som forfatterne påpeker, påvirket av flere feilkilder, og tallene er derfor ikke helt pålitelige. Et forsiktig anslag er at mellom 20 og 30 % av det totale alkoholforbruket i Norge skjer på skjenkesteder.

I løpet av perioden mellom 1980 og 1993 økte antallet skjenkesteder i Norge fra 2439 til 4793 (SIFA og Rusmiddeldirektoratet, 1995). Dette synes å være en del av en trend i de nordiske landene; antallet har også steget raskt i Finland og Sverige (Nordlund, 1996). I Oslo har tilveksten vært særlig rask, fra 286 til 684 skjenkesteder i løpet av perioden 1982–93. Ifølge opplysninger i pressen er antallet når dette skrives 791 skjenkesteder med godt over 100 000 sitteplasser (Aftenposten, 25. november 1996). Tilveksten har gjort spørsmålene om vold og andre forstyrrelser i tilknytning til skjenkesteder spesielt aktuelle. Det stilles spørsmål om det er alkoholpolitisk forsvarlig å tillate en slik vekst i antall restauranter, barer og puber. I tillegg kritiseres praksisen med å konsentrere dem i temmelig små områder og la dem ha åpent til langt ut på morgenkvisten. Spesielt omfattende har diskusjonen vært om den

såkalte “skjenkeringen” i Oslo.

6.1. Utbredelsen av vold på skjenkesteder

En temmelig stor andel av voldshandlingene skjer på eller i tilknytning til et skjenkested. De skjer ofte i køen utenfor lokalet eller i drosjekø etter besøket. Der disse stedene ligger forholdsvis tett inntil hverandre, finnes det også en forhøyet risiko for at berusede personer skal møtes på gaten i nærheten og komme i konflikt. Nina Jon (1994) rapporterer fra sin studie av registrerte voldshandlinger ved Oslo politikammer at 19,5% av legemsfornærmelsene skjedde på et skjenkested eller i en kø utenfor det. Tilsvarende andel av legemsbeskadigelser var 22,0 %. Nordhus og Vogt (1981) fant i en undersøkelse basert på opplysninger om voldshandlinger fra sykehus, lege- og tannlegekontorer og andre behandlingssteder i Bergensområdet at 31,6 % av voldshandlingene foregikk på og ved restauranter og danselokaler. En større andel voldshandlinger i denne studien fant faktisk sted *utenfor* restauranter og dansesteder (18,2 %) enn innenfor (13,4 %), ifølge beregninger foretatt på basis av forfatterens publiserte data. Det hører også til normene i slike sammenhenger at man går utenfor hvis man er innstilt på å “gjøre opp”. Usystematiske observasjoner tyder på at den volden utenfor skjenkestedene er alvorligere enn volden innenfor dørene. Til dels skyldes dette at personale og andre gjester kan gripe inn i konflikter som skjer innendørs og forhindre alvorlige skader.

Det bør påpekes at fysisk vold totalt sett er en temmelig sjelden foreteelse på skjenkesteder. Andre former for aggressivitet er sikkert mye vanligere, men vi mangler data om dette for norske skjenkesteder. Restauranter, barer og puber både i Norge og i andre land kjennetegnes

også i mye større grad av annen atferd og aktiviteter enn aggressivitet og fysisk vold. Norske undersøkelser viser at skjenkesteder fyller viktige individuelle behov hos mange nordmenn, f.eks. å spise (ofte litt festligere enn til hverdags), danse, være sammen med venner og slappe av fra stresset i hverdagen (Nordlund, 1990). På de fleste skjenkesteder finner man mer atferd som er uttrykk for positive følelser enn atferd som er relatert til negative følelser. Man finner en hyggelig stemning som det ikke er lett å finne på andre steder i samme utstrekning, og man finner også mye hverdagslig samvær som er følelsesmessig nøytralt. Men man finner også vold og annen uønsket atferd. Denne kontrasten gjør at vår innstilling til lokaler hvor man serverer alkohol, kan bli litt ambivalent.

I mine undersøkelser i den kanadiske og den svenske byen fant jeg at en stor del av de episodene der respondentene sist hadde blitt utsatt for vold, fant sted på skjenkesteder. Spesielt gjaldt dette menn. I den kanadiske byen hadde 24 % av de menn som i det hele tatt hadde blitt offer for vold, blitt det siste gang på et skjenkested. I den svenske byen var denne andelen 13 %. Tilsvarende tall blant kvinnene var 5 % og 2 %. Av situasjoner hvor bare trusler om vold var blitt fremsatt, var det en noe lavere andel som hadde skjedd på skjenkesteder. Det ble også stilt spørsmål om hvor innbyggerne hadde sett voldshandlinger i løpet av de siste tolv månedene. Det viste seg at 17 % av kanadierne (22 % av mennene og 12 % av kvinnene) hadde observert fysisk vold ved i det minste ett besøk på et skjenkested i løpet av en ettårsperiode. I den svenske byen skjedde besøk på skjenkesteder sjeldnere, og delvis derfor var også en lavere andel som i løpet av et år hadde vært vitne til vold i disse lokalene: 8 % blant menn og 5 % blant kvinner. Denne andelen var naturligvis sterkt relatert til hvor hyppig respondentene hadde vært på utesteder. Ved det siste besøket på et skjenkested hadde bare 2,3 % av kanadierne og 1,3 % av svenskene sett vold. Det kan nevnes at

Stockwell (1995) rapporterer at en studie i den australske delstaten Western Australia fant at 7,4% av gjestene som ble intervjuet når de forlot skjenkesteder hadde sett "berusete gjester slåss" innenfor dørene den kvelden. Det finnes trolig betydelige lokale variasjoner, og man ikke kan si mye om forskjeller mellom ulike land på grunnlag av data fra enkelte byer.

Det viste seg også å være lett for innbyggerne i spesielt den kanadiske byen å peke ut områder av byen der det skjedde mer vold enn i andre deler av byen. De aller fleste av disse områdene var enten enkelte skjenkesteder eller områder hvor flere slike steder var konsentrerte (Pernanen, 1991). Observasjoner på skjenkestedene bekreftet at det fantes store forskjeller mellom dem mht. hvor mye aggressiv atferd som ble tolerert uten at andre gjester eller ansatte grep inn. Også ved andre undersøkelser er det funnet store forskjeller mellom skjenkesteder i risiko for aggresjon og vold (f.eks. Graham et al., 1980).

6.2. Særlige aggresjonsskapende forhold på skjenkesteder

De teoriene om alkoholrelatert aggresjon vi har presentert ovenfor, behandler *generelle* alkoholrelaterte forhold. Vi må derfor tillegge teoriene når vi søker forklaringer på volden på skjenkesteder. I tillegg påvirkes naturligvis risikoen for vold av faktorer som kjennetegner skjenkesteder generelt. Det finnes imidlertid også store forskjeller mellom ulike typer skjenkesteder med hensyn til hvilken slags sosiale og individuelle prosesser som foregår der. Noen prosesser øker risikoen for vold, mens andre reduserer den. Sammenlignet med andre lokaler hvor man drikker alkohol dominerer de risikohevende faktorene. Lenkes beregninger viser bl.a. at risikoen for voldsforbrytelser ved offentlig

alkoholbruk i Sverige er seks til ti ganger større enn ved privat alkoholbruk (Lenke, 1989).

Vi skal her diskutere noen typer faktorer som synes å være viktige for graden av risiko for vold på skjenkesteder: (a) strukturelle faktorer, (b) populasjonsfaktorer, (c) den sosiale konteksten og dens normer, og (d) stedenes sosiale funksjoner og dermed sammenhengende aktiviteter. Det er ikke alltid selvsagt hvilken kategori en viss faktor tilhører, og man må regne med at den atferd som kan observeres på skjenkesteder er påvirket av at ulike faktorer samvirker. De ulike faktorene er "organisk" sammenknyttet gjennom blant annet de enkelte gjestenes holdninger og meninger, gjennom kulturelle definisjoner og gjennom den sosiale interaksjon som finner sted i lokalet. Den forenklende kategoriseringen som vi bruker her, gjør det imidlertid lettere å føre en forholdsvis systematisk diskusjon. For å forklare volden på skjenkesteder må vi i tillegg relatere faktorene til alkoholvirkningene og analysere hvordan alkoholens virkninger samvirker med lokalspesifikke faktorer. Derfor må vi også ta i betraktning (e) formen for alkoholkonsum på ulike skjenkesteder. Særlig viktig er det hvor berusede gjestene er.

Det er viktig å notere den sosiale interaksjonens rolle som drivkraft (eller kanskje "kraftfelt") for de prosesser som knytter sammen ulike faktorer virkninger til en samvirkende helhet på et skjenkested. Antakelig skjer de fleste voldshandlingene via en (i blant meget kort) interaksjonsprosess hvor en persons handlinger har en sterk innvirkning på en annen persons reaksjoner. Ved en voldsepisode kjennetegnes interaksjonen av en eskalering – andre handlingsmåter enn aggresjon og vold blir kuttet ut, og fysisk konflikt er til slutt det eneste som står igjen (Olaussen, 1995c). For å forklare den alkoholrelaterte volden er det viktig å studere hvordan alkoholen påvirker eskaleringsprosessen.

Sannsynligvis er det enda vanligere at en konfliktepisode som har ført til åpen aggressivitet, blir stoppet på en eller annen måte før den utvikles til virkelig fysisk vold. Dette vet vi ikke mye om, men det er også viktig å studere hva som stopper eskalering til vold på skjenkesteder. Det skjer også eskaleringer med hensyn til atferd som er knyttet til positive emosjoner. Fra et teoretisk synspunkt er det også viktig å klarlegge hvilken innvirkning alkoholen har på slike prosesser.

På utesteder skjer det naturligvis også tilsynelatende uprovoserte overfall, som kan ha sin forklaring i tidligere uenighet eller uoppgjorte konflikter. Slike tilfeller er sannsynligvis vanligere på skjenkesteder med intensiv deltakelse fra gjestene, hvor de samme gjestene besøker stedet ofte, og hvor de på en måte har en betydelig del av sitt livs-engasjement.

6.2.1. Strukturelle faktorer

Det ble nevnt ovenfor at en mulig strukturell faktor som kan forklare utviklingen av noen konflikter, er at det i noen drikkesituasjoner er mange mennesker på et lite område. I eksperimenter med dyr har man f.eks. funnet at såkalt "*overfylling*" (crowding) kan føre til aggressive handlinger. Dette har man brukt til å forklare bl.a. den høye risikoen for vold i overfylte fengsler. Ifølge australske erfaringer er "*overcrowding*" en viktig faktor for å forklare hvordan vold på skjenkesteder oppstår (National Symposium on Alcohol Misuse and Violence, 1995). Overfylte lokaler fører også til flere frustrerende interaksjoner ved toaletter, barer og telefoner, og lengre ventetid på servering osv.

Geografisk (sosioøkologisk) *beliggenhet* er et annet strukturelt forhold

som kan forklare utbrudd av og forskjeller i forekomsten av voldshandlinger. Beliggenheten bestemmer for en stor del hva slags gjester som søker seg til stedet. Beliggenhet nær andre skjenkesteder har blitt nevnt som en risikohevende faktor for vold på utesteder. En stor konsentrasjon av skjenkesteder på et relativt lite område øker risikoen for tilfeldige konfrontasjoner mellom gjester fra ulike steder.

Det finnes indikasjoner på at en del mer eller mindre *faste egenskaper ved skjenkesteder* kan påvirke den slags atferd som forekommer i disse. Graham et al. (1980) studerte sammenhengen mellom aggressiv atferd og en mengde egenskaper ved 185 barer og puber i Vancouver i Canada, bl.a. aktivitetstyper (dans, biljardspill, bevegelser mellom bordene, hyppigheten av konversasjon, støynivået), faste kjennetegn ved gjestene (kjønn, alder, klær, andelen sannsynlige stamgjester, osv.), og graden av alkoholpåvirkning. I tillegg inkluderte man i studien en rekke kjennetegn ved lokalet, f.eks. hvor lyst det var, hvordan bord og stoler var arrangert, hva slags interiør det hadde (engelsk pub, "western"-stil osv.), hvor velholdt det var, samt ventilasjon og temperatur. Man fant at visse kjennetegn ved lokalene var relaterte til risikoen for aggressiv atferd. Til disse hørte hvordan bordene var arrangert, hvor god ventilasjonen var, og hvor velholdt lokalet var. En del slike kjennetegn er forbundet med bl.a. typen klientell, aktiviteter i lokalet og det alminnelige rusnivået. Det er derfor vanskelig å si hvor mye slike strukturelle kjennetegn betyr i forhold til andre faktorer for å forklare risikoen for aggressiv atferd. Man vet heller ikke om de strukturelle kjennetegnene i seg selv frambringer aggressiv atferd, eller om steder med disse kjennetegn tiltrekker seg aggressive personer.

6.2.2. Populasjonen på skjenkesteder

Faktorer ved klientellet kan bidra til at mer vold oppstår på skjenkesteder enn f.eks. blant mennesker som er samlet på offentlige kommunikasjonsmidler, i forretninger mm. Grupper som man kan finne på utesteder, skiller seg på noen viktige måter ut fra mange andre "ansikt-til-ansikt"-grupper, først og fremst ved at gjestene i hovedsak er unge mennesker (Amundsen et al., 1995; Nordlund, 1990; Rossow og Træen, 1995). I Nordlunds (1990) studie var omtrent to tredeler av restaurant- og nattklubb gjestene i Trondheim 30 år eller yngre. Som vi så tidligere i denne rapporten, begår unge mennesker mer vold enn eldre mennesker. Ungdommer blir også hyppigere utsatt for vold, og de ser mer vold i sine omgivelser. Spesielt gjelder dette unge menn, som er særlig overrepresentert på mange skjenkesteder. Barn og eldre mennesker, som kanskje kunne tematisere interaksjonen i lokalet på en måte som minsker risikoen for konflikter og vold, er sjeldne gjester på skjenkesteder i Norge og i mange andre land.

Andelen alkoholmisbrukere og en del andre avvikende individer som finnes i lokalet, er en viktig faktor som er knyttet til aggressivitet og vold på skjenkesteder. I de fleste storbyer skjer en viss strukturering, slik at ulike skjenkesteder har ulikt klientell. Et viktig "strukturerings-prinsipp" er nettopp graden av alkoholavhengighet hos klientellet. Systematiske observasjoner bekrefter at aggresjoner og vold er vanligere jo mer alkoholisert et klientell er (Graham et al., 1980; Pernanen, 1991). Delvis skyldes dette at slike gjester vanligvis er mer berusede enn andre, og at de har flere uoppgjorte konflikter fra før med andre innenfor det samme miljøet. Typen klientell bestemmer delvis hvilke aktiviteter som foregår i lokalet, og aktivitetstypen påvirker voldsrisikoen. Lokaler som besøkes av relativt alkoholavhengige og fattige gjester, blir ofte lokaler

for en viss type kommersiell virksomhet. Det kan dreie seg om å låne penger av hverandre til alkohol, men også om forsøk på å selge ulike varer. Iblant skjer transaksjoner med egne eiendeler som kan ha en viss verdi for andre, f.eks. klokke (Graham et al., 1980). I et slikt lokale har jeg observert hvordan et par gjester like før jul trakk frem en stor skinke fra en pose julemat og prøvde å selge den for å få penger til øl. Mer organisert kommersiell virksomhet med narkotika og prostitusjon finnes også på enkelte steder.

Med tanke på alkoholens rolle i volden på skjenkesteder er det også viktig å bemerke at de som hyppigst besøker skjenkesteder i Norge, bruker mer alkohol per besøk enn andre gjester. Rossow og Træen (1995) fant at de som besøkte skjenkesteder i det minste én gang per uke, hadde vært "tydelig beruset" i løpet av det siste året fem-seks ganger hyppigere enn mer sjeldne gjester. På ethvert tidspunkt finnes det derfor på mange skjenkesteder en forholdsvis stor andel gjester som relativt ofte drikker til beruselse, og som derved representerer en mengde andre faktorer som er relatert til relativt hyppig beruselse.

En faktor som sannsynligvis er viktig for interaksjonen på skjenkesteder er at klientellet er relativt homogent på samme tidspunkt. I det minste i de store byene finnes det ungdoms-, student-, arbeider-, pensjonist-, artist-, musiker-, journalist- og kjendissteder. Det finnes også spesielle steder for gjester fra den øvre middelklasse, og i noen land finnes det mange steder hvor de søker seg som er "down and out" eller tilhører en minoritet med lav status (som indianerne og de svarte i Nord-Amerika). Det finnes også spesielle lokaler for etniske og seksuelle minoriteter. I tillegg til at det finnes utpregede steder for ungdom i alminnelighet, kan det oppstå særlige steder for ungdommer som er interessert i kampsporter eller motorsykler. Mange skjenkesteder er typiske strøkskroer og

besøkes nesten utelukkende av personer som bor i området, og som derfor kjenner hverandre. Sannsynligvis er det mindre risiko for vold hvis gjestene kjenner hverandre, men denne risikoen er også avhengig av andre faktorer (f.eks. Graham et al., 1980). Gruppene av gjester på skjenkesteder er altså forholdsvis homogene. (Det er lett å føle seg som "outsider" hvis man kommer til å gå på et sted hvor man ikke har samme sentrale kjennetegn som de andre som er til stede.) Homogeniteten blant gjestene har en naturlig sammenheng med den vanlige definisjonen av skjenkesteder som lokaler hvor alle gjester er likeverdige (se nedenfor).

Klientellet er ofte også homogene med hensyn til formålet med besøket. Et sted hvor et band med en kultlignende tilhengerskare opptrer, har i det minste den kvelden en meget homogent innstilt gruppe gjester. Det samme er tilfelle ved anledninger når det er dans på stedet – en stor del av gjestene er til stede for å danse, noen for å finne seg en partner for kvelden. De to situasjonene er imidlertid forskjellige med hensyn til relasjonen mellom tilbud og etterspørsel. Når bandet opptrer, kan sannsynligvis alle tilhørerne få sin etterspørsel oppfylt dersom de kan høre musikken der de sitter. I dansesituasjonen kan etterspørselen lett overstige tilbudet. Med manglende tilbud stiger verdien av det som etterspørres; man anstrenger seg mer og tar større risiko for å skaffe seg det man vil ha. I slike situasjoner oppstår det konflikter og frustrasjoner, og det oppleves fornærmelser og provokasjoner. En formelt sett lignende situasjon er temmelig vanlig på steder der alkoholavhengige personer drikker, men der er det alkohol og penger til alkohol som man mangler. Dette kan gi opphav til tilsvarende konflikter.

Driking i barer, puber og restauranter skjer overveiende i grupper. Konflikter, aggresjoner og vold på skjenkesteder skjer også oftere

mellom grupper av individer enn konflikter på andre steder (Pernanen, 1991). I den gruppedynamikken som fører til vold og til at andre gruppemedlemmer blir med i volden, kan alkoholens kognitive virkninger og forventningseffekter ha en sentral rolle. Volden under raseuroligheter i amerikanske byer har ofte vært knyttet til alkoholforbruk. Alkohol har også hyppig blitt brukt i krig og massakrer for å sette soldater og andre i stand til å begå grov vold. Volden på fotballkamper er et annet eksempel på vold som skjer i situasjoner hvor en hel gruppe gjerningsmenn er beruset av alkohol. Dette er enda et aspekt av alkoholrelatert vold som trenger atskillig mer forskning før man kan si med sikkerhet hva alkoholens kausale rolle egentlig er, og om den forsterker tendensene til ekstrem atferd i gruppesituasjoner. Dersom gruppevold synes å føre til forholdsvis alvorlige skader er det viktig å undersøke denne dynamikken.

Siden det er store forskjeller mellom skjenkesteder med hensyn til risikoen for aggressive episoder, kan enkelte individer søke seg til steder hvor de kan oppleve farlige eventyr og måle sitt mot i forhold til de utfordringer som konflikter med andre kan utgjøre¹. Det finnes formodentlig hver kveld (og særlig i helgene) unge menn som er opptatt av å bevise sin "tøffhet" på skjenkesteder. Hvis de er heldige (eller uheldige), møter de en eller flere andre unge menn med samme mål. Dette forhold medvirker til at enkelte steder blir kjente som lokaler hvor man finner gjester med en relativt høy tendens til vold.

Mange skjenkesteder har en overrepresentasjon av grupper som er mer enn vanlig opptatt med situasjonsbetingede definisjoner av sin status og identitet. Dette gjelder i alle land unge mennesker som ennå ikke har

¹⁾ Olausson, L.P. (1996). Personlig kommunikasjon.

opnådd de eldres stabile status- og identitetskriterier. Det gjelder også de som på grunn av sitt alkoholmisbruk har falt i sosial anseelse. I noen land befinner også diskriminerte minoriteter seg i en lignende situasjon. De mangler tilgang til stabile sosiale kriterier som definerer en status og personlig identitet som de kan godta. De bærer på en måte sine statuskriterier med seg i alle interaksjonssituasjoner, og disse kriteriene kan også lett trekkes frem og utfordres av andre.

6.2.3. Sosial kontekst

Fra et teoretisk synspunkt kan man prøve å finne felles trekk ved miljøer og lokaler hvor aggressiv atferd og vold er vanligere enn på andre steder. Med Goldstein (1976) kan man si at det finnes forskjeller mellom lokaler med hensyn til deres "aggresjonsskapende evne" (aggressibility). Kirker og skoler er offisielt definert som steder hvor aggressivitet (og mye annen forstyrrende emosjonell atferd) ikke er tillatt, mens det finnes andre lokaler hvor slik atferd ikke behandles med tilnærmedesvis samme fordømmende reaksjoner. Olaussen (1995c) nevner skjenkesteder og andre fritidsarenaer som steder hvor vi tillates å vise vårt "personlige ansikt", og hvor vi ikke er bundet av de sosiale roller som for en stor del begrenser vår atferd i hverdagslivet. Fordi den sosiale kontekst er uformell, er det "både vide og uklare normer for hvilken atferd som er tillatt eller passende" (side 15). I tillegg skjer interaksjonen "ansikt til ansikt", og dette er jo en forutsetning for at en konflikt skal oppstå som eskalerer til fysisk aggresjon.

Hvis mennesker skal være sammen i et forholdsvis lite lokale uten altfor mange misforståelser og konflikter, er det viktig å ha formelle eller uformelle regler for hva som kan skje i samværet, og for hvordan andres

ord og handlinger skal tolkes. De mest generelle formelle reglene for aktiviteter, handlinger og interaksjon er fastlagt i lovgivningen, men den har selvfølgelig ikke detaljerte regler for atferd og interaksjon på (bl.a.) skjenkesteder. Personalet på skjenkestedene skal sørge for at lovreglene følges, og de kan i tillegg bestemme temmelig inngående om aktiviteter som dans, spill, måten å drikke på, hvor høylytt gjestene kan oppføre seg i lokalet, tillatelige bevegelser i lokalet, måten å håndtere overtredelser på, osv. Men det er gjestene selv som bestemmer mesteparten av innholdet og formene for samværet, og de kan bruke en rekke uformelle sanksjoner og belønninger.

Undersøkelser i en rekke land viser at det er betydelig forskjeller mellom ulike skjenkesteder med hensyn til hvor mye aggressivitet og vold som de andre gjestene og personalet tolererer (Pernanen, 1991; Stockwell et al., 1993). I våre observasjoner i den kanadiske byen fant vi at man i visse lokaler tålte forholdsvis grov vold før noen grep inn på en effektiv måte for å stanse den. I den svenske byen var denne toleransen betydelig lavere. Toleransenivået for aggresjoner og annen utagerende atferd hører også sammen med ulike grader av toleranse for høyt alkoholkonsum og beruselse. Ledelsen på stedet har en viktig rolle når det gjelder å trekke grenser for hva som er tillatt. I noen land har man arrangert kurs og annen kunnskapsformidling for de ansatte på utesteder for å forhindre fyllekjøring, men også for å redusere alkoholrelatert vold. Målsettingen er at de skal bli mer oppmerksomme på beruselsesnivået (f.eks. Lang og Rumbold, 1996; Single og Tocher, 1992).

Det finnes neppe publisert noen undersøkelse om hvordan den uformelle kontrollen fungerer på skjenkesteder. Det er imidlertid viktig å gjøre slike undersøkelser, både fordi slik forskning kan være viktig for å

stoppe vold, og fordi det er vanlig at konflikter oppstår omkring forsøk på både formell og uformell kontroll av atferd. Det finnes temmelig store forskjeller mellom historiske perioder i det minste i de uformelle reglene som er ment å bestemme atferd på skjenkesteder (MacAndrew og Edgerton, 1969; Sandnes, 1990). Vi har ikke helt pålitelig informasjon, men det finnes sannsynligvis også temmelig store forskjeller mellom land når det gjelder uformelle regler og positive og negative sanksjoner på skjenkesteder.

Her skal jeg diskutere to mer generelle dimensjoner som kan brukes for å beskrive den sosiale konteksten og dynamikken i den interaksjon som skjer på skjenkesteder. Disse dimensjonene (eller kanskje "dialektiske mønstrene") er sannsynligvis viktige for å forstå de normative rammene for og den uformelle kontrollen av interaksjon på skjenkesteder.

Vi har lite systematisk kunnskap om interaksjon på skjenkesteder. Alle forsøk på å trekke frem prosesser som er aktive i bestemmelsen av konfliktsituasjoner, må bli spekulativ, men man kan gjøre et forsøk på basis av det som finnes av forskningslitteratur. Cavan (1966) gjorde en observasjonsundersøkelse på skjenkesteder i San Francisco og fant bl.a. at de var "*åpne territorier*" (et begrep som hun lånte fra Irving Goffman). Åpenhet av en sosial kontekst betyr at man kan forvente seg, og i en viss utstrekning må akseptere, inviter til omfattende interaksjon fra de som er til stede. Denne karakteristikken er temmelig allment akseptert i diskusjonene om typiske skjenkesteders sosiale natur. På tog og busser sitter man også relativt tett sammen, og ofte sitter man der i mange timer slik man gjør på skjenkesteder, men offentlige transportmidler er likevel ikke i samme grad åpne territorier.

En annen egenskap ved interaksjon på skjenkesteder er at de tilstedevæ-

rende er *jevnbyrdige* i situasjonen (f.eks. Barbara et al., 1978). Denne jevnbyrdigheten kan delvis utledes av det faktum at man ikke er særlig bundet av roller og konvensjoner fra hverdagslivet. Det finnes andre spesifikke kjennetegn på interaksjon på skjenkesteder som kan være relevante for den interaksjon som forekommer der, og for at det oppstår konflikter og aggresjon, men disse er lite diskutert i litteraturen. En hel del forskning gjenstår før man si noe sikkert om hvor relevante de kulturelle definisjonene av den sosiale konteksten på skjenkesteder er for interaksjonen og risikoen for vold.

Sosiale definisjoner av konteksten på skjenkesteder fremstilles vanligvis i litteraturen som stabile, fastsatt én gang for alle. Man går imidlertid glipp av mye i beskrivelsen og forklaringen av denne interaksjonen hvis man ikke tar hensyn til at interaksjonen er temmelig ustabil både mht. åpenhet og jevnbyrdighet. I stedet bør disse definisjonene på kontekster behandles i analysene som endepunkter for dynamiske prosesser. Det finnes nemlig på skjenkesteder, som på andre steder der folk møtes, et slags spenningsfelt mellom *åpenhet* og *territorialisme/uforstyrrethet* og et annet mellom *likhet* og *sosial differensiering*. I den konkrete interaksjonen mellom gjester på skjenkesteder er det en toveisdynamikk mellom disse ytterpunktene. Med hensyn til jevnbyrdighetsdefinisjonen er det f.eks. relevant at Clough (1977) fant at de sosiale relasjonene i den middelklassebaren han studerte, tenderte til å bli hierarkiske. Man finner også at det på mange utesteder finnes "gode bord" og "dårlige bord", til og med "det beste bordet", og at det kan være viktig å få sitte ved "et godt bord". Hvis man får et dårlig bord, er det typisk ikke bare å føle seg frustrert, men også nedvurdert og fornærmet.

Åpenheten som kjennetegn for et normsystem betyr f.eks. at en gjest temmelig fritt kan nærme seg andre ukjente gjester og begynne å

samtale, eller by én eller flere andre gjester på en drink. Ettersom de befinner seg i et åpent territorium kan også en gjest forlate en annen gjest som han eller hun har snakket med, og søke seg til et annet selskap uten at dette skal oppfattes som en fornærmelse. Dette er imidlertid *ett* ytterpunkt for de dynamiske prosesser som finner sted i interaksjons-episodene på typiske skjenkesteder. Et annet ytterpunkt består i den slags territorialisme som nesten alle mennesker benytter for å definere sin fysiske og psykiske plass. De fysiske grensene for dette territorium er kjent som “personlig rom” (personal space) og de psykiske som uforstyrrethet (privacy). På ethvert tidspunkt finnes det blant gjestene en hel rekke forskjellige definisjoner og toleranseterskler med hensyn til hvor man befinner seg på dimensjonen åpenhet-territorialisme og hvor grensene går, dvs. når andre går for langt i sine definisjoner av lovlig åpenhet (som jo er en måte å definere den andres rett til personlig rom og uforstyrrethet).

Flere forskere har som nevnt observert at de fleste skjenkesteder er lokaler som er kjennetegnet av sosial likhet (egalitarianisme). Den som går inn i et slikt lokale, må legge vekk alle de roller som han eller hun har i andre situasjoner (Cavan, 1966; Olaussen, 1995c). Likhets-definisjonen er lettere å følge fordi klientellet tenderer til å være ganske homogent. Alkoholens kognitive virkninger kan også forenkle definisjonsprosessen gjennom tendensene til situasjonsbundethet og kognitiv enkelhet. Men det finnes også en dynamikk bort fra likhets-definisjonen, som fra åpenheten. Dette er lett å konstatere ved observasjoner av interaksjon på typiske skjenkesteder. Det forekommer skryting, briljering og konkurransepregede spill og leker som ofte blir betraktet med det ytterste alvor. Det gjøres også mer utilsørte forsøk på å dominere samtalen enn hva som er tilfelle ved edru samvær. (Dette er én av årsakene til at grupper der det drikkes alkohol, er så høylytte.)

Interaksjonen med andre karakteriseres ikke sjelden av en relativt åpen bestrebelse på situasjonell status (se nedenfor). Friheten fra hverdagens roller og statusdifferensiering gir gjestene frihet til å konstruere situasjonsbetingede identiteter som ikke har noen relevans for virkeligheten utenfor dørene (Cavan, 1966). Men denne friheten binder dem også mer til en situasjonell søkning etter status. Det er jo også naturlig at alkoholens evne til å forårsake situasjonell bestemmelse av drikkerens atferd skal passe inn med en alminnelig definisjon av den sosiale konteksten på skjenkesteder som jevnbyrdig (og åpen). Alkoholen sletter rolle- og statusdefinisjoner fra den større sosiale konteksten. En situasjonell definisjon av status og identitet inneholder imidlertid frøet til konflikter med andre som også er bundet til denne typen av definisjon. Den viktigste måten å nedvurdere en annen og dermed forhøye ens egen status, skjer gjennom forsettlig og uforsettlig fornærmelser. I eksperimentelle situasjoner har man funnet at fornærmelser er den mest pålitelige måten for å fremkalle aggressive reaksjoner (f.eks. Sabini, 1978).

6.2.4. Skjenkesteders funksjoner

Skjenkesteder besøkes av både menn og kvinner med varierende formål. Lokalene og de aktiviteter som foregår der fyller visse funksjoner, som er forskjellige for ulike grupper og steder. Disse funksjonene er relatert til de typer individer som besøker stedet og de aktiviteter som finner sted i lokalene. Noen lokaler er i stor utstrekning steder hvor man søker kvinnelig eller mannlig selskap. I den engelskspråklige litteraturen kalles de mest karakteristiske av disse stedene "pick-up bars", på norsk "sjekkesteder". En viktig funksjon for mange skjenkesteder er å fungere som identitets- og statusdefinerende fora. Utesteder er "sosiale arenaer"

hvor man definerer sin identitet overfor seg selv og andre. Dermed er de også lokaler hvor man søker sosial status (f.eks. Anderson, 1979). For mange gjester er besøket på stedet en måte å "synes", blant andre en nesten desperat leting etter anerkjennelse i øyeblikket. Ettersom situasjonell status er et nullsumspill, er det i tillegg til muligheter for statusheving også risiko for statussenkning. Spesielt blant underprivilegerte menn og andre som er opptatt av denne dimensjonen av sin sosiale virkelighet, finnes det en statusrelatert aktivitet som kan nøytralisere eller fjerne uheldige resultater av statusrelaterte interaksjoner. Dette er å seire gjennom aggressiv eller voldsom atferd, enten gjennom å skremme motparten eller gjennom å få sin vilje ved bruk av fysisk vold. Individet kan da søke statushevende konfrontasjoner. I denne prosessen spiller alkoholens farmakologiske virkninger sannsynligvis en viktig rolle.

De ulike funksjoner som den enkelte restaurant eller kafé har, påvirker den type klientell som besøker dem, samt aktiviteter i lokalet osv. De påvirker også de interaksjoner som oppstår og definerer hvilke situasjoner som oppleves som frustrerende, stressfylte eller fornærmende. Derfor kan man forvente forskjeller mellom utesteder med hensyn til karakteren av de situasjoner som fører til konflikter og aggressive handlinger. Hvis stedet er kjent og besøkt som sjekkested, er frustrasjonen koplet til mislykkede forsøk i denne retningen. Hvis gjestene derimot kommer for å vinne status ved biljardbordet eller darttavlen, kan utfall som oppleves som mislykket føre til konflikter. Relativt mye vold synes å skje når stedet skal stenge eller like etter at det har stengt, og når det uheldige utfallet med hensyn til å skaffe seg en partner eller imponere andre ikke lenger kan rettes opp.

6.3. Alkohol og interaksjon på skjenkesteder

Tankevirksomheten til berusede personer preges av enkle tenkemåter eller "tanqueskjemaer". Ofte kan de enkle tenkemåtene være de eneste som står igjen når mer komplekse tanqueskjemaer ikke lenger blir brukbare. De gir kognitiv kontroll over den aktuelle situasjonen, mens mer komplekse tolkninger lett kan føre til forvirring og handlingslamelse. En temmelig vanlig konfliktfylt situasjon er når en gjest på et skjenkested tilfeldigvis støter til noen på dansegolvet eller ved en feiltagelse puffer et bord (vi har allerede sett at de psykomotoriske effektene av alkohol er relevant for interaksjon og konflikter). Under påvirkning av alkohol kan slike hendelser kanskje lettere fortolkes som handlinger som er utført med vilje. En tolkning som unnskylder den som trenger seg inn i ens personlige rom, krever muligens mer avansert tankearbeid enn en definisjon av den andres atferd som en bevisst inntrenging. Kanskje kan slike hendelser også lettere føyes inn i de statusrelaterte og territoriale tankedimensjoner som finnes lett tilgjengelig i den umiddelbare situasjonen, og derfor foretrekkes av berusede.

Alkoholen medvirker gjennom sine kognitive virkninger, forventningseffekter og andre typer årsaksprosesser til å definere (og sannsynligvis utvide definisjonen av) hva som er en konfliktsituasjon, og hva som er "tilstrekkelig grunn" til en konflikt. Det er kjent fra observasjoner av alkoholrelatert vold at mange voldsepisoder hvor i det minste én aktør er beruset, starter med i småting som neppe ville føre til vold i en edru tilstand (Ferracuti og Newman, 1974; Pernanen, 1976). Dette fenomenet kan delvis skyldes at alkoholens virkninger på kognitive evner gjør det lettere for individet å bli fanget opp i en eskaleringsprosess hvor alternative synsmåter og handlinger ikke blir tatt med i betraktning.

Vi har sett i denne diskusjonen hvordan skjenkesteder kan være viktige arenaer for å oppnå situasjonell status og en akseptabel identitet. Da vi behandlet alkoholens kognitive virkninger, antydte vi at statustenkning er en relativt enkel struktureringsmåte. Den samme iakttagelsen er gjort med hensyn til territoriale ideer. Rom er ofte en mangelvare på utesteder, og man kan forvente at territorial tenkning er temmelig vanlig der. Det er neppe en tilfeldighet at åpenhet-territorialisme og likeverd-differensiering er viktige struktureringsprinsipper på skjenkesteder, og at de sannsynligvis også er temmelig enkle kognitive skjemaer.

Ifølge forenklingsteorien burde tenkning etter stereotype skjemaer være vanligere etter alkoholinntak. Man kunne forvente at den som har drukket også foretrekker *stereotype* oppfatninger av menn, kvinner, minoriteter, politi, dørvakter, religion, politikk, idrett og mange andre typer mennesker og sosiale fenomener. På basis av usystematiske observasjoner virker denne hypotesen riktig, men vi trenger systematisk forskning omkring dette spørsmålet.

Sannsynligvis medvirker alkoholens virkninger til å forårsake tendenser både til mer åpenhet og mer likhet, og til krav fra mange gjester om denne typen samvær. Det synes f.eks. som om en kognitiv virkning av alkohol er en utvidelse av åpenheten i den sosiale konteksten, som vil si det samme som en innskrenkning av andres personlige rom. Det er også mulig at alkoholen forårsaker en mer ukontrollert vingling og interaksjonsdynamikk mellom de ekstreme posisjonene, slik at gjestene har mer ulike definisjoner av den sosiale konteksten når de er beruset enn når de er edru. For dimensjonen jevnbyrdighet-statusdifferensiering kan dette føre til en mer uberegnelig dynamikk mellom kameratslig samvær og statusrelatert atferd (f.eks. skryting). Hvis dette er tilfelle, kan vi forvente større sannsynlighet for konflikter. I denne sammenhen-

gen er det også viktig at det finnes ulike grader av alkoholpåvirkning blant de individer som er forsamlet i lokalet, og at dette delvis medvirker til varierende definisjoner av den sosiale konteksten.

En dørvakt eller annen restaurantansatt er deltaker i mange av de voldsepisoder som finner sted på og utenfor skjenkesteder. Det er én av restaurantpersonalets oppgaver å kontrollere at gjestene ikke opptrer altfor forstyrrende inne i lokalet. Dersom de gjester som opptrer mest forstyrrende også vanligvis har drukket mer enn gjennomsnittsgjesten, er det vanskeligere for dem å forstå hvorfor akkurat de får en advarsel eller blir kastet ut. De kan ikke i tilstrekkelig grad skjønne "den røde tråden" i det som hender omkring dem og med dem. Det er derfor mer sannsynlig at andres handlinger virker vilkårlige og uberettigede. Vilka'rlig aggressiv behandling oppleves av den enkelte som en sterk grunn til frustrasjon og aggressive reaksjoner (f.eks. Averill, 1982).

6.4. Hva mer bør vi vite?

I denne rapporten finnes på flere steder anmerkninger om spørsmål som trenger videre forskning. I dette korte avsnittet skal jeg ta opp noen andre emner som synes særlig viktige hvis vi skal få en bedre forståelse av volden på skjenkesteder og motarbeide den med effektive tiltak.

Vi trenger deskriptiv basiskunnskap om skjenkesteder. Fra politiets rapportering, informasjon fra spørreundersøkelser og andre studier vet vi en del om de situasjoner som går forut for voldshandlinger på skjenkesteder. Vi vet også en del om hvilke slags personer som deltok. Men vi vet egentlig ikke mye om den mulige kausale rolle som disse kjennetegn kan ha hatt, fordi vi ikke vet hvordan disse er fordelt i

alminnelige interaksjoner på skjenkesteder, inklusive de som ikke førte til vold. Et enkelt eksempel kan belyse problemet: Hvis vi vet at 65 % av de som startet en voldsepisode på skjenkesteder i Oslo var menn mellom 20 og 29, må vi vite omtrent hvor hyppig disse klientene forekommer (per tidsenhet) på skjenkesteder i Oslo for å kunne si noe om muligheten for at denne faktoren øker risikoen for vold på disse stedene. Dette er et første steg mot å utforske forskjellige faktorerers kausale rolle med utgangspunkt i sosialvitenskapelige metoder.

Som nevnt ovenfor bør vi også studere hvor ofte og hvordan konfliktsituasjoner stoppes før de leder til alvorlig aggressivitet og fysisk vold. Derved lærer vi viktige fakta om den formelle og uformelle kontrollen på utesteder. Slike studier vil også sannsynligvis avsløre en del om alkoholens alminnelige rolle i både oppkomsten og avslutningen av konfliktsituasjoner.

Det er også viktig å notere at atferd på skjenkesteder i stor utstrekning er følelsesmessig nøytral. Samtidig må det legges til at det neppe finnes noen annen type lokaler hvor det er så stor variasjon i følelser. På en måte finner man i disse lokalene i komprimert form de fleste følelser som livet byr på. Alkohol har sikkert en viktig rolle i utviklingen av mange ulike følelser, og følelsene synes å være mer ukontrollerte enn blant edru mennesker. Det er derfor viktig å studere alkoholens rolle i følelsesdynamikken i gruppesituasjoner. Til en viss grad kan dette skje gjennom observasjoner på skjenkesteder, men eksperimentelle undersøkelser er et viktig tillegg. Det ideelle forholdet er en vekselvirkning mellom observasjoner i naturlige situasjoner og eksperimentell metodikk, og denne strategien har man også lenge etterlyst i psykologien generelt (med temmelig liten suksess).

Som supplement til observasjoner på skjenkesteder kan man intervju politi, vakter, bartendere og andre ansatte. Disse intervjuene kan fokuseres på atferd og spesielt emosjonell atferd på ulike typer skjenkesteder. Psykologisk forskning har ikke benyttet det faktum at skjenkesteder er en slags laboratorier for menneskelig atferd og interaksjon under alkoholrus. Sosialvitenskapelig forskning på den annen side har i liten grad fokusert på emosjonell atferd. Den har i det hele tatt vært tilfreds med kartlegginger av skjenkesteders sosiale funksjoner og forskning om deskriptive kjennetegn ved skjenkestedene og gjestene.

7. SAMMENFATTENDE DISKUSJON OG ET BLIKK FREMOVER

I denne rapporten har vi for det meste vært opptatt av å behandle sammenhengen mellom akutt alkoholpåvirkning og vold. Det finnes imidlertid også andre viktige tilknytningspunkter mellom alkohol og aggressive og voldsomme handlinger. Alkoholen kan sies å være en "konfliktskaper", særlig innenfor visse familier. Alkoholbruk koster penger, tar opp fritid og fører til at det normale samværet og kommunikasjonen mellom familiens medlemmer kan bli forstyrret. Overdreven alkoholbruk er også stigmatiserende og skader familiens anseelse hos bl.a. slektninger og naboer. Alkoholmisbrukerens emosjonelle atferd kjennetegnes av uberegnelighet og krangel med andre, bl.a. med politiet. Slike faktorer påvirker det saklige og emosjonelle miljøet i mange familier og fører til en forhøyet risiko for konflikter som blir forverret av alkoholens mer akutte virkninger. En omfattende litteratur behandler også de organiske hjerneskader som langvarig alkoholmisbruk kan forårsake, og som kan ha en sammenheng med en forhøyet risiko for alkoholrelatert vold (f.eks. Wilkinson og Carlen, 1981). En relativt stor del av sammenhengen mellom akutt alkoholrus og voldelig atferd i vårt samfunn er også avhengig av de årsaksforbindelser som finnes mellom langvarige konsumpsjonsmønstre og vold. Dette beror på at en uforholdsmessig stor del av alkoholbrukstilfellene har en storkonsument som deltaker. De som bruker alkohol hyppigere enn andre, er med i flere forbrukssituasjoner enn de som drikker mer sjelden.

Når det gjelder å forklare hvordan voldshandlinger oppstår, er det naturlig at noen fagdisipliner betoner faktorer i de enkelte individene, mens andre konsentrerer seg om utenforliggende faktorer. Biologisk, psykiatrisk og psykologisk forskning betoner hovedsakelig individuelle

faktorer mens f.eks. sosialpsykologien fokuserer på faktorer i de situasjonene hvor mennesker omgås med hverandre. Innenfor samfunnsvitenskapene er man naturlig nok interessert i de sosiale faktorenes innflytelse på vold og annen aggressiv atferd. En viktig utfordring innenfor studiet av alkoholrelatert atferd er å finne ut hvorledes disse delvise (og på sitt eget forskningsfelt sanne) forklaringene "passer inn" i hverandre (Pernanen, 1993a). Én viktig felles arena hvor ulike typer faktorer møtes i kausal samvirkning, er sosiale situasjoner hvor en eller flere alkoholpåvirkede personer interagerer.

Med den sterke utviklingen innen mikrobiologien i løpet av de siste to tiårene har genetiske og fysiologiske faktorer kommet sterkere i forgrunnen som mulige årsaksfaktorer. Det er imidlertid klart at sosiale prosesser er viktige for å forklare alkoholrelatert vold. De er de mest synlige, men det er de som vi kanskje vet minst om. Innenfor psykologien har eksperimentelle metoder naturlig nok konsentrert seg om den alkoholpåvirkede personens reaksjoner på ulike stimuli og på virkningene av forventninger vedrørende alkohol. Man kan imidlertid se en ny linje innenfor den eksperimentelle forskningen som begynner å klargjøre hvilke "sosial-kognitive" (social cognitive) virkninger alkoholen har som kan øke risikoen for alkoholrelatert vold (f.eks. Sayette et al., 1993). Man har dermed kommet inn på spørsmål om hvilken betydning alkoholinntak har på interaksjon og kommunikasjon mellom mennesker.

Eksperimentelle undersøkelser prøver som oftest å finne det direkte bindeleddet, det punktet hvor alkohol direkte innvirker på voldelig atferd, enten dette punktet er frigjøringen av en disinhibisjon eller aktiveringen av en forventning. Slik er den eksperimentelle strategien, og den er verdifull som tillegg til andre, mer globale metoder. Men det finnes sannsynligvis mange ulike bindeledd i de atferds- og

interaksjonssekvenser som fører til alkoholrelatert konflikt, aggresjon, og vold. Hvis vi skal forklare de sammenhenger mellom alkohol og vold som vi finner ute i den sosiale virkeligheten, må vi i det minste ta de viktigste av disse leddene i betraktning. Mange av dem kan man forske på med eksperimentelle metoder.

I den sosiale virkeligheten er alkoholens virkninger på menneskelig atferd og interaksjon, inklusive den alkoholrelaterte volden, "organisk" flettet inn i menneskers levesett, tenkemåter og samspill med andre mennesker. Derfor kommer vi med stor sikkerhet ikke til å finne en direkte påvirkning uavhengig av det som skjer i omgivelsene. I stedet må vi prøve å se hvordan alkoholen på forskjellige måter påvirker ulike stadier av de prosesser som ender med aggressivitet og vold. Kanskje vil det være fruktbart å se hvordan alkoholen innvirker på de *sekvenser* som utgjør en voldsepisode. Begrepsmessig er det viktig å huske at selv om vi benevner en interaksjon som ender i vold en *voldsepisode*, er alkoholens medvirken i de ikkevoldelige hendelsene som går før volden også en del av alkoholens kausale rolle. Det er f.eks. like viktig å finne ut hvilken rolle alkoholen har i utviklingen av konflikter som å studere hvilke aggressive handlinger som alkoholrus forhøyer risikoen for.

Det vi kanskje mangler mest, er systematiske observasjoner av interaksjonen mellom alkoholpåvirkede individer i naturlige drikkesituasjoner. Man bør prioritere undersøkelser som tydelig baserer seg på teorier omkring alkoholens innvirkning på menneskelig interaksjon, og man bør også ha eksplisitt utformede hypoteser som kan testes ved slike observasjoner. Man har lenge innenfor psykologien snakket om hvor ønskelig det er at man baserer eksperimentelle undersøkelser på observasjoner av det "virkelige livet" (f.eks. Cohen, 1977; McGuire, 1973). Dette bør skje også innen den del av psykologien og sosialpsyko-

logien som studerer alkoholrelatert atferd.

Vi har sett ovenfor at det for tiden finnes to ekstreme synspunkter på sammenhengen mellom alkoholforbruk og vold. Den ene sier at det utelukkende er alkoholens biologiske virkninger som bestemmer alkoholrelatert vold (muligens kombinert med spesifikke individuelle faktorer som gjør visse individer mer predisponerte enn andre til alkoholrelatert vold). Den andre typen forklaringer bruker bare sosiale konstruksjoner i sine teorier og aksepterer ikke at noen kjemisk-biologisk alkoholvirkning er relevant. Sannheten er naturlig nok mer komplisert enn de to ekstreme standpunktene. I de prosesser som bestemmer om en persons drikkeepisode skal ende i vold, inngår både alkoholbestemte momenter og årsaksfaktorer som er uavhengige av alkoholens farmakologiske virkninger. Vi skal heller ikke se bort fra muligheten av at ulike deler av det samlede fenomen som vi kaller "alkoholrelatert vold", kan forklares med delvis ulike alkoholrelaterte og ikke-alkoholrelaterte faktorer og kausale prosesser. Det finnes sikkert menn som drikker seg fulle med det formål å bli allment aggressive mot sine omgivelser eller for å bruke vold mot spesielle personer, og siden skylder på alkoholen for hva de har gjort. Det finnes også individer som biologisk reagerer på en måte som er forskjellig fra andre mennesker når de har drukket alkohol, og noen av disse individene blir ofte aggressive når de har drukket. I tillegg finnes det situasjoner hvor sannsynligheten for å opptre aggressivt etter alkoholforbruk er vesentlig forhøyet blant en stor del av konsumentene.

Når det gjelder å forklare volden i samfunnet, kan man legge merke til tydelige grenseslinjer mellom alkoholrelatert og edru vold. Dette er uheldig dersom valide forklaringer av edru vold kanskje ikke er så forskjellige fra valide forklaringer av alkoholrelatert vold. Mange av de

teorier som er blitt foreslått for å forklare den forhøyde risikoen for vold i sammenheng med alkoholforbruk, er sannsynligvis altfor "alkohol-spesifikke" (Pernanen, 1993b). De foreslår kausale mekanismer som utelukkende er konsentrert om alkoholens tilstedeværelse som forklaringer på alkoholrelatert vold. Innenfor den del av den eksperimentelle psykologien som studerer forventningenes virkninger på alkoholrelatert atferd, har man benektet alkoholens farmakologiske virkninger på aggressivitet, mens forklaringene er fiksert på nettopp alkoholrelaterte forventningsutløsende stimuli.

I den del av den feministiske forskningen som studerer menns vold mot kvinner, har man på den annen side på en radikal måte forlatt alkohol-spesifikke forklaringer – det er i stedet ene og alene de alminnelige maktforholdene mellom menn og kvinner i vårt samfunn som forklarer menns vold mot kvinner, uansett om mennene er edru eller alkoholpåvirket. Denne teoretiske innstillingen har funnet støtte fra en del av den forskning som har studert alkoholrelaterte forventninger. En sterk motsetning eksisterer nå mellom de som anser at alkoholen har en meget direkte risikohevende effekt for vold, og de som anser at sammenhengen mellom alkohol og vold er en "sosial konstruksjon" som ikke baserer seg på noen farmakologiske effekter hos alkoholen. Innenfor dette felt av motsetninger finnes en rekke andre typer forklaringer. Blant dem er kanskje de som baserer seg på alkoholens kognitive virkninger, de som for tiden utvikles på den mest dynamiske måten.

Ut fra et forskningsstrategisk perspektiv må man ikke miste av syne det faktum at de teorier som vil forklare økt aggressiv atferd under alkoholpåvirkning, for en stor del også må forklare andre betydningsfulle atferdstendenser under beruselse. Et sentralt aspekt i dette forskningspanoramaet er at alkoholrelatert atferd sannsynligvis for en stor del

støtter seg på de samme prosesser som gjelder for edru atferd. Vi har alle en tendens til å fremheve forskjellene mellom rusrelatert og edru atferd, men man bør også ta hensyn til de store likhetene når man prøver å forklare alkoholens innvirkning på menneskers måte å oppføre seg på.

Med hensyn til at sosiokulturelle faktorer kan ha stor innflytelse på risikoen for at alkoholbrukssituasjoner skal føre til vold, er det naturligvis uheldig at det finnes så lite sammenlignende data fra ulike land. Det er også allment antatt at eksperimentelle studier vedrørende alkoholens effekt på aggressivitet skal gi samme resultat uavhengig av i hvilken kulturell enhet de utføres. Dette er imidlertid bare en empirisk antakelse. Vi trenger systematiske replikasjoner av de samme eksperimentene i ulike sosiokulturelle sfærer.

I en systematisk gjennomgang av alkoholrelatert vold skal det heller ikke glemmes at det finnes alkoholrelaterte prosesser som *minsker* risikoen for at vold skal oppstå i en situasjon. Det enkleste eksemplet på dette er at store mengder alkohol gjør individet ute av stand til å utføre de koordinerte handlinger som inngår i en voldsepisode. Det finnes også mange anledninger der alkoholen brukes på en planlagt måte for å oppnå forsoning og samhold mellom mennesker som er i konflikt med hverandre.² Likevel kan det sies med stor sikkerhet at alkoholbruk i de aller fleste samfunn fører til prosesser som *generelt* øker risikoen for aggressiv atferd og vold. Blant noen, kanskje store, undergrupper av befolkningen er det imidlertid vanskelig å si om alkoholforbruk øker

²) Aftenposten berettet 12. mars 1996 om en gruppe russiske soldater som forbrødret seg med tsjetsjenske rebeller midt under den pågående krig. Det skjedde ved hjelp av store mengder vodka. Som det av og til hender i slike situasjoner, tok vodkaen slutt og russerne måtte bytte krigsmateriell (bl.a. en stridsvogn) mot mer vodka.

risikoen for vold i vesentlig grad. På den annen side finnes det andre grupper hvor alkoholkonsum åpenbart fører til et betydelig forhøyet antall aggressive episoder.

Jeg nevnte ovenfor at noen av de teoriene som blir diskutert i denne rapporten, kunne betegnes som "bortforklaringer" av sammenhengen mellom alkohol og vold eller aggressivitet. Om man aksepterer den holdningen at noe kan benevnes en alkoholeffekt kun om alkoholen har direkte biologiske eller psykologiske effekter som fører til en forhøyet risiko for vold, er alle andre forsøk på forklaringer "bortforklaringer". Dette gjelder særlig de teorier som sier at alkoholen kun er en måte å unnskyld sin voldelige atferd på. Samme konklusjon kan også trekkes med hensyn til forventningsteoriene. Det bør imidlertid bemerkes at de sosiale og kulturelle årsakssammenhengene er *like virkelige* som de biologiske prosessene, selv om man ikke kan forutsi individets atferd med tilnærmet like stor sikkerhet som man ville kunne om teoriene om en direkte psykologisk eller fysiologisk aggresjonshevende virkning av alkohol var riktige. Selv om det fantes en direkte virkning av denne typen, viser forskningen at den ikke er tilstrekkelig for å forklare all alkoholrelatert vold. Man må isteden betrakte alkoholen som et fenomen på flere plan: biologisk, psykologisk, sosialt-interaksjonistisk, semiotisk-kulturelt, kanskje enda flere. Alle disse plan er uten tvil involvert i den alkoholrelaterte volden som vi opplever i vårt samfunn. Et viktig spørsmål er på hvilke plan forebyggende arbeid gir best resultater -, og her er svaret ikke bestemt én gang for alle, selv om det kanskje virker som om situasjonsfaktorene og det semiotisk-kulturelle planet ville være lettest å manipulere.

LITTERATUR

Amundsen, A., Nordlund, S., og Vale, P. H. (1995). *Alkohol og narkotika i Oslo*. Oslo: Statens institutt for alkohol- og narkotikaforskning.

Anderson, E. (1978). *A place on the corner*. Chicago: University of Chicago Press.

Averill, J. R. (1982). *Anger and aggression: An essay on emotion*. New York: Springer Verlag.

Barbara, F., Usher, J., og Barnes, N. (1978). The rules of 'shouting' in drinking groups in Sydney public bars. *Australian Journal of Social Issues*, 13, 119-128.

Bertolucci, D., Gramckow, H., Martin, S., Stinson, F., og Williams, G. (1995). *Alcohol and violent crime: Findings from the National Crime Victimization Survey, United States, 1991*. Paper presented at the Addiction Research Foundation Conference on Social and Health Effects of Different Drinking Patterns, Toronto, Canada, November 13-17.

Birdwhistell, R. L. (1970). *Kinesics and context: Essays on body motion communication*. Philadelphia: University of Pennsylvania Press.

Borrill, J.A., Rosen, B.K., og Summerfield, A.B. (1987). The influence of alcohol on judgement of facial expressions of emotion. *British Journal of Medical Psychology*, 60, 71-77.

Brodersen, P., Larsen, T., Bendtsen, F., Larsen, A., og Ulrichsen, H. (1985). Vold mod kvinder i samlivsforhold: I. Forekomst, skademekanisme, skadetype og behandling. *Ugeskrift for Læger*, 147, 1561-1564.

Burns, T.F. (1980). Getting rowdy with the boys. *Journal of Drug Issues*, 1, 273-286.

Bushman, B. J., og Cooper, H. M. (1990). Effects of alcohol on human aggression: An integrative research review. *Psychological Bulletin*, 107, 341-354.

Bødal, K. og Fridhov, I. M. (1995). *Det gjelder drap*. Oslo: Kriminalomsorgens utdanningscenter.

Carey, K. B. (1995). Effects of alcohol intoxication on self-focused attention. *Journal of Studies on Alcohol*, 56, 248-252.

Cavan, S. (1966). *Liquor license: An ethnography of bar behavior*. Chicago: Aldine.

Chermack, S. T., og Taylor, S. P. (1995). Alcohol and human physical aggression: Pharmacological versus expectancy effects. *Journal of Studies on Alcohol*, 56, 449-56.

Cherpitel, C. J. S. (1989). Breath analysis and self-reports as measures of alcohol-related emergency room admissions. *Journal of Studies on Alcohol*, 50, 155-161.

Cherpitel, C. J. (1995). Alcohol and injury in the general population: Data from two household samples. *Journal on Studies of Alcohol*, 56, 83-89.

Christiansen, B. A., Goldman, M. S., og Inn, A. (1982). Development of alcohol-related expectancies in adolescents: Separating pharmacological from social-learning influences. *Journal of Consulting and Clinical Psychology*, 50, 336-44.

Clough, P. T. (1977). *The Lantern: Patterns in public drinking behavior in a middle class bar*. (Ukjent forlag).

Cohen, D. (1977). *Psychologists on psychology*. London: Routledge, Ark Paperbacks.

Dahl, E., Modal, S., og Bø, Ø. (1979). Personskader forårsaket av vold. Et 5-årsmateriale av pasienter innlagt i sykehus. *Tidsskrift for Den norske Lægeforening*, 30, 876-79.

del Frate, A. A., Zvekic, U. og van Dijk, J. J. M. (1993). *Understanding crime: Experiences of crime and crime control*. Rome: United Nations Interregional Crime and Justice Research Institute.

Dennis, P.A. (1979). The role of the drunk in an Oaxacan village. In M. Marshall (Ed.), *Beliefs, behaviors and alcoholic beverages*. Ann Arbor: University of Michigan Press.

Dobash, R. E. og Dobash, R. (1979). *Violence against wives*. New York: Free Press.

Dougherty, D.M., Cherek, D. R og Bennett, R. H. (1996). The effects of alcohol on the aggressive responding of women. *Journal of Studies on Alcohol*, 57, 178-86.

Fekjær, H. O. (1985). Alkohol og vold. I Laake, H. *Alkohol og vold – årsaker og virkninger*. Stavanger: Universitetsforlaget.

Ferracuti, F., og Newman, G. (1974). Assaultive offenses. In D. Glaser (Ed.), *Handbook of criminology*. Chicago: Rand McNally.

Gautun, H. (1996). *Voldens ansikt*. Fafo-rapport 189. Oslo: Forskningsstiftelsen Fafo.

Gelles, R. J. (1974). *The violent home: A study of physical aggression between husbands and wives*. Newbury Park, CA: Sage Publications.

Giancola, P.R., og Zeichner, A. (1995). An investigation of gender differences in alcohol-related aggression. *Journal of Studies on Alcohol*, 56, 573-579.

Giancola, P.R., Zeichner, A., og Martin, C.S. (1996). *The biphasic effects of alcohol metabolism on human aggression*. Paper presented at the International Conference on Intoxication and Aggression: Understanding and Preventing Alcohol-Related Violence, Toronto, Canada, October 7-10.

Glencross, D., Hansen, J., og Piek, J. (1995). The effects of alcohol on preparation for expected and unexpected events. *Drug and Alcohol Review*, 14, 171-77.

Goldstein, J. H. (1976). *Aggression and crimes of violence*. New York: Oxford University Press.

Goodman, R. A., Mercy, J. A., Loya, F., Rosenberg, M. L., Smith, J. C., Allen, N. H., Vargas, L., og Kolts, R. (1986). Alcohol use and interpersonal violence: Alcohol detected in homicide victims. *American Journal of Public Health*, 76, 144-149.

Graham, K., La Rocque, L., Yetman, R., Ross, J., og Guistra, E. (1980). Aggression and barroom environments, *Journal of Studies on Alcohol*, 41, 277-92.

Gustafson, R. (1986). *Alcohol and human physical aggression: The mediating role of frustration*. Uppsala, Sweden: University of Uppsala.

Hansen, H. J. P. (1985). Criminal homicide in Greenland. *Arctic Medical Research*, 40, 61-64.

Hauge, R. (1983). Kriminalitetsutviklingen under streiken. I Horverak, Ø. og Nordlund, S. *Da Vinmonopolet stengte*. Oslo: Universitetsforlaget.

Hauge, R. (1985). Alkohol og kriminalitet. I Arner, O., Hauge, R., og Skog, O.-J. (red). *Alkohol i Norge*, side 156-172. Oslo: Universitetsforlaget.

Hauge, R., og Irgens-Jensen, O. (1987). *Alkoholen i Norden. En sammenlignende undersøkelse av bruk av alkohol, holdninger til alkohol og konsekvenser av alkoholbruk i Finland, Island, Norge og Sverige*. Helsinki: Hakapaino OY.

- Heath, D. B. (1958). Drinking patterns of the Bolivian Camba. *Quarterly Journal of Studies on Alcohol*, 19, 491-508.
- Horverak, Ø. (1983a). Utviklingen i andre alkoholrelaterte forhold. I Horverak, Ø. og Nordlund, S. *Da Vinmonopolet stengte*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Horverak, Ø. (1983b). Alkoholkonsumet under streiken. I Horverak, Ø. og Nordlund, S. *Da Vinmonopolet stengte*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Hull, J. G., og Bond, C. F. (1986). Social and behavioral consequences of alcohol consumption and expectancy: A meta-analysis. *Psychological Bulletin*, 99, 347-60.
- Hydén, M. (1992). *Woman battering as marital act*. Stockholm Studies in Social Work No. 7. Edsbruk: Akademitryck.
- Johansen, P.O. (1994). *Markedet som ikke ville dø*. Oslo: Rusmiddel-direktoratet.
- Jon, N. (1994). *Bak kriminalstatistikkens kolonner*. K-serien nr.3-94. Oslo: Institutt for kriminologi.
- Kalant, H. (1961). The pharmacology of alcohol intoxication. *Quarterly Journal of Studies on Alcohol, Supplement No. 1*, 1-23.
- Karaharju, E. O. og Stjernvall, L. (1974). The alcohol factor in accidents. *Injury*, 6, 67-69.

Katkin, E. S., Hayes, W. N., Teger, A. I., og Pruitt, D. G. (1970). Effects of alcoholic beverages differing in congener content on psychomotor tasks and risk taking. *Quarterly Journal of Studies on Alcohol, Supplement No. 5*, 101-114.

Katoh, Z. (1988). Slowing effects of alcohol on voluntary eye movements. *Aviation, Space and Environmental Medicine*, 59, 606-10.

Lang, A., Goeckner, D., Adesso, V. og Marlatt, A. (1975). Effects of alcohol on aggression in male social drinkers. *Journal of Abnormal Psychology*, 84, 508-518.

Lang, E. og Rumbold, G. (1996). *A critical review of local liquor industry accords in Australia*. Paper presented at the International Conference on Intoxication and Aggression: Understanding and Preventing Alcohol-Related Violence, Toronto, Canada, October 7-10.

Lenke, L. (1974). *Våldsbrottsligheten i Stockholm*. Kriminologiska institutionen. Stockholms universitet. Stencil.

Lenke, L. (1989). *Alcohol and criminal violence: Time series analyses in a comparative perspective*. Edsbruk: Akademitryck.

Lindman, R., Järvinen, P., og Vidjeskog, A. J. (1987). Verbal interactions of aggressively and nonaggressively predisposed males in a drinking situation. *Aggressive Behavior*, 13, 187-96.

Linnoila, M., Virkkunen, M., Scheinin, M., Nuutila, A., Rimon, R., og Goodwin, F. K. (1983). Low cerebrospinal fluid 5-hydroxyindoleacetic acid concentration differentiates impulsive from nonimpulsive violent behavior. *Life Sciences*, 33:2609-14.

Lofland, J. (1969). *Deviance and identity*. Englewood Cliffs, NJ: Prentice-Hall.

Lundgren, E. (1992). *Gud och alla andra karlar – en bok om kvinno-misshandlare*. Stockholm: Natur och Kultur.

Løberg, T. (1983). Belligerence in alcohol dependence. *Scandinavian Journal of Psychology*, 24, 285-92.

MacAndrew, C., og Edgerton, R. B. (1969). *Drunken comportment*. Chicago: Aldine.

Malmberg, T. (1981). *Human Territoriality*. The Hague: Mouton Publishers.

Markowitz, M. (1984). Alcohol misuse as a response to perceived powerlessness in the organization. *Journal of Studies on Alcohol*, 45, 225-27.

Marshall, M. "Four hundred rabbits": An anthropological view of ethanol as a disinhibitor. (1983). In R. Room, og G. Collins (Eds.), *Alcohol and disinhibition: Nature and meaning of the link*. Rockville, Md: U.S. Department of Health and Human Services, U.S. Government Printing Office.

- McCaghy, C .H. (1968). Drinking and deviance disavowal: The case of child molesters. *Social Problems*, 16, 43-49.
- McClelland, D. C., Davis, W. N., Kalin, R., og Wanner, E. (Eds.). (1972). *The drinking man*. New York: The Free Press.
- McGuire, W. J. (1973). The yin and the yang of progress in social psychology: seven koan. *Journal of Personality and Social Psychology*, 26, 446-456.
- Miczek, K.A., og Barry, H.III. (1977). Effects of alcohol on attack and defensive-submissive reactions in rats. *Psychopharmacology*, 52, 231-237.
- Mirrlees-Black, C. (1996). *British Crime Survey findings on violence*. Paper presented at the 36th Berzelius Symposium, Violence as a Public Health Issue, London, October 24-25.
- Mitchell, M.C. (1985). Alcohol-induced impairment of central nervous system function: Behavioral skills involved in driving. *Journal of Studies on Alcohol, Supplement No. 10*, 109-116.
- Moskowitz, H. (1984). Attention tasks as skills performance measures of drug effects. *British Journal of Clinical Pharmacology*, 18, 51S-61S.
- National Symposium on Alcohol Misuse and Violence. (1995). *Alcohol misuse and violence. Reports No. 1-8*. Canberra: Australian Government Publishing Service.

Nesvold, H. og Reigstad, A. (1983) Streikens innvirkning på virksomheten ved Legevaktens åpne poliklinikk i Oslo. I Horverak, Ø. og Nordlund, S. *Da Vinmonopolet stengte*. Oslo: Universitetsforlaget.

Newlove, D. (1988). *Those drinking days: Myself and other writers*. New York: McGraw-Hill.

Nordhus, G. og Vogt, E. (1981). *Volden og dess ofre*. Oslo: Cappelens forlag.

Nordisk statistisk årsbok, 1995. Vol. 34. København: Nordiska ministerrådet.

Nordlund, S. (1984). Effekten av lørdagsstengningen ved Vinmonopoles butikker. *Alkoholpolitik, 1*, 221-229.

Nordlund, S. (1990). *Drikkevaner og restaurantbruk i Trondheim*. SIFA rapport nr. 2/90. Oslo: Statens institutt for alkohol- og narkotikaforskning.

Nordlund, S. (1996). *Changes in alcohol policy attitudes in the Nordic countries*. Foredrag holdt ved Kjetil Bruun symposiet, Edinburgh, 3-7 juni.

Norges offentlige utredninger (NOU), 1995:24. *Alkoholpolitikken i endring?* Oslo: Statens Forvaltningstjeneste.

Norström, T. (1993). Familjevåld och totalkonsumtionen av alkohol. *Nordisk alkoholtidskrift, 10*, 311-318.

Norström, T. (1996). *Effects on criminal violence of different beverage types and private and public drinking*. Paper presented at the International Conference on Intoxication and Aggression: Understanding and Preventing Alcohol-Related Violence, Toronto, Canada, October 7-10.

Olaussen, L.P. (1995a). Voldskriminalitetens utvikling i Norge de to siste tiårene. *Nordisk Tidsskrift for Kriminalvidenskap*, 82 (2), 97-116.

Olaussen, L. P. (1995b). Angst for voldskriminalitet i Norge. *Nordisk Tidsskrift for Kriminalvidenskap*, 82 (4), 249-272.

Olaussen, L. P. (1995c). *Beruselse, utelivsdeltakelse og utsatthet for vold*. PHS Forskning 1995:3. Oslo: Politihøgskolen.

Otnes, B. (1989). Mer vold, men ikke flere ofre. *Samfunnsspeilet*, 1, 19-21

Pape, H. (1996). *Avholdsungdommens ulike ansikter*. Temaserie 1996:1. Oslo: Rusmiddeldirektoratet.

Pernanen, K. (1976). Alcohol and crimes of violence. I: B. Kissin og H. Begleiter (Eds.), *The biology of alcoholism: Vol. 4. Social aspects of alcoholism*. New York: Plenum Press.

Pernanen, K. (1981). Theoretical aspects on the relationship between alcohol use and crime. In J.J. Collins, (Ed.), *Drinking and crime*. New York: Guilford Press.

Pernanen, K. (1987). *A comparative study of aggression episodes: Drinking as related to perceived danger, injury, and medical and legal consequences*. Paper presented at the International Symposium on Alcohol-Related Casualties, Helsinki, Finland, September 14 -18.

Pernanen, K. (1991). *Alcohol in Human Violence*. New York: Guilford Press.

Pernanen, K. (1993a). Research approaches in the study of alcohol-related violence. *Alcohol Health og Research World*, 17, 101-07.

Pernanen, K. (1993b). Alcohol-related violence: Conceptual models and methodological issues. I: Martin S. *Alcohol and interpersonal violence: Fostering multidisciplinary perspectives*. National Institutes of Health, National Institute of Alcohol Abuse and Alcoholism, Research Monograph No. 24. Washington DC: U.S. Department of Health and Human Services.

Pernanen, K. (1996a, under trykning). *Conflict, anger and aggression: The role of alcohol*. New York: Plenum Press.

Pernanen, K. (1996b). *Some conceptual issues in the theory of alcohol-related violence*. Paper presented at the International Conference on Intoxication and Aggression: Understanding and Preventing Alcohol-Related Violence, Toronto, Canada, October 7-10.

Pliner, P., og Cappell, H. (1974). Modification of affective consequences of alcohol: A comparison of social and solitary drinking. *Journal of Abnormal Psychology*, 83, 418-25.

Post, R. B., Lott, L. A., Maddock, R. J., og Beede, J. I. (1996). An effect of alcohol on the distribution of spatial attention. *Journal of Studies on Alcohol*, 57, 260-66.

Reigstad, A., Bredesen, J. E., og Lunde, P. K. M. (1977). *Ulykker, alkohol og nervemedisin. Forekomst og samvariasjon*. Oslo: Universitetsforlaget.

Reigstad, A., Reikeraas, O. og Lunde, P. H. M. (1983). Streikens innvirkning på sykehusbehandlede skader. I Horverak, Ø. og Nordlund, S. *Når Vinmonopolet stengte*. Oslo: Universitetsforlaget.

Reiss, A. J., og Roth, J. A. Jr. (1993). *Understanding and preventing violence*. Washington DC: National Academy Press.

Roizen, J. (1981). Alcohol and criminal behavior among blacks: The case for research among special populations. In J. J. Collins, (Ed.), *Drinking and Crime*. New York: Guilford Press.

Roizen, J. (1993). Issues in the epidemiology of alcohol and violence. I: Martin S. *Alcohol and interpersonal violence: Fostering multidisciplinary perspectives*. National Institutes of Health, National Institute of Alcohol Abuse and Alcoholism, Research Monograph No.24. Washington DC: U.S. Department of Health and Human Services.

Rosenberg, M. L., og Fenley, M.A. (1991). *Violence in America: A public health approach*. New York: Oxford University Press.

Rosenberg, M. L., Gelles, R. J. Holinger, P. C. Zahn, M.A., Stark, E., Conn, J.M., Fajman, N.N., og Karlson, T. A. (1987). Violence: Homicide, Assault and Suicide. I: R. W. Amler og H. B. Dull (Eds.) *Closing the gap: The burden of unnecessary illness*. New York: Oxford University Press.

Rossow, I. (1996). Alcohol-related violence – the impact of drinking pattern and drinking context. *Addiction*, 91, 1651-1661.

Rossow, I. og Træen, B. (1995). *På kafé i Norge. Om kafébruk, alkoholbruk og livsstil*. Rapport nr. 2/95. Oslo: Statens institutt for alkohol- og narkotikaforskning.

Sabini, J. (1978). Aggression in the laboratory. In I. L. Kutash, S. B. Kutash, L. B. Schlesinger and Associates (Eds.). *Violence: Perspectives on murder and aggression*. San Francisco: Jossey-Bass.

Sandnes, J. (1990). *Kniven, ølet og æren*. Oslo: Universitetsforlaget.

Sayette, M.A., Wilson, T. G., og Elias, M. J. (1993). Alcohol and aggression: A social information processing analysis. *Journal of Studies on Alcohol*, 54, 399-407.

Schumacher, D. (1924). Alcohol as a cause of accidents. *Journal of the American Medical Association*, 8, 2128-2129.

Scott, J.P. (1975). *Aggression*. Chicago: The University of Chicago Press.

Shain, M., og Higgins, G. (1996). *The intoxication defence and theories of criminal liability: A praxeological approach*. Paper presented at the International Conference on Intoxication and Aggression: Understanding and Preventing Alcohol-Related Violence, Toronto, Canada, October 7-10.

SIFA og Rusmiddeldirektoratet. (1995). *Rusmidler i Norge*. Oslo.

Single, E. og Tocher, B. (1992). Legislating responsible alcohol service: An inside view of the new Liquor Licence Act of Ontario. *British Journal of Addiction*, 87, 1433-1443.

Skog, O.-J., og Bjørk, E. (1988). Alkohol og voldskriminalitet. En analyse av utviklingen i Norge 1931-1982. *Nordisk Tidsskrift for Kriminalvidenskap*, 75, 1-23.

Skretting, A. (1996a). Bruk av tobakk, alkohol og narkotika blant norske 9.klassinger. Oslo: Statens institutt for alkohol- og narkotikaforskning, Rapport Nr. 1/96.

Skretting, A. (1996b). *Ungdom og rusmidler*. Oslo: Rusmiddel-direktoratet og Statens institutt for alkohol- og narkotikaforskning.

Smart, R. G. (1996). Behavioral and social consequences related to the consumption of different beverage types. *Journal of Studies of Alcohol*, 57, 77-84.

Statistisk sentralbyrå. (1982). Kriminalstatistikk 1981. Oslo-Kongsvin-ger: Statistisk sentralbyrå.

Statistisk sentralbyrå. (1995). Kriminalstatistikk 1993. Oslo-Kongsvinger: Statistisk sentralbyrå.

Stockwell, T. (1995). Alcohol, violence and licensed premises: The nature of the relationship. I Stockwell, T. *An examination of the appropriateness and efficacy of liquor licensing laws across Australia*. Report no. 5, prepared for the National Symposium on Alcohol Misuse and Violence. Canberra: Australian Government Publishing Service.

Stockwell, T., Lang, E., og Rydon, P. (1993). High risk drinking settings: The association of serving and promotional practices with harmful drinking. *Addiction*, 88, 1519-1529.

Sutker, P. B., Goist, K. C., Jr., og King, A.R. (1987). Acute alcohol intoxication in women: Relationship to dose and menstrual cycle phase. *Alcoholism: Clinical and Experimental Research*, 11, 74-79

Takala, H. (1973). Alkoholstrejkens inverkan på uppdagad brottslighet. *Alkoholpolitik*, 36, 14-16.

Van Thiel, D. H., Gavalier, J. S., og Tarter, R. E. (1988). The effects of alcohol on sexual behavior and function. I: J. M. A. Sitsen (ed.), *Handbook of Sexology. Vol. 6: The Pharmacology of Endocrinology and Sexual Function*. Amsterdam: Elsevier Science Publishers.

Vartia, O.K., Forsander, O.A., og Krusius, F.E. (1960). Blood sugar values in hangover. *Quarterly Journal of Studies on Alcohol*, 21, 957-962.

Verhaege, A., og Schodet, R. (1959). Consideration sur le dosages d'alcoolemie par prelevement systematique chez les blessés. *Lille Médicale*, 4,866.

Virkkunen, M. (1974). Alcohol as a factor precipitating aggression and conflict behavior leading to homicide. *British Journal of Addiction*, 69, 149-54.

Vogel, J. (1990). *Leva i Norden. Levnadsnivå och ojämlikhet vid slutet av 80-talet*. København: Nordisk Statistisk Skriftserie 54.

Washburne, C. (1961). *Primitive drinking*. New York: College and University Press, 1961.

Wasikhongo, J. (1976). Uniformities in aggravated assaults in St. Louis, Mo. and Mombasa, Kenya. *International Journal of Criminology and Penology*, 4,9-24.

Wilkinson, D.A., og Carlen, P.L. (1981). Chronic organic brain syndromes associated with alcoholism: Neuropsychological and other aspects. I: Y. Israel, F. Glaser, H. Kalant, R.E. Popham, W. Schmidt, og R.G. Smart (eds.), *Research Advances in Alcohol and Drug Problems*. Vol. 6. New York: Plenum Press.

Wilsnack, S. C. (1974). The effects of social drinking on women's fantasy. *Journal of Personality*, 42, 43-61.

Wilson, G. T., og Niaura, R. (1984). Alcohol and the disinhibition of sexual responsiveness. *Journal of Studies on Alcohol*, 45, 219-24.

Wolfgang, M. E. (1958). *Patterns in criminal homicide*. New York: Wiley.

Woods, S. C., og Mansfield, J. G. (1983). Ethanol and disinhibition: Physiological and behavioral links. I: R. Room, og G. Collins (Eds.) *Alcohol and disinhibition: Nature and meaning of the link*. Rockville, Md: U.S. Department of Health and Human Services, U.S. Government Printing Office.

Yllö, K. og Bograd, M. (1988). *Feminist perspectives on wife abuse*. Newbury Park, CA: Sage Publications.

Zacker, J., og Bard, M. (1977). Further findings on assaultiveness and alcohol use in interpersonal disputes. *American Journal of Community Psychology*, 5, 373-83.

SIFA rapport

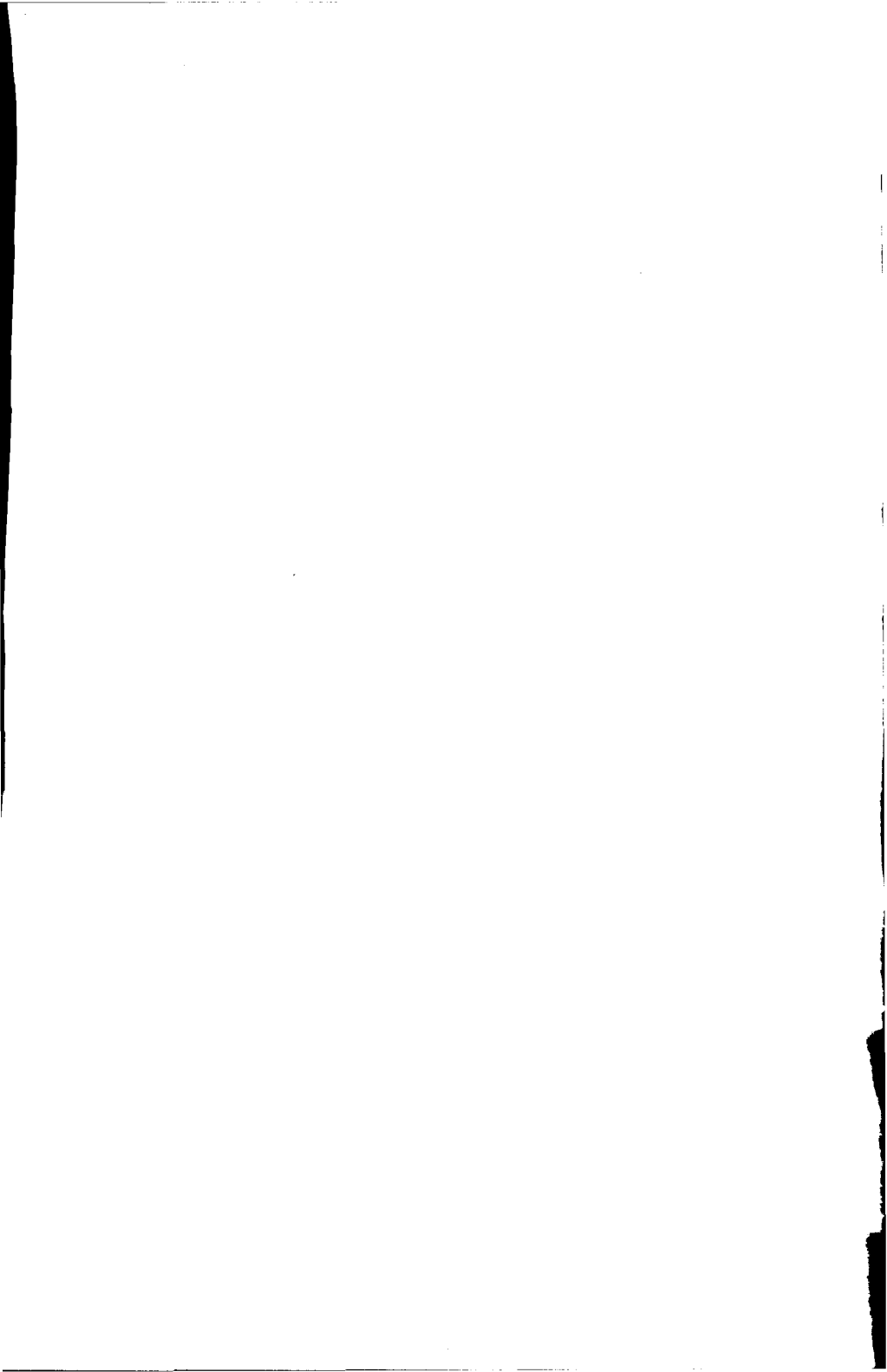
Følgende rapporter er tidligere utkommet i denne serien:

Rapportene kan bestilles fra instituttet.

1/88	Krogh, Per: <i>Pasienter i A-klinikker og kursteder</i> . 218 s., Oslo 1988.
1/89	Skretting, Astrid og Ole-Jørgen Skog: <i>Arresterte sprøytemisbrukere</i> . 113 s., Oslo 1989.
2/89	Hauge, Ragnar og Olav Irgens-Jensen: <i>Bruk av narkotika i Norge</i> . 38 s., Oslo 1989.
1/90	Skog, Ole-Jørgen: <i>Utviklingen av intravenøst narkotikamisbruk i Norge. Anslag for insidens og prevalens</i> . 66 s., Oslo 1990.
2/90	Nordlund, Sturla: <i>Drikkevaner og restaurantbruk i Trondheim</i> . 151 s., Oslo 1990.
3/90	Skog, Ole-Jørgen: <i>Prognose for aids-epidemien blant sprøytemisbrukere 1990 - 1999</i> . 26 s., Oslo 1990.
1/91	Skog, Ole-Jørgen: <i>Selvbetjeningssalg av sterkøl i svenske systembolagbutikker</i> . 26 s., Oslo 1991.
1/92	Hauge, Ragnar og Jens J. Guslund: <i>Straffutmålingen i promillesaker. En undersøkelse av hvordan endringene i promillelovgivningen i 1988 har påvirket domstolenes straffutmålingspraksis</i> . 104 s., Oslo 1992.
2/92	Irgens-Jensen, Olav: <i>Bruk av alkohol og narkotika blant tilsatte i Forsvaret. Resultater av en spørreskjemaundersøkelse høsten 1991</i> . 40 s., Oslo 1992.
3/92	Nordlund, Sturla: <i>Metoder og metodeproblemer ved estimering av alkoholforbruk</i> . 117 s., Oslo 1992.

- 1/93 Arner, Oddvar: *Hva er alkoholmisbruk? En undersøkelse av nordmenns holdninger til spørsmål omkring alkoholmisbruk og alkoholisme*. 48 s., Oslo 1993.
- 2/93 Skretting, Astrid, Randi Ervik og Kjell Erik Øye: *Aids-informasjonsbussen i Oslo. En intervju-undersøkelse av brukere*. 59 s., Oslo 1993.
- 3/93 Saglie, Jo og Sturla Nordlund: *Alkoholpolitikken og opinionen*. 56 s., Oslo 1993.
- 4/93 Skog, Ole-Jørgen, Øyvind Horverak, Sturla Nordlund og Thor Norström: *Vurdering av konsekvenser av ulike endringer i omsetningsform og priser for alkohol i Norge*. 61 s., Oslo 1993.
- 5/93 Rossow, Ingeborg: *Trends and variations in suicide in Norway. A description and short bibliography*. 28 s., Oslo 1993.
- 1/94 Saglie, Jo: *Norske drikkekulturer: Geografi, sosial bakgrunn, livsstil og tilgjengelighet*. 85 s., Oslo 1994.
- 2/94 Hauge, Ragnar og Amundsen, Arvid: *Virkninger av økt tilgjengelighet på alkohol. En undersøkelse av virkningene av åpning av vinmonopolutsalg i Sogn og Fjordane*. 103 s., Oslo 1994.
- 3/94 Aas, Henrik: *Aksjon mot ulovlig spritometning: Data fra evalueringens forundersøkelse*. 100 s., Oslo 1994.
- 4/94 Bretteville-Jensen, Anne Line: *Narkotikadødsfall i Norge. En analyse av utviklingen fra 1976-1993*. 69 s., Oslo 1994.
- 5/94 Rossow, Ingeborg og Amundsen, Arvid: *The Norwegian Conscript Study. A description of data collection, linkage of registers and establishment of data files*. 32 s., Oslo 1994.
- 1/95 Amundsen, Arvid, Sturla Nordlund og Per Halvor Vale: *Alkohol og narkotika i Oslo*. 27 s., Oslo 1995.

- 2/95 Rossow, Ingeborg og Træen, Bente: *På kafe i Norge. Om kafebruk, alkoholbruk og livsstil*. 59 s., Oslo 1995.
- 3/95 Arner, Oddvar, Grethe Lauritzen, Helge Waal og Arvid Amundsen: *Forprosjekt til en nasjonal studie av stoffmisbrukere i behandling. En undersøkelse ved 14 behandlingstiltak for Oslo*. 194 s., Oslo 1995.
- 1/96 Skretting, Astrid: *Bruk av tobakk, alkohol og narkotika blant norske 9. klassinger. Resultater fra en skoleundersøkelse - 1995*. 48 s., Oslo 1996.
- 2/96 Aas, Henrik Natvig: *Evaluerings av Aksjon mot ulovlig spritomsetning*. 107 s., Oslo 1996.
- 3/96 Pernanen, Kai: *Sammenhengen alkohol - vold*. 143 s., Oslo 1996.
- 4/96 Ugland, Trygve: *EØS, EU og alkoholmonopolene: En komparativ studie av de nordiske lands respons og strategivalg*. 89 s., Oslo 1996.
- 5/96 Ødegård, Einar: *På ulendte veier - evaluering av Stifinnerprosjektet*. 125 s., Oslo 1996.

ISBN 82-7171-201-2

Statens institutt for alkohol- og narkotikaforsk
National Institute for Alcohol and Drug Research

◀ **Falch** Hurtigtrykk, Oslo